הקמת השרות הימי וחיל הים

מאת: ענת קדרון
פרקים מעבודת גמר לתואר 'מוסמך' בנושא הקמת חיל הים, בהדרכת פרופ' יואב גלבר, אוק. 2000
מכון הרצל לחקר הציונות ולימודה – אוניברסיטת חיפה

פרק ג': הקמת השרות הימי
מהצעות ההקמה השונות ועד הפקודה להקמת חיל הים.

הקמת חיל הים, והויכוח שהיה כרוך בה, קשורים קשר הדוק בויכוח בדבר אופיו ומבנהו של הצבא הסדיר שיקום. כפי שנסקר בפרק ב' *[הערת מערכת אתר ההעפלה והרכש: פרק ב' עוסק בתפיסת האיום הערבי הימי, ומפורסם באתר בדף 'חיל הים בראשיתו', לצד כתבה זאת]*, היה בן גוריון בין הבודדים אשר ראו משלב מוקדם מאוד את סכנת הפלישה של צבאות סדירים כסכנה הממשית. ה'הגנה' לא התכוננה ולא בנתה עצמה למצב כזה. במהלך שנות קיום המנדט, נתפס השלטון כאחראי על נושאי הבטחון. ארגון המגן, למרות השינויים שעבר במהלך שנות השלושים, ראה עצמו כמחויב לפעילות עד לבוא העזרה הבריטית, גם אם תתאחר. עוד בספטמבר 1947 אמר גלילי כי: "לא צריך לדעת ידיעות ח"ן, ולא צריך להיות מעורה בנבכי אינטליג'נסים כדי להבין, שהתקופה הזאת לא תעבור עלינו בלי מבחן של התגוננות הישוב בפני תוקפנות ערבית רבתי...בזה איני חפץ להיגרר להערכה מוגזמת ולהיסטריה בדבר תוקפה ועוצמתה של התוקפנות הזאת ושל הסיכוי להתערבות כוחות צבאיים סדירים של צבאות המדינות השכנות לעזרת ערביי ארץ ישראל ביחידות צבאיות על זיונן המודרני...מן האיומים האלה ועד המציאות הדרך עוד ארוכה".[1] ראשי הארגון העריכו כי ה'הגנה' כשירה לעמוד מול המבחנים הצפויים לה, ויש רק לשפרה ולהגדילה.

באביב 1947 קיים בן גוריון את ה'סמינר' המפורסם. הוא למד לפרטים את מבנה ה'הגנה' לגופיה השונים, את מספר האנשים, הכלים, מערך האימונים, יחסי הפיקוד וכן הלאה. השאלה המרכזית אותה הציג למפקדי הארגון היתה שאלת יכולת העמידה של הארגון ביום עזיבת הבריטים, וכנגד איזה אויב מכוונת דוקטרינת הלחימה. התשובות שקיבל עוררו אצל בן גוריון דאגה רבה. תחושתו היתה שלארגון אין פיקוד מתואם, ויכולת העמידה שלו מול פלישת צבאות סדירים מוטלת בספק. בין היתר הוא שמע ביקורת על האירגון מתוך מפקדיו, אשר ביקרו הן את הכשל בגיוס ועתודה, הן את אי התאום בין המטות, וכן שמע מאנשי החי"ש והחי"מ על התמרמרות קימת כנגד הפלמ"ח.[2] ב 8 ביוני 1947, בהרצאה בפני ועדת הבטחון הוא מדווח: "השאלה העיקרית היתה בפני: אילו אנגליה היתה יוצאת מחר מהארץ, אגב דבר שאינו מן הנמנע, ואנחנו עומדים פנים אל פנים עם הערבים (והכונה לצבאות ערב), האם נוכל לעמוד?... לרוב

---

[1] פעיל מ', מן ההגנה לצבא הגנה, הוצ' זמורה ביתן, 1979. עמ. 237.
[2] וראה פרוט לדוגמא אצל אוסטפלד, צבא נולד, הוצ' משהב"ט, 1994. עמ. 33-26. (להלן: אוסטפלד, צבא נולד)

קיבלתי תשובות אופטימיות, רק אחדים ענו בסקפטיציזם רב... כשניתחתי לעצמי מה מקור האופטימיות, זה לא הידיעות שלנו, זה לא המשטר שלנו ולא הציוד שיש לנו. האופטימיזם מיוסד על המסירות של הבחורים שלנו, שזו עולה פי כמה על זו של הערבים. זה באמת גורם חשוב, אבל לא מכריע...השאלה היא לא רק מי ינצח במלחמה זו...אלא מה המחיר שאנחנו נשלם. אנחנו מעטים, כל בחור חשוב לנו. אם יפלו, חלילה, אלפים זה אינו דבר קטן, זה משנה המצב אצלנו. זה לא חשוב לערבים, הם רבים"[3]

למרות שעל פי הגדרת תפקידו כממונה על תיק הבטחון עדיין לא יכל לעשות רפורמות בצבא על דעת עצמו, בן גוריון הזמין הצעות לארגון מחדש של הצבא משתי אסכולות. האחת, מקרב יוצאי הצבא הבריטי, והשניה מאנשי ה'הגנה'. ב 30 במאי 1947 הגישו חיים לסקוב ופריץ איזנשטטר – עשת (שניהם קצינים לשעבר בצבא הבריטי) תכנית להקמת וגיוס הכח הצבאי החדש. התכנית נשענה על מבנה הצבא הבריטי, במבנה אופיני לחיל רגלים (כפי שהיה ערב מלחמת העולם) מחולק ל5 בריגדות בשלב הראשון, ותוספת של ארבע נוספות תוך שנתיים. בנוסף יקומו הגופים הארציים הבאים: אוויריה, ארבעה אקסדרונים רוכבי סוסים, אקסדרון אחד מכוניות משורינות. לא הוצע להקים חיל ים נפרד אלא לכלול את יחידת המחץ הימית ב "שירותים מיוחדים" – יחידה אשר תהיה בנויה מהפלמ"ח ותכלול "פלוגות צנחנים, חבלנים, חיל חדירה, מתאבדים, יחידות מחץ ימיות".[4] תכנית זו לא התקבלה במלואה, כיוון שלא התאימה לתנאים הכלליים והמדיניים של הישוב בשלהי 1947 (עדיין לא היה ברור בשלב זה מועד עזיבת הבריטים), אבל התקבל הרעיון של צבא סדיר. בן גוריון כתב ביומנו ב 30 במאי:" פריץ ולסקוב הגישו לי תכנית שמתקבלת על הדעת בקויה היסודיים".[5]

הצעת מפקדי ה'הגנה' הוגשה בשני ביוני 1947 ע"י יוחנן רטנר וזאב פיינשטיין (שניהם כבר לא היו בתפקיד זה ולכן לא יצגו באופן רשמי את דעת הארגון). עיקר התכנית היה הרחבה ושכלול הארגון הקיים, תוך שילוב משוחררי הצבא הבריטי בו. ההצעה כללה הקמת כח בן כ 60,000 איש, המורכב משני חילות עיקריים: חיל מצב סטטי למשימות הגנה, מבוסס על החי"ש ורזרבת פלמ"ח, וחיל מגן לתפקידי לחימה, מבוסס על הפלמ"ח, כולל חטיבות חי"ר וכח מחץ. כח שלישי יהווה חיל מצב ושירותים, מבוסס על החי"מ. לחיל מצב זה יצורפו חיילים משוחררים, שם יוכלו לתרום מיכולתם המקצועית אותה רכשו בצבא הבריטי ובצבאות אחרים. משוחררי החי"ל ישולבו גם בכוחות הרזרבה של הפלמ"ח ליצירת גדודים מעורבים. אין הצעה לשלבם מיד בפלוגות המחץ. בתכנית זו נעדר איזכור לכח ימי – יתכן כיוון שבאופן אוטומטי הוא נכלל בכח המחץ של הפלמ"ח. כן קיים אזכור לפיתוח תחבורה ימית במסגרת שירותי העזר "בהתחשב באפשרות של ניתוק הארץ לחלקים". בהצעה זו יש מן הדמיון להצעת לסקוב בדבר עתידו של הפלמ"ח, אשר יהפוך ל"יחידות מיוחדות".

---

[3] בן גוריון ד', פעמי מדינה, (עורך אביזוהר מ'), הוצ' המרכז למורשת בן גוריון, 1993. עמ. 297. (להלן: בן גוריון, פעמי מדינה).
[4] התכנית המפורטת אצל פעיל, מן ההגנה לצבא *הגנה* .*עמ*. 257-256.
[5] שם עמ. 259.

תכנית נוספת הוגשה ב 30 במאי ע"י יהושע גלוברמן, ראש לשכת ההדרכה במטכ"ל. היא הוצעה לגלילי ל "שינוי מבנה הכח הלוחם", ועיקרה חיזוק האלמנטים הניידים והארציים של ה'הגנה', תוך ביטול החי"ש והחי"מ ליצירת חיל אחד במבנה אחד. הצעה זו אינה כוללת התיחסות לכח ימי או אוירי נפרד.[6]

הצעת בן גוריון היתה סינתיזה של שתי האסכולות. להקים כוח שיבוסס על חיל מגן ללוחמה טריטוראלית (מיועד להתגונן בפני כח ערבי מקומי) שיבנה מהחי"מ, וממשטרת הישובים העבריים (עם סיום המנדט). הכח השני יהיה חיל תנופה, שיתכונן לפלישת צבאות ערב הצפויה, בעל מטה נפרד, שיתבסס על הפלמ"ח, יוצאי הבריגדה והחי"ש. הארגון יהיה על פי מתכונת של צבא סדיר, מבוסס ברובו על יוצאי הבריגדה. הכח השלישי המוצע הוא "כח קומנדו": "נוסף לשני חילות אלו נחוץ חיל קומנדות. יש עניני העפלה, נחוצות קומנדות ליחסים עם הערבים (ללמד לקח לכנופיות שלא יעיזו לגשת לישובים שלנו), לפעולות מיוחדות. נשתמש בהן או שלא נשתמש, אבל הן צריכות להיות מוכנות".[7] הכח הימי צריך להתרחב במבגרת חיל המחץ: "בחיל המחץ יש לשכלל ולהרחיב את מחלקת הימאים והסיירים.."[8] (כלומר בן גוריון מרמז על הכוונה להשתמש בשלד של הפלי"ם לפחות מבחינת כ"א). זהו האיזכור היחיד בתכנית לכח ימי – במסגרת שירות ההעפלה. לתכנית זו קמה התנגדות בקרב אנשי המטכ"ל ובפועל היא לא בוצעה[9].

בחודשים הקרובים המשיכו הדיונים בדבר הקמת הכח הצבאי. בן גוריון היה נחוש בדעתו לפעול להקמת כח אחד, בעל מטה אחד. מטה מתאם כזה היה חסר ב'הגנה'. ב6 ביולי 1947 הוא מתחיל בהקמת מטה, מחולק לשלוש מחלקות עיקריות. א) מחלקה אופרטיבית לנושאי תכנון, הדרכה, מודיעין ומחקר (לימים אג"ם). ב) מחלקה פרסונלית לנושאי כ"א , מינויים, משמעת, משפט וחקירות (לימים אכ"א). ג) מחלקת כספים, משק וחימוש (לימים אג"א). בשלב זה בן גוריון היה נחוש בדעתו להקים צבא סדיר, שיעמוד מול צבאות סדירים.

הדגם של הצבא הבריטי נבחר בעיקר עקב קיום כ"א זמין (יוצאי הצבא) בו ניתן להעזר בלחץ הזמן שנוצר. בן גוריון פנה לאפרים בן ארצי, הבכיר בין קציני הבריגדה וביקש תכנית מפורטת לבנית צבא סדיר ולנהלי גיוס. תכנית בן ארצי היתה על פי הדגם של מטה משולש (בריטי): ענף מטה כללי, ענף שליש כללי, וענף אפסנאות. המטה הכללי יועד לתכנון מבצעים, לחימה אסטרטגית והפעלה אופרטיבית של הצבא. מחלקת אימונים, מודיעין, מפוי צבאי, שירות קשר ולוחמה פסיכולוגית. השליש הכללי נועד לעסוק בעניני כ"א, גיוס וריכוז נתונים סטטיסטיים לגיוס, מחלקת רישום וביקורת ושרותי פרט: רפואה, משטרה צבאית, בתי סוהר,

---

[6] וראה פרוט ההצעה שם, עמ. 263-264.
[7] שם עמ. 271. בן גוריון, פעמי מדינה, עמ. 304-305.
[8] בן גוריון ד', יומן המלחמה , (ערכו ריבלין ג' דר. אורן א'), הוצ' משהב"ט, 1982., עמ. 55, מתאריך 18.12.47. (להלן: בן גוריון, יומן המלחמה).
[9] וראה בענין זה אצל פעיל, מן ההגנה לצבא הגנה, עמ. 171-174. אוסטפלד, צבא נולד, עמ. 38-39.

מחלקה משפטית ודת. ענף האפסנאות נועד לטפל בעניני רכש, בינוי, אכסון והובלה, שירות סוסים ופרידות וענף כספים.

בהמשך לתכנית בן ארצי, היה על הרמטכ"ל דורי לבצע מינויים לאיוש האגפים החדשים. המינויים של דורי היו מתוך הפיקוד של ה'הגנה'[10]. מינוים אלו החריפו את המתח שהיה בין המ"א והמט"כל לבן גוריון (על רקע רצונו של בן גוריון לערוך רפורמה במבנה הארגון, ועל רקע הכוונה להקים מטה נפרד שיכוון להתמודדות עתידית מול פלישת צבאות סדירים), והפתרון היה הקמת מטה לתכנון המלחמה, שפעל בנפרד ולא עסק בשוטף. מטה זה הוקם בהסכמת גלילי ודורי והיה כפוף ישירות לרמטכ"ל ולראש מח' הבטחון (בן גוריון) – למעשה מטה זה אינו כפוף למפקדה הארצית. בשלהי אוקטובר בן גוריון ממנה לראש אגף התכנון את יוחנן רטנר, ולידו קצינים יוצאי הבריגדה (בן ארצי, פריץ עשת, א. אהרונוב). מטה זה נתקל בהתנגדות של אנשי המטכ"ל, שחששו מקיום מטה נפרד. על פי הרישומים המטה פעל כחודש וחצי בלבד והתפורר.[11]

יש לציין כי בן גוריון לא יכל לקיים את הרפורמה המלאה כרצונו, בין היתר בגלל התנגדות חבריו. מטה ההגנה יחד עם המפקדה הארצית היווה גוף חברים מגובש מאוד, שפעל לפי דפוסים ידועים מזה זמן רב. בן גוריון לא היה שותף לבנית מטה זה והרגיש כאחד מהחוץ. גם בתוך מפלגתו היו שעמדו נגדו במערכת המתחים שנפתחה עם מטה ה'הגנה'. ב 30.10 נתקיים במזכירות מפא"י ויכוח בין בן גוריון לחבריו בהנהגת המפלגה. יוסף יזרעאלי, חבר המ"א מטעם מפא"י יצא כנגד מנהגו של בן גוריון לעקוף את הרמ"א ולתת הוראות ישירות לרמטכ"ל. הוא מחה על התערבותו של בן גוריון בכל הפרטים הקטנים, וביקש להגביל את תפקיד ראש מח' הבטחון לידי תפקיד מנחה פוליטית בלבד. (תשובת בן גוריון היתה כי אין התיחסות לעניני בטחון ללא התיחסות לפרטים הקטנים).

התקופה לא היתה קלה – סכסוכים עם האצ"ל והלח"י, סכסוכים פוליטיים עם חוגי האזרחים – נראה היה כי אין טעם לפתוח חזית סכסוכים נוספת פנימית לחברי ההסתדרות, כפי שאמר פנחס לבון: "..במצב הענינים שלנו, כשמיניסטר לעניני מלחמה עוד אינו מיניסטר ממש, הממשלה עוד אינה ממשלה, ועניני הבטחון מורכבים מחוטים דקים מאוד, והצרות ראליות מאוד. נדמה לי שהרצון להפוך את הדברים לעיתים קרובות מאוד, הוא עלול לפגוע בנו קשות"[12].

המאבק בין בן גוריון לבין ראשי ה'הגנה' על אופיו של הצבא בא לידי שיא במאבק על המשך קיומו של הפלמ"ח. לכאן נכנס גם הדיון על הקמת השרות הימי. מאחר והכח הימי המאורגן היחיד באותה תקופה

---

[10] ידין מונה לראש אג"ם, אבידר לאגף חימוש ומשק, משה לרר לראש אכ"א, צבי אילון לתקציבים ופיתוח (ואחר כך לסגן הרמטכ"ל), ברוך רבינוב ראש אגף כספים.

[11] שאלת קיומו של מטה זה חורגת מתחום עבודה זו. ראה בפרוט אצל אוסטפלד, צבא נולד, עמ. 47-40.

[12] וראה פירוט של ההתנגדות בתוך מפא"י למהלכי בן גוריון אצל שפירא א', מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח, הוצ' הקיבוץ המאוחד, 1985. עמ. 15-14. (להלן: שפירא, מפיטורי הרמ"א).

היה חלק מהפלמ"ח, אי אפשר לראות את התכנית להקמת השרות הימי במנותק מהויכוח הכולל על אופיו של הצבא הסדיר ומקומה של ה'הגנה' והפלמ"ח בו. הויכוח לא היה רק ויכוח צבאי, אלא גם ויכוח פוליטי ופרסונלי. הוזכר כבר כי גם בתוך מפלגתו היו לבן גוריון מתנגדים בענין הרפורמה שיש לעשות בארגון הצבא, כאשר לא נסתרה הדעה כי יש לבצע רפורמה עקב השתנות הנסיבות, אלא בעיקר הדרך והקצב לרפורמה. רוב חברי המפלגה סברו שיש לבסס את הכוח החדש על השלד האירגוני והפיקודי של ה'הגנה'. בן גוריון עשה מאמץ להכפיף את הצבא לדרג מדיני ללא מעורבות של הדרג הפוליטי. (מפלגות, מפקדה ארצית).

החל משלהי 47' הוקמו בנוסף למפקדה הארצית גופים ציבוריים נוספים, דוגמת "ועדת המצב", "מרכז המפקד לשרות העם", "הועדה למען המגויס ומשפחתו" ועוד. גופים אלו היו כפופים להסכמים פוליטיים ותרמו לסירבול המערכות. בן גוריון חתר להקמת גוף אחד. בזמן בו גופי ההנהגה הם עדיין גופים וולנטריים, שאינם פועלים מכח החוק, היה לטיעון זה תוקף רב בראיה עתידית של דפוסי מדינה. (יחד עם זאת אין להתעלם מהעובדה כי גם ה'הגנה' ראתה עצמה כנציגת הדרג המדיני ועושת דברו, וזאת למן ההכרעה בויכוח כנגד ה'שומר' בדבר אופיו ומעמדו של הגוף המחתרתי).

תהליך ריכוז הסמכויות שהתנהל עד ראשית אפריל 48' כלל בין היתר את ריקון תפקיד המפקדה הארצית מתוכן. בראשית אפריל קבע הועד הפועל הציוני כי "כל הסמכות בעניני בטחון וגיוס, התגוננות, ניהול המלחמה תתרכז בגוף אחד ויחיד, בגוף של הי"ג (מנהלת העם) וזה יהיה אחראי בפני גוף של ל"ז (מועצת העם)". ב 21 לאפריל בוטלה המפקדה הארצית[13]. המהלך הריכוזי בדרג הפוליטי של בן גוריון נבע גם מראיה אופרטיבית של הדברים, לאור הלחץ והנסיבות המשתנות - מראית הצורך בדרג מפקד אחד, הכפוף לדרג מדיני שהוא דרג נבחר. ההכרה בצורך הדחוף לארגון הצבא (לאור תגובת הערבים להחלטת החלוקה, ולאור תאריך עזיבת הבריטים הקרוב) קבע את הסכמת הועד הפועל הציוני למהלך זה. יחד עם זאת אין לשכוח שמאבקו של בן גוריון היה גם פוליטי והוא חלק ממאבקה של מפא"י להגיע להגמוניה במפה הפוליטית של המדינה לכשתקום. גלילי, הרמ"א, היה איש מפ"ם. גם שדרת מפקדיו של הפלמ"ח היתה ידועה בשיכותה המפלגתי למפ"ם. בן גוריון, איש מפא"י רצה לבטל את השפעת המפלגה היריבה דרך המהלך לאיחוד הצבא. לאור אלו יש לבחון את הויכוחים שליוו את הקמת חיל הים. כפי שיוראה בהמשך, גלילי, אשר מבחינה אופרטיבית תמך בהקמת שרות ימי נפרד מהפלמ"ח, לא יכל להיות שותף למהלך כזה עם בן גוריון, בלי שיתפס כבוגד. ההתנגדות שהובלה ע"י גלילי, טבנקין ואלון להשארת השרות הימי במסגרת הפלמ"ח (כמו גם הויכוח על מעמדה ומפקדה של חטיבת הנגב) אינה תלושה מהיריבות הפוליטית כנגד מפא"י ונציגה הבלתי מעורער והבלתי מתפשר בן גוריון. העובדה כי גרשון ז"ק - המינוי של בן גוריון לראש מטה השרות הימי היה מינוי פוליטי גם כן, מעידה על רוח הדברים. (וראה בהמשך).

[13] וראה פרוט בסוגיה זו שם, וכן אצל: גלבר י', מדוע פרקו את הפלמ"ח, הוצ' שוקן, 1986.

כפי שהוראה, בתכניות לארגון הצבא לא נזכר בדרך כלל מקום מיוחד לכח הימי (אולי בגלל שאצל אנשי ה'הגנה' הוא נתפס כחלק מהפלמ"ח). הכח הימי הצבאי המאורגן בישראל היה מבוסס על הפלי"ם, כחלק מהגדוד הרביעי של הפלמ"ח. כח ימי זה נבנה על מנת להתמודד עם שאלות של עזרה למפעל ההעפלה (הן בליווי אניות והן בפעילות הורדה חופית), פעילות של הגנה והובלה חופית, וכן לחבלה ימית. (אם כי למעט בתכנית אלון, אין אזכור לחבלה ימית בתפקידי הכח הימי, וראה במבוא ובפרק א' *[הערת מערכת אתר ההעפלה והרכש: פרק א' עוסק בפלי"ם, ומפורסם באתר בדף הפלי"ם]* בהגדרת מטרות הפלי"ם). ערב פרוץ מלחמת העצמאות היו רוב אנשי הפלי"ם מגויסים למשימות ההעפלה. השאר היו עסוקים במשימות יבשתיות מעיקרן, כגון פלוגת הנמל בחיפה. מאחר ולערביי א"י לא היתה תשתית ימית, לא עמדו מול אנשי הפל""ים משימות ימיות (למעט משימות כנגד הבריטים בנושאי ההעפלה). מלבד אנשי הפל""ים היו עוד כ 1100 משוחררי הצבא הבריטי (רובם בעלי הכשרה טכנית באחזקת ספינות), מעט מתנדבי מח"ל, וכן אנשי צי הסוחר ובוגרי תנועות הנוער הימיות.(וראה בפרוט במבוא).

למרות שבתכנון הכולל לא הוקדש מקום אמיתי לתכנון זרוע ימית נראה כי לבן גוריון היה ברור שכח ימי חייב להיכלל במסגרת זו. המבנה של ארץ ישראל, בעלת החוף הארוך, מחייב כח ימי חזק. בדברים למועצת מפא"י, ב 6.2.48 הוא אמר:"...יש עוד שטח אחד שימלא תפקיד גדול בבטחון, בעליה ובהתישבות, ושטח זה גדול אפילו מהנגב, גדול מכל ארץ ישראל – זהו הים. זהו אחד החלקים החשובים ביותר של ארץ ישראל, של המדינה היהודית. שם אין "שלנו" ו"לא שלנו", וגם לפי המושגים של קק"ל אין צורך לקנותו בטאבו. דרושים רק שני דברים: אניות ויורדי- ים...אינני בטוח שנוכל לשלוח אנשים לנגב דרך עזה ומחסמיה – ודרוש לנו שטח כזה כאמצעי תחבורה, לא רק עם העולם הגדול, אלא גם עם חלקי ארצנו. שטח זה דרוש לנו גם בשביל עליה, הוא גם יסוד להתישבות...דרך בים היא צורך חיוני של בטחון. יריבינו יעזרו במדבר, עלינו להעזר בים, בלי לוותר גם על המדבר.."[14] בן גוריון כיוון בדבריו לא רק לבנית כח מגן ימי, אלא גם לעידוד הימאות האזרחית וההתישבות הימית.

[14] בן גוריון, יומן המלחמה ,עמ. 212. בהלחם עם, עמ. 74-62.

תכניות ראשונות:

מחשבות על בנית כח ימי עלו כבר מסוף 1947. עיקר המאמץ הימי היה מרוכז אז במפעל ההעפלה, ולכך גם תועל הרכש. המחשבה הוקדשה גם לראיה עתידית של כח ימי ישראלי. התכניות עלו במקביל בפל"ים ובגורמים האזרחיים, כמעט ללא קשר בניהן. זאב הים מעיד, כי בשלהי 47' עלה חשש כי אניות מעפילים יוטבעו על ידי אניות משחית מצריות. בישיבה בהשתתפות בר כוכבא מאירוביץ', דר' וידרא וקומנדר מילר (כולם מפעילי מחלקת הים של הסוכנות) הוחלט להציע לרכוש מס' ספינות טורפדו שיהוו בהמשך בסיס לחיל הים כשיקום.[15] ההצעה לא יושמה, אולם בראשית פברואר הוא נשלח ע"י בן גוריון לאיטליה על מנת לבדוק אופציות רכש, וראה בהמשך.

ב 30.12.1947 נפגש בן גוריון עם משלחת של "החבל הימי לישראל" (החי"ל). נציגי החי"ל בראשות שמואל טולקובסקי בקשו לברר מה יהיו תפקידיהם (בעקבות החלטת הכ"ט בנובמבר). תשובת בן גוריון היתה: "..אמרתי: שלושה – 1)סירות וימאים לבטחון, 2)סידורים, אנשים וספינות והעלות מעפילים, עד לאחר הפינוי(הבריטי), 3)ספנים ואניות לעליה מורחבת..."[16]. מענין לציין כי חלק מהתפקידים שייעד בן גוריון לחי"ל היו תפקידים שכבר התבצעו בפועל ע"י הפלי"ם. (גיוס חברי אגודות ימיות, סירות וימאים לבטחון). בן גוריון אינו מתיחס כלל לחפיפה זו ביומנו.

שבוע אחר כך הוא נפגש עם ראש אג"ם – ידין, כדי ללמוד את מבנה הפל"ים. המידע שהוא קיבל כלל שמות מפקדים וימאים, מצבת כ"א, כולל חלוקה לפי הכשרה וכמות סירות ברשות הפלי"ם. המענין הוא, כי עם סיום הסקירה ביומנו הוא כותב:" מי ראוי לאגף ימי במטה? טנקוס (עצת יגאל פ.) בנימין קסל (עצת יחזקאל סהר), היה בצי ארבע שנים"[17] בן גוריון אינו מתרשם ממערך הפיקוד הקיים של הפלי"ם, וכבר מראשית הוא מדבר בברור על כח ימי חדש שיוקם, שלא ישען על תשתית הפלי"ם בכל הקשור לפיקוד ומבנה. בהקשר זה הוא גם מציין את הצעתו של יוסף יזרעאלי בדבר הקמת גדוד ימי:" יוסף יזרעאלי מציע להקים שני גדודים מיוחדים: גדוד הערבה...וגדוד ימאי. הוא מציע לגייס לגדוד הים את זאב הים, שלמה ליסבונה (מ"זבולון"), קומנדר מילר (אנגלי), יוסף בן פורת (...עכשיו ב"קדמה") שמואל טנקוס ("הפועל")."[18] יזרעאלי, שהוא נציג מפא"י במ"א, מעלה רעיון להקמת גדוד ימי חדש תוך שהוא מותח ביקורת על הנעשה בארגון. האנשים אותם הוא מציע לעמוד בראש הגדוד הם אנשי ים מקצועיים – גם טנקוס, איש פלי"ם, מוצג כאן כאיש "הפועל", כלומר כימאי מקצועי, ללא קשר להיותו איש פלמ"ח.

---

[15] עדות זאב הים, א.ת.ה, 3114/27, עדות מיום 9.12.57.
[16] בן גוריון, יומן המלחמה. עמ. 90. מתאריך 30.12.47
[17] שם, עמ. 108. שמואל טנקוס – היה אז מדריך ראשי בפל"ים, לימים מפקד חיל הים. בנימין קסל היה מהנדס מכונות ששירת בצי הבריטי במלחמת העולם השניה ואחר כך עבד במפעל האשלג בסדום. לימים שירת בחיל הים.
[18] שם, עמ. 179, מיום 23.2.48

הצעות לכח ימי מסודר (כולל מטרות, רכש ומבנה) החלו לעלות בראשית 1948. כפי שכבר צוין, תכניות ראשונות עלו בקרב אנשי הממסד הימי, אנשי מחלקת הים של הסוכנות, מתוך יזמה עצמאית. התכנית העצמאית הראשונה הוצעה ע"י איש מצי הסוחר ועיקרה משמר חופי: "1). חופש גישה ופעולה בחופי הארץ. 2) הגנה וליווי אניות מעפילים, אניות ציוד ואספקה ואניות מסחר העוגנות בנמלי הארץ.3) פריצת בלוקדה אויבת. 4) קשר. 5) העברת כוחות נחיתה קלים למקומות מנותקים וחיפוי של כוחות על החוף"[19]. למימוש התכנית הוצעה רכישה של 6 טורפדו מהירות, והבסיסים המוצעים היו תל אביב ועתלית או קיסריה. זו היתה תכנית ראשונית בלבד, אולם מענין להראות כי מדובר בעיקרון בתכנית מגננה, התואמת את ראית צרכי הישוב בשלב זה.

התכנית השניה, מיום 7.1.1948 היתה של קומאנדר מילר, לשעבר קצין בצי הבריטי שניהל את בית הספר הימי שליד הטכניון. גם תכנית זו הינה תכנית הגנתית בעיקרה. המשימה העיקרית לכח ימי לפי תכנית מילר, היא לאפשר גישה חופשית למימי הארץ. מילר אינו מביא בחשבון:" התקפה על צי אויב או סכנת פלישה. גבולות המדינה הן משותפות עם לבנון, סוריה, עבר הירדן ומצרים ופלישה לכן אפשרית יותר מצד גבולות אלו מאשר מצד הים. אף מדינה מהנ"ל אין לה כח ימי רב ופלישה ימית בקנה מידה גדול מצדן אינו מתקבל על הדעת... אולם אפשרי הדבר שיהיה צורך לפעול בכדי למחוץ הסגר שיוטל על החופים או להחזיק במרחק מספיק את האניות היחידות היכולות לאיים באש תותחיהן על ערי החוף."[20]

מילר מתיחס בתכניתו למגבלות הישוב: מגבלות תקציב וחוסר בכח אדם מאומן. מנגד הוא מביא סקירה לא מפורטת של הכוחות הימיים של המדינות השכנות, להן הוא לא מיחס כח רב (וראה בפרק ב'). הצי המלחמתי צריך איפה להבנות כנגד ספינות בודדות בעלות יכולת הפגזה חופית, ולמניעת הסגר ימי על הארץ.

הצי שמציע מילר להקים יתבסס על תשע סירות טורפדו. לכלים אלו מהירות גבוהה וכח מחץ גדול, לכן הן מתאימים לפגיעה בכלים בודדים. כמו כן מחירם נמוך, וכך גם הוצאות החזקתם, אין צורך בצוות גדול, וניתן לנייד אותם בין נמלי הארץ. מכל הבחינות הן מתאימות לתנאי הארץ לדעתו. מלבד הטורפדו הוא ממליץ לרכוש שלוש משחתות: הן יעילות למניעת הסגר, אולם מחירן יקר, וכך גם הוצאות החזקתן. הן דורשות צוות מיומן גדול ואינן יכולות לעגון בכל נמל (למעט בנמל חיפה). כדי להדגיש את הביסוס על טורפדו, מצרף מילר להצעה טבלת יתרונות וחסרונות של שימוש בהם, וכן נספח המפרט את ההתפתחות ההסטורית של הטורפדו בעולם.

---

[19] מצוין אצל טל א', מבצעי חיל הים במלחמת הקוממיות, הוצ' מערכות, 1964. עמ. 50, (להלן: טל, מבצעי חיל הים).ללא ציון שם המגיש. לא מצאתי פרטים על תכנית זו במקורות אחרים. יתכן ומדובר בהצעת זאב הים, מאירוביץ', וידרא ומילר שנזכרה לעיל.

[20] הצעת קומנדר מילר, 7.1.48, א"צ, 22540/50/99.

שאר הנספחים לתכנית מראים כיצד אמור להיות פרוש מערך ההגנה החופי. הטורפדו יהיו מחולקים בין חיפה, עתלית ותל אביב (שלושה לכל בסיס). צריך שתי תחנות רדאר במקומות הגבוהים, שתוכלנה להתריע בפני הספינות בבסיסים לצאת לים במקרה של הטלת סגר על החופים. התקפת הטורפדו למניעת הסגר רצוי (אך לא הכרחי) שתהיה מגובה בפעולת הסחה של ספינות תותחים (קורבטות?). מילר מציין עוד את יעילותן של תחנות הרדאר גם לתעופה אזרחית ולתפקידים מטאורולוגיים – כלומר מדגיש את יעילות וחסכנות התכנית. הגנת החופים תעשה על ידי סוללות הגנה בנמלים, עשויות תותחי "6 – "4. תפקידי שמירת החוף (בעיקר כנגד כניסת מסתננים וכנגד הברחה) ממלאת משטרת החופים. מבחינת הכח הימי המוצע בתכנית לענין זה, מספיקות שתי ספינות תותחים, אפשרי ספינות דיג המצוידות בנשק מתאים. עד כאן לענין בנין הצי. התכנית של מילר מרחיבה גם בעניני הכשרה, והוא מציע כי ההכשרה של בית הספר הימי תהיה משותפת להכשרת ימאי צי הסוחר. במדינה קטנה ועניה בכ"א ראוי שכל קצין סוחר יהיה קצין צי בהכשרתו, ולו כח מילואים.[21] מילר אינו מזכיר בתכניתו את הכח הימי של הפל"ים. ההתעקשות שלו לראות באנשי צי הסוחר את כח המילואים העתידי מראה כי הראיה היתה ראיה אזרחית לחלוטין.

ב 11.1.1948 הוכנה על סמך התכנית של מילר תכנית נוספת ע"י בר כוכבא מאירוביץ, יו"ר מחלקת הים של הסוכנות (וראה התיחסות לכך בראשית הפרק). התכנית היתה דומה לזו של מילר, אולם הרחיבה בדרישות הרכש. התכנית הציעה לרכוש ספינות פלישה מסוגים שונים לצרך הובלה חופית, טורפדו וספינות פטרול לצרכי בטחון. גם תכנית זו מחלקת את המשימות לשלושה תחומים: הובלה חופית, שמירה על הגבול הימי ומניעת מצור ימי. מאירוביץ מציע כפתרון לענין ההובלה החופית את הכלים המצויים כבר בידי הישוב, אניות, ספינות וכלי שיט המשמשים לעבודה בנמלים, ולרכוש בנוסף סירת מנוע ורפסודה העומדת למכירה מעודפי הצבא הבריטי. שתי פולשות גדולות ו6 פולשות קטנות. לתפקידי שמירה על החופים ומניעת הברחה, מציע גם מאירוביץ לחמש מכמורתנים קימים, וכפתרון למניעת הסגר ימי, מוצע גם כאן לרכוש שייטת טורפדו.

במהלך חודש ינואר ממשיך בן גוריון לתכנן את הכח הימי העתידי של ישראל. ב 21.1 הוא מוסר הוראות לרכש ליהודה ארזי (דרך גולדה מאיר). בין היתר מצוינת הנחיה לרכישת סירות מוטור מהירות, קורבטות, ולברר אפשרות לרכישת נושאת מטוסים.[22] ב24.1 הוא מדווח על קטלוג שהגיע מאמריקה של אניות מלחמה שיש לקנות. בהתיחסותו לרכש בתקופה זו עדיין אין התיחסות להצעות של מילר ושל מאירוביץ

---

[21] הדו"ח מפרט את ההצעה למבנה בית ספר שכזה, כולל הרוטציה של מנהל בית הספר, כדי שלא יהיה גוף אחד מרגיש מקופח על פני הגוף האחר. כמו כן מפורטים המקצועות הנדרשים, בתחומי הקשר, הניווט, המטאורולוגיה וכו'. מאחר והאיש שימש כמנהל בית הספר הימי, הרי שבתחום זה הוא היה אמון על הבעיות והויכוחים הפרסונליים שנוצרו בעניני כ"א. מילר מציע להקיף בבית הספר גם מקצועות משותפים לאויריה, כגון רדאר, קשר, מטאורולוגיה, תותחנות. הרעיון של הכפפת ההכשרה האזרחית והצבאית נועד ליצור מאגר כ"א מקצועי גדול ככל האפשר, ולחסוך וליעל את ההכשרה.

[22] בן גוריון, יומן המלחמה, עמ. 168. מתאריך 21.1.48.

לבסס את העצמה הימית על כח טורפדו. המוטור והקורבטות יכולות בהחלט להחשב ככח הגנתי לסיוע למפעל ההעפלה.

בן גוריון נדרש לכח הימי גם בתכניותיו לפתוח הנגב. ב 22.1.1948 הוא כותב ביומנו על תכנית התישבותית באזור אילת, המבוססת על הכשרות פלמ"ח. הוא מבסס את התכנית על הכשרות ימאים ודיגים, ונזקק לכח הימי גם לצרכי הובלה. האנשים עימם הוא מתיעץ ליישום התכנית היו שמעון פרס, אשר בן נתן ואלחנן ישי. איש מהם אינו חבר פל"ים. באותו יום הוא נפגש עם יצחק שדה בנוגע לאותה תכנית ובה אין אזכור לכח ימי.[23]

ב 25.1 הוא כותב ביומנו על פגישה עם יוסי המבורגר (הראל):" בא יוסי המבורגר. הוא למד שלושה חודשים ימאות (בקורס "ההגנה" בצפון תל אביב). יש שני בחורים שיודעים את המלאכה, לדעתו: יצחק אהרונוביץ ("אייק"), וגד הילב. שניהם עכשיו בקפריסין (כקברניטי ה'פאנים'). עברו הים האטלנטי והפציפי (בתפקידי) מלח פשוט, קצין שלישי, שני וראשון. בין אנשי הפלמ"ח הוא חושב לבחורים היודעים ים וכלי שיט: סמק, אייק, קיפי, ברצ'יק, דוד מימון. מהאמריקאים חשובים הם וילי (רוסטוקר) ודייב לילינטל. בעלי המקצוע הטובים חזרו לאמריקה.."[24] יוסי הראל, כאיש המוסד לעליה ב', מביא כאן רשימה של אנשי ההעפלה.

במהלך פברואר מבקש בן גוריון נתונים ותכניות הן מאנשי הממסד האזרחי והן מהפלמ"ח. ב 2.2 הוא מבקש מזאב הים תכנית כלהלן:" א. כח ימי להעביר אנשים, מכשירים ומזון לנגב ולגליל המערבי. ב. כלים להעביר אנשים ומכונות כבדות לאילת. ג. כח ימי להגנת החופים. ד. תכניות לאימון אנשים לתפקידים הללו. ה. תקציב"[25] בן גוריון מתיחס למעשה לאותן משימות אותן ראו מילר ומאירוביץ (אם כי ביתר פרוט): משימות הובלה חופית ואספקה והגנה חופית. אין פרוט לסוג ההגנה הנדרשת, כמו שאין התיחסות בנקודה זו לסוג האיום הצבאי.[26] זאב הים נותן מענה למשימות. הוא מצביע בדרום על קשיים הנובעים בעיקר מהצורך במעבר במים טריטוראליים מצרים או סעודיים (לפני ואחרי המעבר בתעלת סואץ), מהעובדה כי חוף המדינה העברית אינו מגיע עד לנגב, אולם מציע פתרונות. לדעתו ניתן יהיה בציוד הקיים לבצע את מרבית המשימות. זאב הים מפרט את רשימת הספינות הנמצאות ברשות היהודים בארץ, כולל בעיקר אניות של חברות דייג וסחר פרטיות, וכן הסירות של אגודות הספורט וקיבוצי הדיג. הוא מציע רכישה נוספת של סירות מנוע, רפסודה לשימוש בים הפתוח (אותה ניתן לרכוש אצל עודפי הצבא), שתי פולשות גדולות (ניתנות לרכישה בקפריסין), פולשות קטנות שניתן להוביל על אנית משא, סירות תותחים דומות

---

[23] שם, עמ. 174-179. מתאריך 22.1.48.
[24] שם, עמ. 183 מתאריך 25.1.48.
[25] שם, עמ. 202 מתאריך 2.2.48.
[26] חשוב לציין כי בניגוד למילר, בן גוריון רואה את פוטנציאל האיום של מדינות ערב. בשלב זה הוא אוסף נתונים על ציים ערביים, בעיקר הצי המצרי, מתוך התיחסות לסכנה פוטנציאלית של איום ימי. למרות זאת, סכנת פלישה ימית לא נתפסה כאיום המרכזי מצד המצרים. וראה בהרחבה בפרק ב'.

לאלו הנמצאות בידי הצבא (וספק אם יועברו לידיים יהודיות לאחר העזיבה) וטורפדות להגנה הימית. לעזרת הטורפדו הוא מציע תחנת רדאר על הכרמל, ונוספת במקום גבוה בין נתניה לתל אביב. תכניתו של זאב הים תואמת את ההצעה של מילר ושל מאירוביץ לבסס את ההגנה הימית על ספינות טורפדו. הוא גם מנמק את הצעתו באותם יתרונות שנתנו חבריו (החזקה זולה, ניידות, דרישת צוות מאומן קטן יחסית).

בניגוד לתכניות הקודמות, הפעם מורה בן גוריון על ביצוע. זאב הים נשלח למחרת לאיטליה לבדוק אפשרויות רכישת ספינות מוטור מהירות, פולשות וטורפדו. בן גוריון עדיין מהסס לפעולת רכש, כנראה כיוון ומדובר בהוצאה ניכרת. הוא מציין כי "אבא (חושי) ישוב בעוד יומיים. עד עכשיו נמצא כל הטיפול בים בידי פלמ"ח"[27]. יש לבחון הערה זו בתשומת לב. אבא חושי היה נתון במערכת יחסים בעיתית עם הפלמ"ח, בעיקר אנשי החבלה הימית. הוא ייצג בחיפה קו מתון והתנגד לפעולות חבלה ראותניות בנמל חיפה.[28]בן גוריון בשלב זה מקבל תכניות בעיקר לא מאנשי הפלמ"ח, וגם משימת הרכש של זאב הים נתפסה בעיניו כבעיתית כיוון שלא היתה בתאום עם 'המוסד'. הצפיה לשובו של חושי מרמזת אולי על תחושת אי הנחת ממצב הטיפול בכח הימי, ומהצורך להוציא מידיו הבלעדיות של הפלמ"ח, וכן על הידיעה של בן גוריון כי אין זו משימה קלה.

באותו הזמן החלו להתגבש גם במטכ"ל תכניות להקמת כח ימי מסודר, אולם בניגוד לאנשי מחלקת הים של הסוכנות, התבססו תכניות המטכ"ל על הפל"ים. ב 4.2.1948 פרסם ידין מסמך בדבר "תפקידי כח המחץ הימי – בשלב הנוכחי".[29] המסמך היה מסמך מקדים להצעה מפורטת שתעובד :"בשתוף עם מטה חטיבת המחץ ומפקד הגדוד הימי". ידין מפרט כי: "התפקידים העומדים על הפרק, בעתיד הקרוב, מחייבים הגדלה מספרית והרחבה ארגונית של כח המחץ הימי. התפקידים העיקריים הם: 1. הבטחת חופים. 2. הבטחת הנמלים. 3. פעולות נגד בלוקדה אפשרית של ארצות ערב. 4. נחיתה מהים, נגד מטרות בעומק האויב, בתוך הארץ ומחוצה לה. 5. הבטחת תחבורתנו הימית, בעיקר העליה".

כבר ממשפט הפתיחה ניכרת כוונת המטכ"ל לבסס את הכח הימי על הפלי"ם. מדובר על הרחבה של הפלי"ם ולא על הקמת כח חדש. בחינת המטרות המוצבות לפני הכח הימי מראה, כי בתוספת לפעולות הבטחה מצוינת גם מטרת נחיתה בשטח האויב. לגבי מטרות הובלה חופית ואספקה, קיום קשר עם הגליל המערבי, הנגב ונקודות מבודדות לחופי הכנרת וים המלח, וסיורי חוף למניעת הברחת נשק לערבים – הרי אלו מטרות דחופות ולכן יש להטיל את ביצוען על כח המחץ הימי הקיים. ידין הציע כי יוטל על הפלי"ם להקים בסיס בחיפה לצורך סיורי חוף בין עתלית לראש הנקרה, וכן סיוע בהספקה לגליל המערבי, בסיס

---

[27] בן גוריון, יומן המלחמה. עמ. 204, 3.2.48.

[28] בפברואר 47' נכשל נסיון של יחידת החבלה לפגוע במשחתת בריטית שנכנסה לנמל חיפה לצורך תדלוק. הפעולה נכשלה ככל הנראה עקב הלשנה, והחשד נפל על אבא חושי, שהתנגד לאופי האקטיביסטי של יחידת החבלה הימית. עם הקמת המדינה נעצר ע"י איסר בארי עוזרו האישי של חושי, ג'יל אמסטר, אולם לאחר חקירה שוחרר עקב חוסר הוכחות. לטענת איסר הראל טפלו על חושי אשמת שווא, וראה לדוגמא: הראל א', בטחון ודמוקרטיה, הוצ' עדנים, 1989, עמ. 138-160

[29] א"צ, 99/2540/50. המסמך נשלח ככל הנראה לגלילי, והעתק ממנו פורסם לדורי.

בתל אביב לצורך סיורי חוף בין עזה לעתלית, ולהבטחת נמל תל אביב מצד הים, ובסיסים נוספים בכנרת, בחולה ובים המלח. לרשות הבסיסים הללו יש להעמיד ספינות המצויות בבעלות יהודית בארץ, על פי המלצותיו של מילר. (כולל ספינות דיג בבעלות פרטית וכל רכוש האגודות הימיות ומשקי הדיג). ידין מציע עוד כי "יוצא צו גיוס מיוחד לאנשי האגודות הימיות ובעלי מקצוע אחרים בשטח זה – על מנת להכשיר את הגדוד הימי למלוי התפקידים שצוינו לעיל והתפקידים העתידים לעמוד לפניו".

למחרת נשלחה לבן גוריון מצבת כ"א של הפלי"ם, עם פרוט דרוג מקצועי, מערך הכשרה שעברו, מקום המצאם של האנשים עכשיו (זמינות), רשימת ציוד ימי קיים, רשימה שמית של הפיקוד. נמנו 368 איש, מהם 80 קצינים ימיים, 70 מפקדי סירות, 78 מלחים ו 140 ימאים טירונים. (הגידול מהרשימה שהוגשה לבן גוריון כחודש לפני כן נבע בעיקר מפעולות גיוס בקרב צעירי האגודות הימיות). רשימת הציוד כללה "10 סירות אימון גדולות", סירת מנוע, מנוע נייד, שתי טורפדות מונעות חשמל, מספר עלוקות, מחסן גדול ומספר מתקנים. בסעיף "שונות" פורטה ההתכוונות של הגדוד לגדול והתאמתו לצרכים העכשויים (על פי הצעת ידין): נכתב כי תכנית הגדוד להגיע למספר של 700 איש. כי הכוונה היא להעלות עוד אנשים להכשרה נוספת על ספינות דיג. "התאמת היחידה לשרות תובלה חופי ולנקודות בים התיכון, יחידת מחץ לנחיתה, להגשת עזרה לישובי החוף, להכות בבסיסי חוף (ערבים וכלי שיט שלהם), יחידת משמר למניעת מצור ונחיתות, יחידה לצי ההעפלה."[30] הרשימה מציעה אמנם בקווים כלליים את הרחבת הפלי"ם לאותם תחומים אותם הציע ידין. אין כל התיחסות כיצד בכוונת הפלי"ם לבצע התרחבות זאת, מלבד הגידול המוצע בכח אדם.

התכניות הראשונות שהוצעו למבנה הכח הימי אינן כוללות סקירה מפורטת של האיום הימי מולו יש לעמוד (מלבד תכניתו של מילר המזכירה בקווים כללים את הציים המוסלמיים באזור). בעוד ששתי ההצעות הראשונות מתיחסות גם לתפקידי חיל ים לעתיד לבוא, הרי שתכנית הפלמ"ח היא קונקרטית לצרכי המלחמה ומתכוונת להגשמה מידית. כל שלוש התכניות הראשונות הן הגנתיות במהותן, בעוד שתכנית הפלמ"ח מתיחסת גם לתפקידי סיוע לכח קרקע, ולפעולה התקפית בעורף האויב וכנגד התחבורה הימית של הערבים. אף אחת מהתכניות לא הזכירה את החבלה הימית ואפשרויותיה ככח לוחמה ימי. (יחידת החבלה הימית היתה למעשה יחידה נפרדת מהפלי"ם ולכן לא נתפסה כחלק מהכח הימי העתידי. על פי תפיסת הפלמ"ח חבלה ימית חייבת להישאר חלק מתפקידי כח המחץ ללא קשר הכרחי להתפתחות השירות הימי שענינו לוחמה ימית).

---

[30] רשימה בכתב יד, מתוך פנקסי גלילי, 5.2.48, ארכיון יד טבנקין, 167/2/4. מענין לציין כי בן גוריון מתפנה לכתוב את הרשימה הזו ביומנו רק ב 8.2. תוך שהוא מוסיף הערה מקדימה: "באיחור של שבוע קיבלתי מיגאל פ. הידיעות שביקשתי על חלוקת הכוחות בפלמ"ח.." בן גוריון מציין עם זאת, כי המידע נמסר לו ב5.2. רשימת היעדים להרחבת הפלי"ם ביומן כבר כוללת מעשים אופרטיביים כגון מו"מ מתקדם עם ספינות הדיג 'דרום אפריקה' ו'עוגן' לשירות ואימון אנשי פלי"ם. באותו יום נפגש בן גוריון עם גרשון זק והציע לו "לקחת על עצמו כח אדם" (ללא פרוט לאיזה תפקיד כ"א הכוונה. וראה יומן בן גוריון א', עמ. 221.

בעקבות המסמך של ידין כתב הרמ"א גלילי ("הלל") לרמטכ"ל דורי, ("דן") והציע לו כצעד מקדים לכל דיון להבטיח כי הימאים המתגיסים לפי צווי גיוס לא יתפזרו בצבא. גלילי גם העביר את מכתב ידין למפקד הפלמ"ח (אלון, "סאשה") וביקש הצעות דחופות להגדלת היחידה הימית. עוד הוא ביקש מאלון התיחסות לשאלה מי הוא "ימאי", כלומר מה היא רמת ההכשרה הנדרשת בכדי לחייב גיוס ליחידה הימית. למשה צדוק (ראש אגף כ"א במטכ"ל) הוא כתב באותו יום כי "יש לעודד התנדבות של חברי הכנסת חיבי הגיוס לשרת ביחידותינו הימיות. לחייב כל חברי הכנסת בעלי הנסיון הימי, שהם חייבי גיוס, לשרת ביחידותינו הימיות. להפנות בפועל את כל המתגיסים משני הסוגים הנ"ל לגדוד הימי של הפלמ"ח."[31] תגובת צדוק היתה ענינית. ב10.2 הוא עונה לגלילי:" מסכים להצעתך. נראה לי רק שהכח הזה צריך לקום ליד המטכ"ל, דוגמת השירות האוירי."[32] גלילי עונה לו יומיים אחר כך: "עוד נחזור לדון בדבר עריכת השירות הימי ומבנהו. הוחלט כי אין לעכב התגיסות הימאים ליחידות הימיות ויש להפנותם – כל המתנדבים לכך – אל יחידות הפלמ"ח בים.."[33]

גלילי היה נחוש לזרז את בנית והרחבת הפלי"ם. ב 15.2 הוא מפרסם לכל מפקדי החטיבות הנחיה בדבר "יחידותינו הימיות: המערכה והתכונה לבאות מחייבים את הכנסת להעמיד על עצמה תפקידי שמירת נמלים, הגנת חופים, החשת תגבורת לישובים בחופים, הבטחת התחבורה בים, המשכת ההעפלה וכיו"ב". ההנחיות שניתנו כללו עידוד התנדבות חברי 'הכנסת' ('הגנה') לשירות הימי. דגש מיוחד ניתן על קריאה לחברי אגודות ימיות, דיגים, אנשי צי לשעבר ועובדי אניות סוחר. ההנחיה ניתנה "להפנות כל מתנדבים לשירות ים לחטיבת הבולגרים, אל החטיבה הימית"[34] גלילי מורה למעשה לרכז את כל הכח הימי בפלוגה הימית של הפלמ"ח, מתוך ראיתה כבסיס לשירות הימי העתידי. ההוראה יוצאת עם העתק לצדוק, אולם אינה מופנית לבן גוריון. נלווית לה הוראת גיוס המתעלת את כל המאמץ הימי לתוך הפלי"ם. החל מהגדנ"ע הימי "הנמצא כרגע ברשות הגדנ"ע" אולם מוצע שיעבור לפיקוד הפלי"ם כדי להתאימו לצרכיו, וזה יהווה את תשתית הגיוס העתידית". דרך גיוס מידי לפי צו מוסדות הכולל 160 חיבי גיוס מתוך "אנשי הצי המלכותי, הסוחר ועוד". העברות מיחידות שונות, כולל 130 איש ברשימה – אלו יסווגו לתפקידים מידיים במחלקות השונות לפי תכנון המטה. הקמת כח רזרבי (מילואים) הכולל "בוגרי אירגוני הים ובעלי מקצוע בים ומקצועות הליווי שמעל לגיל הגיוס המלא". מוצע שאלו יקבלו אימון ע"י החי"מ וארגוני הים, כדי להכשירם ככח סיוע ימי. במקביל יש להערך לרישום מלא של כל בעלי המקצועות הימיים העובדים כרגע (דיג, נמלים, צי סוחר) וכל מקצועות הליווי, בכדי לרכז מידע לקראת גיוס עתידי בשעת הצורך.[35]

---

[31] מתוך פנקסי גלילי, 7.2.48. ארכיון יד טבנקין, 167/2/5.
[32] מצדוק ל'הלל', 10.2.48, א"צ 99/2540/50.
[33] מ'הלל' לצדוק, פנקסי גלילי, ארכיון יד טבנקין, 167/2/6.
[34] הוראת גלילי מיום 15.2.48, א"צ, 99/2540/50.
[35] הוראת גלילי מיום 15.2.48, א"צ 99/2540/50 .

בעוד גלילי שוקד על הגדלת כוחו של הפלי"ם, ממשיך בן גוריון לבחון אפשרויות להקמת כח ימי חדש. את ההתיעצויות בענין זה אין הוא מקיים עם אנשי המטכ"ל, אלא עם גורמים הנתפסים בעיניו כמקצועיים בתחום הימי: אנשי 'מוסד' ומחלקת הים של הסוכנות. ב8.2 הוא מציין ביומנו כי לצורך הגנה על אניות ההעפלה יש לרכוש פולשות ועליהן להעמיד סירות טורפדו הנמכרות ללא הטורפדות, ולהעמיד עליהן מכונות יריה ותותחים קטנים.[36] המו"מ בענין זה היה עם אנשי ה'מוסד' (זאב שינד) והאיש המוצע לבצוע הרכש היה פול שולמן, כלומר ללא קשר והתיעצות עם אנשי הפלמ"ח.

ב18.2. הגישו מאירוביץ' וזאב הים לבן גוריון תכנית נוספת לרכישת ציוד ימי. התכנית מפרטת רכש מידי של נחתות טנקים, נחתות רכב, סירות משמר למטרות הובלה ואספקה ימית.(עם פרוט מחירים ונתונים טכניים). לטווח של חודש חודשיים הוצע לקנות סירות סיור, טרפדות, סירות משטרה למטרות שמירה מפני חבלה ערבית והתקפות. בהתיעצות עם אש לינקולן הוא הציע לרכוש משחתת, קורבטות, ספינות תותחים מזוינות, סירות משמר וסירות טורפדו, בעיקר כנגד הצי המצרי. בהמשך ניתנות הנחיות ליצירת קשר עם יועצים ימיים בארה"ב, בעיקר עם פול שולמן, בענין הכלים הדרושים לנו להגנה ימית של הארץ.[37] הפעילות הזו התבצעה, כאמור, מתוך ראית צרכי מפעל ההעפלה, אולם כפי שהעיד זאב הים עצמו, היתה כאן מחשבה על ניצול יעיל של הכלים בכח הימי כשיקום. בן גוריון עדיין מהסס, אולם הוא מציין שוב באותו יום על שליחה מידית של זאב הים לאיטליה, שיבדוק דרך עדה סרני את אפשרויות הרכש שם. הכלים אשר נרכשו לבסוף ע"י זאב הים (בסיוע אפרים אילין, איש המוסד לעליה ב') היו 12 סירות בעלות ראש נפץ, אשר שימשו להטבעת אניות עץ (והיו בשימוש הקומנדו האיטלקי). כוונתו של זאב הים היתה להשתמש בסירות אלו כסירות הצלה על ספינות המעפילים, ושיוכלו לשמש גם להתקפת האויב בשעת הצורך.(אלו היו ה"חזירים" אשר שימשו מאוחר יותר את אנשי החבלה הימית בטיבוע ה'אמיר פארוק')[38]. ב 15.3.דיווח מאירוביץ על רכישת מס' נחתות, אשר לא יכנסו לשירות בזמן הקרוב[39]. זאב הים עסק בעוד פעולות רכש, במקביל לפעולות הרכש של שליחי המוסד.

ב 20.2 בן גוריון מזמן אליו את יוסף טרס, מרכז ההכשרה הימית בסוכנות (בוגר ביה"ס הימי בחיפה ובעל נסיון ימי). טרס מציע הקמת מטה ימי :"אבל רואה רק איש אחד מתאים – זאב הים, אם כי לדעתו הוא יותר איש חזון מאיש מעשה. בין הכוחות הימיים בארץ הוא מציין (משה) אברמסקי (רב חובל, פיילוט בנמל חיפה, בן 40), (אליעזר) חודורוב – רב חובל, איש קשה לבריות. שמואל טנקוס, מדריך טוב. ישראל לסקוב (אחיו של חיים), ימאי טוב (עובד ב"העוגן"). אברהם זכאי, יוסף טרס. הוא מיעץ להביא קומנדר זליגמן

---

[36] בן גוריון,יומן המלחמה, עמ. 215. מתאריך 8.2.48.
[37] וראה תכתובת בענין זה, א.ת.ה, תיק 109/1, בצרוף סקירה של לינקולן על הכח הימי המצרי, וראה פרוט בפרק ב'. וכן, בן גוריון, יומן המלחמה, 18.2. עמ. 251.
[38] וראה בפרוט בעדות זאב הים, שם. וכן אצל אילין אפרים, על החתום, , ספרית מעריב 1985. עמ. 127-126
[39] בן גוריון, יומן המלחמה, , עמ. 299. מתאריך 15.3.48.

מאנגליה. היה משרת בליווי (שיירות) על קורבטים. ליוסף טבנקין אין כל נסיון ימי".[40] המטה המוצע מורכב בעיקר מאנשי ים מקצועיים. מקרב אנשי הפלי"ם מוצעים רק טנקוס וזכאי, בגלל נסיונם הימי. טבנקין לא נשקל כאיש ים, ולמעשה פיקודו על הפלי"ם היה במסגרת פיקודו על הגדוד הרביעי של הפלמ"ח ולא מתוקף היותו איש ים. יחד עם זאת ישנה התעלמות מיכולתו הפיקודית של טבנקין. יש להדגיש כי למרות האמירה החד משמעית כי רק זאב הים יכול לעמוד בראש המטה הימי, הרי בן גוריון כבר שלחו למשימות רכש באיטליה, ולכן הוא לא ייעד אותו ככל הנראה למשימת פיקוד.

[40] בן גוריון יומן המלחמה, עמ. 258. מתאריך 20.2.

הויכוח על ניתוק המטה הימי מן הפלמ"ח ומנוי גרשון ז"ק

כפי שכבר הוראה, הויכוח על ניתוק השרות הימי והפלי"ם מהפלמ"ח לא היה מנותק מהויכוח הכולל בין בן גוריון לבין גלילי ומטה הפלמ"ח על אופיו של הצבא המוקם ומקומו של הפלמ"ח בו. כאמור, המטכ"ל ומטה הפלמ"ח גיבשו תכניות להקמת כח ימי במסגרת הפלמ"ח ועל בסיס הפל"ים, בעוד בן גוריון שוקל אפשרויות להקמת כח מקצועי חדש, מנותק מהפלמ"ח, בדומה להקמת הכח האוירי - בקרב אנשי ה'הגנה' לא היתה תמימות דעים לגבי מעמדו של הכח הימי שיקום במסגרת הפלמ"ח. דורי, אלון, שדה וידין חשבו כי הכח הימי צריך לקום במסגרת הפלמ"ח. גלילי היה בעד הקמתו של הכח הימי במסגרת הפלמ"ח, אולם בהמשך ראה בעיני רוחו כח עצמאי מנותק, שכן חשש כי הפלמ"ח יהווה גורם מגביל לפיתוח הכח הימי. גלילי היה מודע לאופי הפעולה השונה המצפה לכח הימי (לעומת מפעל ההעפלה) וחשש כי התפיסה המאוד יבשתית של הפלמ"ח תחסום בפני הכח הימי כיווני התפתחות חדשים. שיקוליו של גלילי בענין זה היו צבאיים. שיקולי היוקרה והפוליטיקה שמאפינים את הויכוח על מקומו השירות הימי לא באים כאן לידי ביטוי.[41]

משנודע לבן גוריון על הוראת גלילי מיום 15.2 לעודד גיוס אנשי ים לפלי"ם דרך הגיוס לפלמ"ח, הוא מיד שלח הוראת ביטול:"...איני מקבל את הוראתך על הפנית מתנדבים לשירותי ים ליחידת הבולגרים, אלא יש להקים כח ימי מיוחד, הכפוף ישר למטה ולמערכת הפיקוד העליונה.."[42] בן גוריון אינו שוקל בהנחיה את עובדת היות השרות הימי מנותק מהפלמ"ח. ההצדקה לכך מראה את יחסו של בן גוריון ליכולת הימית הצבאית של הפלי"ם:" הגנה ימית היא חלק קובע בשיטת הגנתנו, ויש לקבוע במטה אגף ימי ולהקים כח ימי מיוחד. אני מטפל עכשיו עם המומחים בבירור מערכת הכלים הדרושים לכך. בעבר היה השרות הימי מופנה בעיקר להעפלה, תפקיד ההעפלה עומד בעינו, אולם תפקיד הבטחון מחייב מאמץ חדש ויסודי והכלים הקיימים אינם הולמים אותו". בן גוריון אינו מותיר לגלילי מקום לספק. ה 'מומחים' איתם הוא דן במבנה הכח הימי לא באו מקרב הפלי"ם. לפלי"ם אין היכולת והכלים הדרושים למשימות העומדות בפנינו, ואין לשקול שאלת הרחבתו והתאמתו. יש להקים מחדש.

תגובת גלילי מידית. באותו יום הוא כותב ליואש : (היחידה הימית)" תתרחב והכרחי שתגדל. אין לצוות על השרות ביחידה זו של הבולגרים אולם יש לאפשר התנדבות ולשחרר מיחידות אחרות חברים החפצים מרצונם לעבור ליחידה הימית. דעתך? לפיכך בדעתי להוציא הוראה.....כי כל חבר אשר קיבל אימון ימי ומתנדב לשרת ביחידה הימית – יש להעבירו מיחידתו אל היחידה הימית..."[43] גלילי אינו בטוח בעצמו. הוא מבין כי גיוס כולל לפלי"ם לא יתבצע, ולכן הוא משנה את הנחית הגיוס רק לחברי ה'הגנה', למתנדבים שבהם. בתחום זה הפיקוד הוא שלו, למרות ההנחיה של בן גוריון.

---

[41] גלילי העלה את ספקותיו בענין זה בשיחות עם אלון והענין העלה חילופי דברים קשים בניהם. על פי רישום זכרונות גלילי, ללא תאריך, ארכיון יד טבנקין 167/2/21.
[42] מבן גוריון ל'הלל', 18.2. א"צ, 481/49/53,
[43] מ'הלל' ליואש, 18.2 ארכיון יד טבנקין, 167/2/2.

בן גוריון היה נחוש בדעתו להפריד את הכח הימי מפיקוד הפלמ"ח. הוא לא רצה לבטל את תרומת הפלי"ם לכח החדש אלא לשלבו בו, אולם תחת פיקוד אחר, כיחידה נפרדת הכפופה למטכ"ל. תפיסה זו תאמה את תפיסתו הכוללת את הצבא, השוללת כפילות פיקודית. ב 3.3 הוא מבקר את דורי החולה ביחד עם גלילי, והם דנים בהקמת החטיבות הנפרדות. בן גוריון מזכיר את דעתו של גלילי על הפרדת חטיבת הנגב מהפלמ"ח: ישראל מודה להלכה בצורך להפריד החטיבה בנגב ממטה הפלמ"ח, למעשה אינו רוצה בזה עכשיו....להפרדת כח הים מהפלמ"ח הסכימו שניהם להלכה בכל אופן"[44]

באותו יום כתב בן גוריון לגרשון ז"ק על ההחלטה למנותו להקים אגף ימי במטכ"ל: "..במטה יוקם אגף ימי, אשר עליו יוטל תכנון ההגנה הימית, רכישת כלים וגיוס הכח הימי המלחמתי, שיהווה ענף מיוחד במערכת כוחות המגן היהודים בארץ. האנשים יגויסו בשורה הראשונה מעובדי הים של מוסד ההעפלה, המהווים עכשיו את הפלי"ם, מבין אלו ששירתו בשעת המלחמה בצי, מאנשי האגודות הימיות ומבין יורדי הים היהודיים בכללם. עליך הוטל הריכוז האדמינסטרטיבי של פעולות אלו ולאחר שימונו המומחים הימיים לאגף הימי במטה תצטרך להתיעץ איתם בכל הענינים המקצועיים. לפי שעה תשתף בפעולה זו את מנהל מחלקת הים והדיג של הסוכנות היהודית בר כוכבא מאירוביץ, ותאסוף כל חומר הנוגע לענין ותמציא דין וחשבון לרמטכ"ל"[45]

בן גוריון אינו מוצא לנכון לדווח לגלילי בשלב זה על מינוי ז"ק, למרות שניפגש עימו באותו יום. גם בהנחיות לז"ק הוא אומר לו כי עליו לעדכן את מאירוביץ והדוחות יעשו דרך הרמטכ"ל. יש כאן הוצאה מוחלטת של מטה הפלמ"ח מענין הקמת המטה הימי. מענינת גם הגדרת הפלי"ם כ "עובדי הים של מוסד ההעפלה". למרות שהפלי"ם הוקם בכדי לסייע למפעל ההעפלה, באותה תקופה רק כ 70 מתוך 368 אנשי הפלי"ם הועסקו בתפקידי ליווי אניות ויש בהגדרה זו משום אמירה ברורה כי אין הפלי"ם מהווה גרעין לכח ימי, שכן משימת ההעפלה הגיעה כמעט לידי סיום. ז"ק לא מונה כאיש מקצוע ימי, אלא כאדמינסטרטור. מינוי זה תואם את תפיסת בן גוריון בדבר האופן המסודר בו צריך לקום צבא סדיר. איש מהפיקוד הפלמ"חי לא נתפס כבעל כישורים מתאימים להקמה מאורגנת ובירוקרטית של כח חדש. היכולת הפיקודית חסרת המקצועיות הימית לא נדרשה לבן גוריון (וראה אמירה בנוגע לטבנקין). ז"ק היה באותה תקופה מנהל 'בית ברל', כלומר איש הנהלה. סביר להניח כי מדובר במינוי פוליטי שכן ז"ק, פעיל מפא"י לא היה קרוב לתחום הימי כלל.

ב10.3 מוסר ז"ק לבן גוריון תכנית לארגון הכח הימי, כולל הצעה לחכירה האניה "דרום אפריקה" ו"חנה סנש".[46] גלילי ומטה הפלמ"ח היו עסוקים אז בויכוחים נוקבים על הפרדתו של מטה חטיבת הנגב ממטה

---

[44] בן גוריון, יומן המלחמה עמ. 275.מתאריך 3.3.48.
[45] מכתב מ 3.3 א.ת.ה 109/1.
[46] בן גוריון, יומן המלחמה, עמ. 289. מתאריך 10.3.48.

הפלמ"ח וענין זה תופס את מרבית דיווחי היומן באותם ימים.[47] ב 12.3 רושם בן גוריון ביומנו כי נפלה ההחלטה בדבר הקמת מטה ימי נפרד: "בנוגע לשרות הימי – קבעתי שרות ימי מיוחד, ללא קשור עם שום גדוד של הפלמ"ח".[48] בשבוע שלאחר ההחלטה יהיה בן גוריון עסוק בהתכתבות נוקבת עם גלילי ומטה הפלמ"ח שהתנגד להחלטה זו, אולם ההכרעה בדבר הקמת חיל ים חדש (לעומת פיתוח הפלי"ם כחלק מהפלמ"ח) נפלה.

ב 12.3 כותב ידין לגלילי על תכנון מבצעים מיוחדים לפלי"ם , בהתאם לתכנית ד'. ההנחיה של ידין מתיחסת לפלי"ם כאל אגף ימי במטה (כלומר ללא כפיפות פיקודית לפלמ"ח). נראה, כי לצורך פעילות ימית הקשורה בצרכי המלחמה, הוחלט להתבסס על הפלי"ם בכל הקשור לציוד וכ"א. ידין מציין לגלילי כי מבצעי הפלי"ם המתוכננים כוללים פעולות כנגד ערי החוף ומצורים, אולם הוא מדגיש כי :"את היחידות הנ"ל (והכוונה לפלי"ם) יהיה צורך לארגן במתכונת צבאית ימית, כפי שיקבע ע"י המומחים, בהתאם למשימות הנ"ל. 2) היחידות הללו חיבות להיות כפופות במישרין בכל הנוגע לבצוע המשימות למטכ"ל. 3) בעיות הים מבחינה צבאית וכלכלית הקשורות בצרכי המלחמה מקיפות בעיות רבות ונוספות מחוץ לתפקידים הנ"ל. לשם זה יהיה צורך להקים שירות מיוחד לשרות הימי שיטפל בכל הבעיות, כגון אימון, חיול, קנית סירות וכיו"ב. הפלי"ם יודרך ע"י השרות הנ"ל בכל הענינים המקצועיים הימיים וכן בענין קליטת האנשים ורכישת ציוד"[49].

הנחית ידין מישמת למעשה את הניתוק של הפלי"ם מן הפלמ"ח ומכפיפה אותו ארגונית ופיקודית למטה המקצועי החדש שיוקם. מטה זה גם יטפל בעניני רכש, גיוס והדרכה. למעשה נותר הפלי"ם כגוף אופרטיבי, אולם הוא מאבד בזאת את כל עצמאותו. אולי אפשר לראות סמליות מסוימת (או כוונה) בכך שההוראה ניתנה ביום שישי, כך שדיון או תגובה אמיתית יכולים היו להיות רק יומיים אחר כך. במקביל מוציא בן גוריון הוראה לרמ"א ולרמטכ"ל המתיחסת להקמת המטה הימי ומקורות הגיוס שלו, ומוסיפה כי אברהם זכאי ממונה לקצין המטה הימי, יוחאי בן נון על ההדרכה וגרשון ז"ק למרכז[50]. בן גוריון משאיר למעשה את התחום המקצועי הימי בידי אנשי הפלי"ם (ומענין לציין כי בן נון נבחר על פני טנקוס להיות ממונה על ההדרכה) ואילו את התחום האירגוני והכפיפות הפיקודית, שבהם למעשה מתבטאת עצמאות היחידה הוא מפקיע מידיהם.

באותו יום כותב גלילי לבן גוריון כי הוא מבקש לדחות את ביצוע הוראת ידין ואת ההחלטה בענין זה עד לברור מקיף שיתבצע ביום ראשון. הוא כותב כי :"לצערי, אינני רואה לאפשרי ונכון לנסח הוראות סופיות לפני ברור נוסף.... אני מבחין בין השרות הימי לבין היחידות הימיות. אני שולל צורך להפקיע את היחידות

---

[47] מעיון בהתיחסותו של בן גוריון בשאלת חטיבת הנגב ניתן ללמוד על גישתו גם בענין הפלי"ם. ב 10.3 הוא כותב:" הבעתי השתוממותי על אלה שאינם מבחינים בין העבר – כשנוצרו הדפוסים השונים ב"ארגון"('ההגנה') – לבין צרכי המלחמה עכשיו. סוג ההבדל העיקרי היה שפלמ"ח מגויס ואחרים לא, מפני כך יכול היה הוא להתאמן יותר. עכשיו כולם מגויסים..". שם, שם.

[48] שם, עמ. 295, מתאריך 12.3.48.

[49] מידין אל 'הלל', 12.3.48, ארכיון יד טבנקין 167/2/10.

[50] א.ת.ה 12.3.48, 109/1.

הימיות מחטיבת המחץ...אני סבור כי המרכז שהחלטת למנותו אינו יכול להיות בעל סמכות של פיקוד על היחידות הימיות"[51] גלילי מתנגד לכך שההחלטה נפלה ללא התיעצות עם אנשי הפלי"ם:"...חברים הבקיאים בעבודה, אשר התמסרו לה שנים". גם מינויים של יוחאי בן נון ואברהם זכאי למטה החדש לא מקובל עליו שכן לא אושר ע"י מטה הפלמ"ח. התנגדות זאת מראה ללא ספק כי הויכוח לא נסב רק על אופיו המקצועי של השרות הימי, אלא גם ובעיקר על כפיפותו הפיקודית, על ההשלכות הפוליטיות הכרוכות בכך. גלילי גם אינו מתנגד להקמת שירות ימי, שיתכנן את הכח הימי לטווח ארוך.

תגובת בן גוריון היתה חריפה מאוד. ב14.3 (יום ראשון) הוא כותב לגלילי: "רשימתך מיום 12 למרס עוררה בי תמהון רב .1. לא הטלתי עליך ניסוח הוראות אלא כדרכי שלחתי לך הוראות שאני נסחתי לראות אם יש לך הערות. 2. הצורך בכח הגנה ימי אינו טעון ברור נוסף ואינו סובל דיחוי. הוא נדחה ללא צורך ע"י עכובים בלתי מוצדקים ושלא לענין. 3. לא קימות כל יחידות מחץ בים ואין לנצל יותר מדי שם מחץ – לענינים שאינם שיכים לו. 4. סמכות הפיקוד על שרות הים תהיה לא בידי המרכז אלא בידי המטה הארצי שלו הסמכות היחידה של פיקוד על כוחות הבטחון. 5. מדוע רשום בראש הפתקה שלך "מטכ"ל"? בן גוריון מבטל לחלוטין את סמכות הערעור של גלילי, ואף שולח לו הערה בדבר אי היותו חלק מהמטה הכללי. בן גוריון אינו מתיחס לפל"ים כגוף בעל יכולת מחץ. מכאן שהוא אינו כולל את יחידת החבלה הימית, שבשלב זה לא היתה קימת כיחידה ואנשיה פוזרו לתפקידים שונים. המכתב שהופנה לגלילי נרשם כפתקה אישית, (מופנית ל"ישראל"). בן גוריון מסכים לקיים דיון עם אנשי הפלי"ם[52] אולם לא מחכה לו. הוא מוציא הנחיה רשמית, ממוענת ל"רמ"א ולרמטכ"ל" (כלומר מופנית גם לגלילי), בדבר הצורך להקמת כוח ימי, אשר יגויס מ "עובדי הים של הפלמ"ח, מאלו ששרתו בשעת המלחמה בצי, מאנשי האגודות הימיות ומיורדי הים היהודיים בכלל". ההנחיה כוללת הוראה לדורי להוציא הוראות בדבר הקמת מטה ימי והעברה מידית של כל עובדי הים לאגף החדש הכפוף ישירות למטכ"ל[53].

למחרת, ה15.3, מתקיים הברור עם אנשי הפלמ"ח. לפגישה מגיעים מפקד הפלמ"ח יגאל אלון, מפקד הגדוד הרביעי טבנקין, מפקד הפלי"ם אברהם זכאי, ישראל רוזנבוים, אליעזר טל-קליין, שמואל טנקוס וסמק ינאי. הטיעון המרכזי שהעלה טבנקין היה, כי מסגרת הפלי"ם היא מסגרת יחודית בגלל ההרכב האנושי שלה. אנשיה חדורי תחושת שליחות – היחידה נבנתה ללא תקציב, ללא כוח מלבד הכח האנושי שלה. נכון שהם קמו לצורך מפעל ההעפלה, אולם עקב המלחמה כבר התנסו גם בתפקידים ימיים אחרים כגון נחיתה והגנה על הצי האזרחי. ליחידה מטה מקצועי ופיקודי קיים וטוב, ומעבר לכך, מרבית אנשיה מתנגדים להוצאתם מהפלמ"ח, כך שהמעבר למטכ"ל יבטל את היתרון העיקרי של היחידה, הוא היתרון האנושי. טבנקין לא מתעלם מכך שקימים בארץ כוחות מקצועיים נוספים, אולם הוא טוען כי בחורי הפלי"ם

---

[51] אל 'אמיתי' מ 'הלל', 12.3.48, ארכיון יד טבנקין, 167/2/11.
[52] בן גוריון, יומן המלחמה, עמ. 197, מתאריך 14.3.48.
[53] מ'אמיתי' לרמא ולרמטכל, 14.3.48, א"צ. 481/49/53.

הם טובים יותר[54]. בן גוריון כותב ביומנו כי לא קיבל תשובה טובה מספיק מדוע לא לשלב את הידע והחלוציות של הפלי"ם עם כל יורדי הים[55]

בעדות מאוחרת של אברהם זכאי הוא מספר כי בן גוריון זימן במרץ פגישה ללשכתו.[56] על פי עדות זכאי בן גוריון טען בפגישה שהגיע הזמן להקים חיל ים במסגרת הצבא ושאל האם יש מתנגדים. ההתנגדות היתה מגומגמת, ורק גלילי וטבנקין נקטו קו התנגדות ברור. בדיון במטה הפלמ"ח בסוגיה זו, מעיד זכאי כי אנשי הים (סאמק, משה רבינוביץ, אליעזר טל, מוקה לימון, זכאי ואחרים) היו בדעה שאכן הגיע הזמן להקים חיל ים "רציני" שכן אכן יש לצפות איום ימי, והפלי"ם אינו בשל לעמוד מולו בתנאים הנוכחים. למרות דעת רוב הימאים סיכם אלון את עמדת מטה הפלמ"ח כי עדיין מוקדם להקים חיל ים עצמאי. למרות שמדובר בעדות מאוחרת בעל פה, הרי יש משום עדות זו להצביע כי הויכוח האמיתי היה ויכוח פוליטי ולא מקצועי יחודי לחיל הים. השיקול המקצועי היחיד שמעלה זכאי בעדותו הוא, כי אלון חשש שהקמת שרות ימי נפרד בשלב זה תגרע ממצבת הלוחמים העתידה של הפלמ"ח באזור ירושלים. שיקול זה משתלב היטב עם הראיה הפלמח"ית הניידת, ומשתלב עם תחושתו של גלילי שהשארת השרות הימי במסגרת הפלמ"ח תפגע במקצועיות והאוטונומיה שלו.

בעקבות הברור עם אנשי הפלמ"ח, שולח בן גוריון פתקה לגלילי בה הוא מבהיר את כפיפות הרמ"א לרמטכ"ל (בדבר מתן הפקודה להקמת השרות הימי). תפקידו של גלילי הוא לידע את אנשי הפל"ים כי מכאן הם כפופים למטה הכללי ולא למטה הפלמ"ח. נציג המטה באגף הימי יהיה גרשון ז"ק.[57] נוסח ההתכתבות בין גלילי ובן גוריון הוא טעון ותקיף. המאבק האישי בניהם, יחד עם המאבק של בן גוריון למבנה ריכוזי של הצבא, הכפוף כולו למטכ"ל בא כאן לידי ביטוי. דורי היה באותה העת חולה, ולכן תפקודו מוגבל. את הביצוע בשטח של הקמת המטה והעברת כפיפויות הפיקוד צריך היה לבצע הרמ"א מול סגן הרמטכ"ל (אילון) וראשי האגפים. מאחר ולא מונה מחליף לדורי, הרי שבפועל מילא את תפקידו גלילי, שהיה מקובל על כל ראשי האגפים (ואף הוצע ע"י ידין כמחליף לדורי). העברת פקודות דרך רמטכ"ל שאינו קיים בפועל היא פיקציה בפני עצמה. לכן יש להבין את תגובת בן גוריון רק על רקע היריבות האישית עם גלילי. במכתב מאוחר של גלילי לאורי ברנר הוא מתיחס לפתקה זו. לאיזכור של בן גוריון כי הרמ"א מעביר הנחיות לצבא רק דרך הרמטכ"ל או סגנו הוא מתיחס בתמהון. לטענתו זה היה נוהל ידוע ומקובל, ולא היה

---

[54] שאל ההתיחסות לכוחות מקצועיים חיצוניים לפלמ"ח נשאלה גם בהזדמנויות אחרות, לדוגמא ביחס לחולית החבלה, שם נשענו על הרבה אילתור וכושר המצאה. האמנם לא היו בישראל של אותם ימים אנשי מקצוע שיכלו לתרום יותר מקצועיות בתחום הצלילה והנפץ הימי. הרי היו לא רק בוגרי בה'ס של הטכניון, אלא גם מוריו, והיו אולי עוד אנשים בעלי ידע מתחום זה. יוסף טבנקין טוען בעדות מאוחרת כי פשוט אינו זוכר קיומם של אנשי מקצוע, אולם הוא גם אינו זוכר שחיפשו אותם"....היו מהנדסים, היו אוניברסיטאות, היה הטכניון אולי היו לנו קשרים. אבל מדוע לא הגענו שתהיה לנו איזה מערכת שתעסוק בזה אינני יודע ואולי זה מחדל."

[55] בן גוריון, יומן המלחמה, עמ. 300, 15.3.

[56] עדות זכאי מיום 3.11.84, א.ת.ה 106/3. הפגישה מצוינת ללא תאריך מדויק, אולם לפי רשימת משתתפי הפגישה ולפי הטענה כי בפגישה זו נפלה ההחלטה להקים שרות ימי נפרד, נראה כי מדובר בפגישה מה 15.3.

[57] לישראל (גלילי) מבן גוריון, 16.3.48, ארכיון יד טבנקין, 167/2/14.

במעשיו משום נסיון לאכיפת סמכות. לטענת גלילי, היה זה חלק מהתהליך שהוביל באפריל לבסוף לביטול תפקיד הרמ"א[58]. (וראה בפתיחת הפרק). בן גוריון לוחץ בכל כוחו על ביצוע מידי של הקמת המטה הימי. לדעתי כרוכים כאן מספר דברים: הידיעה כי הנסיגה הבריטית קרבה וכי יש להתכונן לאיום פלישה של צבאות סדירים[59] כרוכה כאן עם המאבק הכולל להקמת צבא סדיר ואחיד ועם אופיו הריכוזי וההחלטי של בן גוריון.

למחרת כותב גלילי לדורי החולה כי בעקבות הדין והדברים בינו לבין בן גוריון בדעתו להוציא הנחיה ל'מועצה' (כלומר ל'הגנה') בדבר הקמת החטיבה הימית אשר תוגדר באופן מפורט במטכ"ל ואשר תהיה כפופה לו ישירות. על הקמת אגף לעניני ים במטכ"ל ועל העברת יחידות הים של הפלי"ם למטכ"ל.[60] באותו יום הוא מוציא את הפקודה להקמת השרות הימי, ממוענת לכל ראשי האגפים במטכ"ל ולז"ק.[61] פקודת ההקמה נדמית כ"הכנעות" של גלילי לרצונו של בן גוריון. גלילי הסביר זאת מאוחר יותר בזכרונותיו, כיוון ש א) הוא היה מודע גם כן לדחיפות בהקמת וארגון החיל. ב) כפי שכבר הוזכר, הוא עצמו חשב כי חיל הים לא אמור להישאר תחת מטה הפלמ"ח אלא להתפתח מאוחר יותר לכח עצמאי[62]. חשוב לציין כי הגדוד הרביעי, גדוד האם של הפלי"ם היה עסוק ברובו בלוחמה יבשתית באותה תקופה (באותו חודש הגדוד עלה לפרוזדור ירושלים ורבים מלוחמי הפלי"ם, כולל יוחאי בן נון עימו), עובדה המצטרפת להערכות השונות כי על הכח הימי להינתק פיקודית מהפלמ"ח. למעשה בן גוריון השלים בזאת את מטרתו לנתק את השירות הימי החדש מהפלמ"ח הן מקצועית והן פוליטית. אין ספק כי כוונתו היתה בשלב ראשון להישען על הפלי"ם מבחינת מקורות הגיוס ולרתום את אנשיו לשירות החדש. אנשי הפלי"ם היו אמורים להשתלב יחד עם כוחות ימיים אחרים בישוב בשורות החיל החדש. גם בשרשרת הפיקוד המקצועי נשאר להם מקום חשוב, ואנשים כזכאי, טנקוס ואחר כך בן נון נקראו לשרות. נפקד מקומם מהפיקוד הכללי, שכן כאן רצה בן גוריון להבטיח א. את הנאמנות למטה הכללי (ולא לפלמ"ח). וב. את הנאמנות הפוליטית אליו.

דוגמא לשאלת מקומם של אנשי הפלי"ם ניתן לראות באופן גיוס אנשי הפלי"ם לחיל החדש. ב 30.3. הועמדו לרשותו של ז"ק אברהם זכאי (לעניני מנהלה) ושמואל טנקוס (לעניני הדרכה), וכן יוסי גולנסקי (לעניני רכש וציוד). המינויים הוכרו ע"י גלילי כ "זמניים" לצורך עזרה בהקמת השרות הימי[63], אולם זכאי וטנקוס נשארו בשרות הימי והיו לאלופים בחיל הים. ב1.4 בן גוריון כותב ביומנו כי גלילי הבטיח לסדר את העברת אנשי הפלי"ם לשירות הימי. בפועל תהליך זה היה בעיתי. אמנם במהלך חודש אפריל הושלמה העברת אנשי הפלי"ם לשרות הימי, למעט אלו שהיו מגויסים למפעל ההעפלה, כ 70 במספר, אולם קבוצה

---

[58] מכתב גלילי לאורי ברנר, 20.7.71, ארכיון יד טבנקין, 167/2/14.
[59] ב 13.3 בן גוריון כותב ביומנו על פגישה עם לונד, מומחה צבאי של ועדת האו"ם בירושלים אשר מדגיש את אי הנייטרליות הבריטית לקראת נסיגתם הצפויה, ומכאן את הצורך היהודי להתחמשות (וראה בפרק ב'). יש תחושה של שעון חול אוזל.
[60] מ'הלל' ל'דן', 17.3.48 ארכיון יד טבנקין, 167/2/16.
[61] פקודה להקמת השרות הימי, 17.3.48, ארכיון יד טבנקין, 167/2/17.
[62] זכרונות גלילי, ללא תאריך, ארכיון יד טבנקין, 167/2/21.
[63] פתקים מהרמ"א ל'מועצה', לז"ק, 30.3.48, ארכיון יד טבנקין, 167/2/20.

של כ 200 איש עלתה עם הגדוד הרביעי להרי ירושלים.(חלקם חזר לכח הימי במהלך ההפוגות, וראה בפרק א'). לשירות הימי הועברו למעשה אנשי פלוגת הנמל (שחלקם הגדול לא היה ימאי בהכשרתו) אנשי הקורס הימי בשדות ים, קבוצת הכשרה בנוה ים וכן מספר ימאים אשר היו על סיפון האניה 'דרום אפריקה' במימי איטליה, ומשחזרו לאחר ה 15.5 לארץ התבשרו שהועברו לחיל הים. מדובר בכ 130 איש, פחות ממחצית אנשי הפלי"ם.

בפרק א' הוזכרה הטענה כאילו העליה של רוב אנשי הפלי"ם להרי ירושלים היה בה משום מרד בבן גוריון, כיוון שההצטרפות היתה על פי הוראתו של יגאל אלון, שהתנגד נחרצות למהלך של הפקעת השרות הימי מידי הפלמ"ח. על פי אלון, לא היה כאן מרד בבן גוריון. אלון גרס כי אין צורך בעתודה לוחמת גדולה כל כך בים, וכי הלוחמים נדרשים יותר בקרבות בדרך לירושלים. עם סיום הקרבות הם היו אמורים לחזור לשירות הימי. ראיתו של אלון היא קונקרטית, יעודית לצרכי המלחמה העכשויים[64]. ההתיחסות ללוחמי השירות הימי, קודם כל כלוחמים, אשר ניתן לנייד אותם לפעילות יבשתית בשעת הצורך תאמה את תפיסת הפלמ"ח שהתבססה על לוחמת גרילה. היא נגדה את תפיסתו של בן גוריון אשר רצה להקים חיל מקצועי, יעודי לתפקידי ים בלבד, בראיה לטווח ארוך יותר. למעשה היא מוכיחה את דעתו של גלילי, כי השארת השירות הימי תחת פיקוד הפלמ"ח תקבע אותו ותמנע את התפתחותו. על פי עדויות של לוחמי פלי"ם (בעיקר אנשי החוליה הימית, אנשים אקטיביסטיים מטבעם) המעבר ל"הראל" או חטיבות לוחמות אחרות היה טבעי ביותר. הם חיפשו את ה"אקשן" המלחמתי. לדוגמא, עדותו של זלמן אברמוב, המספר כי התיצב במפקדת חיל הים בסן - רמו וקיבל הוראה לעלות על אנית 'המוסד'. בשלב זה כבר היתה תנועה חפשית כמעט מאירופה, והאתגר נעלם: "מה שרציתי לעשות שנה ושנתיים קודם לכן כבר לא היה טעם שאני אעשה את זה, חיפשתי את המלחמה כמו שאר החבר'ה.."[65]. התחושה היתה כי עם השתנות הנסיבות, הגיזרה הימית הפכה חשובה פחות, ולכן היתה "בריחה" של הצעירים לחטיבות היבשתיות.

גם יוספל"ה טבנקין שולל את הטענה כי היה מרד של הפלמ"ח באמצעות העברת אנשי פלי"ם לחטיבות אחרות. טבנקין מדגיש כי בכל פעם שנדרשו אנשים לעבור ליחידה הימית, במידה והסכימו, הם הועברו ע"י מטה הפלמ"ח. הוא מדגיש כי אנשים עברו מפני שרצו. באופן מיוחד הוא מתיחס למעבר של בן נון

---

[64] יחד עם זאת ניתן להראות כי אלון מסרב לקבל עד הסוף את ההנתקות של השרות הימי מהפלמ"ח והשפעתו. במברק דחוף ששלח לדורי וגלילי יום לאחר מתן הפקודה להקמת השרות הימי. אלון "..מבקש להשמיע את דעתי טרם תקבעו את מבנה השרות הימי ותפקידיו" – כלומר למרות שניתנה פקודת ההקמה, הוא מבקש לנסות ולהשפיע על המבנה. סביר להניח שהוא מנסה להשפיע על המבנה הפיקודי שיהיה נוח יותר לפלמ"ח. (וראה מברק מ'סאשה' לרמ'א ורמטכ'ל, מיום 18.3.48, א"צ, 2540/99/50). ב 25.3. אלון מציע למטכ"ל לבחון מחדש את פקודת השרות הימי. הוא מציע ליעד את מחלקת השרות הימי בשלב הקרוב לתכנון הצי, רכש, הכשרת ימאים, פיקוח על ימאות אזרחית ופיקוח על פעילות ימית צבאית נוכחית. את ביצוע המשימות בפועל הוא מבקש להשאיר לפלי"ם, אשר יוסיף להתקים ולקלוט ימאים נוספים במסגרת הפלמ"ח. אלון מציע למעשה להשהות את ניתוק הפלי"ם מהפלמ"ח – "מוטב לדון מחדש בהצעה הקודמת לאור התפתחות הענינים כעבור חודשים אחדים". (וראה 'סאשה' למטכ"ל, 25.3.48, א"צ, 2540/99/50.) כאמור, הצעתו של אלון לא התקבלה. העובדה כי מיד אחר כך, באפריל, הורה לשלוח את אנשי הפל"ים לירושלים מעידה על הראיה הקונקרטית שלו אולם יתכן וגם על הצורך להשהות את העברת האנשים מרשות הפלמ"ח למטכ"ל.

[65] עדות זלמן אברמוב, ארכיון יד טבנקין, 45/117-8, (ללא תאריך).

ואיזי רהב, שהיו דרג מפקד ל"הראל": "..יוחאי ואיזי הגיעו כלל לא על דעתי, הם הגיעו אחרי שנכבשה חיפה..אבל הם הופיעו מפני שרצו..כולם ידעו שההכרעה נופלת במבצע נחשון בהרי ירושלים, והם לא ויתרו להשתתף בהכרעה".[66] עבור בן נון ורהב היה כאן מעשה כמעט מובן מאליו (מה עוד שהם היו למעשה פיקודיו של טבנקין אשר נמצא אז עם גדוד "הפורצים" בהרי ירושלים). מובן שנידות כזו אינה תואמת נהלי צבא סדיר וגדול והיא משוללת את הראיה לטווח רחוק שאפינה את החלטותיו של בן גוריון, אך היא תואמת את האוירה הכמעט בלתי פורמלית שהיתה בפלמ"ח, ותחושת הדחיפות האמיתית של 'כאן ועכשיו'. חודשים רבים אחר כך עוד נמשכו בעיות של העברת ציוד ואנשים לחיל הים, ועל כך בהמשך.

כאמור, הפקודה להקמת השרות הימי פורסמה ע"י גלילי ב 17.3.48. על פי הפקודה מונה גרשון ז"ק לעמוד בראש השרות מטעם המטכ"ל. בשבועות הראשונים של אפריל גובשה מסגרת החיל.
הבעיה המרכזית של החיל החדש היתה כיצד לשלב את ההתארגנות, התכנון וההקמה יחד עם הצורך הדוחק בהתארגנות לקראת עזיבת הבריטים המיועדת, והצורך לפעולה מידית. ב 26 למרץ שולח ז"ק לבן גוריון תזכיר (עם העתק לסגן הרמטכ"ל) בו הוא מדווח על פגישה מיום אתמול עם "אנשי ים ואנשים ממטה הפלמ"ח" לצורך גיבוש לתכנית פעולה ומבנה לשירות החדש.[67] הפורום הנוכח סרב לקחת על עצמו תכנון פעולה לשירות הימי, והומלץ להזמין מומחים (יהודים ולא יהודים) שכבר הגישו תכניות בעבר. לגבי מבנה המטה הועלו מספר הצעות, אולם בשל הדחיפות ז"ק מבקש לא לחכות להקמת המטה ולמנות זמנית שלושה אנשים (טנקוס כקצין הדרכה, גולינסקי כקצין ציוד ורכישה וזכאי כקצין מנהלה, שלושתם אנשי פלי"ם). מענינת הקביעה של אנשי מטה הפלמ"ח כי אין הם מוסמכים לעסוק בתכנון אופרטיבי של החיל החדש. הרי רק ימים לפני כן הם עדיין ראו את הפלי"ם כבסיס לצי החדש, כלומר יש לשער כי ראו בו (או בעצמם) את היכולות לארגון כח ימי נרחב יותר. טבנקין ואלון אמנם אינם אנשי ים, אולם בפגישה נכחו גם אנשי פלי"ם אחרים. לגבי ארגון המטה, כלומר הפיקוד – כן הועלו הצעות מספר. כפי הנראה ניתן לקשור תגובה זו של הפלמ"ח לתפיסת היעוד השונה שיעדו לפלוגה הימית. אלון ראה את גרעין הכח של הפלי"ם כחלק מכח מחץ כללי שיהיה פלמ"חי ביסודו. מבחינת צי גדול, המבוסס על צוללות ומשחתות – לא היה לפלי"ם מה להציע מלבד אופי ונחישות אנשיו.

ב 4 לאפריל ז"ק מבקש מבן גוריון כי לתקופה הקרובה יקבע לו תקן של חמישה חברי מטה: אברהם זכאי כקצין מנהלה, אליעזר קלמן כמ"מ קצין תכנון (עד לאיוש התקן על ידי מומחה אמריקאי שיוזמן), משה רבינוביץ כקצין מבצעים, שמואל טנקוס כקצין הדרכה. ככח עזר הוא מבקש עוד קציני מטה (אפסנאות, גזברות, מסחר, דלק, ש"י, קשר) וכן שליש ויועץ ימי. זאב הים הוצע להיות היועץ הימי[68]. (כזכור לבקשה

---

[66] עדות טבנקין, ארכיון יד טבנקין,
[67] בפגישה נכחו יוסף גולנסקי, ישראל רוזנבאום, משה רבינוביץ, יוסף טבנקין, סמק (שמואל ינאי) ויגאל אלון. מגרשון לד. בן גוריון,, א"צ 99/2540/50.
[68] מגרשון ל'אמיתי', א"צ, 21/50/182.

הקודמת של ז"ק למינוי טנקוס, גלינסקי וזכאי התנגד גלילי. גם מינויו של זאב הים ליועץ הימי נדחה כיוון שהוא נשלח לעסוק בפעולות רכש.)

ב 8 לאפריל הוגשה לסגן הרמטכ"ל תכנית כללית לארגון האגף הימי[69] התכנית הגדירה שלבי התארגנות לפי צרכים ויכולת דחופים, וראיה לשלב רחוק יותר ("תכנית לצי מלחמה"). לטווח הקצר הציעה התכנית לבדוק רכש מבחינה טכנית וכספית, לחמש ולהתאים ציוד קיים מידית, עד שיגיע ציוד אותו הוחלט לרכשו בהתאם לתכנית לטווח רחוק. גיוס מידי של כל הימאים הזמינים בארץ, מספר אנשי מקצוע מחו"ל וחלוקה מבנית של המחלקות. התפקידים הוגדרו כשמירה על החוף (כולל ישובים, כלי שיט ומעגנים), הובלה חופית (כולל הספקת דלק, הספקה לנהריה ולצפון בשעת מצור) תכניות התקפיות (הערכות לאפשרות סגר על יפו ועזה, שמירה מפני הברחות, הפרעות לתחבורה ערבית, חבלה בכלי שיט במעגנים ונחיתות בישובים ערבים).כמו כן הוצע לפעול להקמת מספנה ונמל עזר בקיסריה ועתלית, למסד עבודה משותפת עם ש. אויר (מודיעין, מטאורולוגיה). הוצע להקים שש מחלקות מטה: מחלקה לתכנון ופעולה (לימים מחלקת מבצעים), מחלקת כ"א, מחלקת ציוד החזקה והספקה, מחלקת כספים ומנהל, מחלקת הדרכה מרכזית, שירות ידיעות וקשרי חוץ. על פי המבנה המוצע מתחת לראש השירות יהיו שניים – שליש (כלומר איש מנהלה) ויועץ ימי (כלומר איש מבצעים). החלוקה לארגון וים היתה חלק ממבנה החיל כבר מהתכניות הראשונות.

במקביל להצעות הארגון שהועלו ע"י ז"ק והמטכ"ל פנה בן גוריון לרב החובל חודורוב (12.4.48) ובקש ממנו לגבש הצעה לתקן מפקדה ימית מלחמתית להובלה ימית והגנת חופים. חודורוב עונה ב14.4 – המפקדה צריכה להיות כלולה מ 3 בעלי מקצוע ימיים להובלה ימית, לכלים חופיים ולהדרכה ימית, ועוד שנים או שלושה אנשי 'הגנה' לארגון ותאום. תפקידי המפקדה יהיו גיוס כל הימאים הנמצאים בארץ או על אניות עבריות או בחו"ל על אניות זרות, מיונם וחלוקתם לתפקידים מתאימים. תאום עם כוחות המגן הימיים. גיוס כוחות מקצועיים לא יהודיים לתפקידים חיוניים. ריכוז ההדרכה הימית והתאמתה לצרכי השעה. אימון צבאי לימאים (מההנחה שקל יותר להכשיר ימאי לקרב מאשר איש צבא לים). בתחום כלי השיט התפקידים יהיו גיוס כל כלי השיט הנמצאים ברשות יהודים בא"י המתאימים להובלה ימית, לשמירה על החופים, לשרות בנמלים, רכש של אניות הובלה ואחרות בחו"ל, שכירת אניות, פיקוח על הובלת מטען, מזון וציוד לישוב העברי בארץ באמצעות אניות זרות. כמו כן יש לתאם ולפקד על כל הפעולות הימיות הנעשות ע"י ארגונים ומוסדות שונים בארץ ובחו"ל והעמדתן תחת הרשות המרכזית של הישוב.[70] חודורוב היה מבכירי רבי החובלים של הצי המסחרי, וראית עולמו התבססה על דגש מקצועי ימי. מאוחר יותר,

[69] התכנית הופנתה ל'בועז', ללא חתימה. א"צ 121/50/182.
[70] מכתב חודורוב לבן גוריון, 14.4.48, א.ת.ה 109/1.

כאשר הוזמן לפיקוד על אח"י ווג'ווד, הוא לא הצליח להתרגל לרוח השונה שהכתיבו בחיל האנשים והתנאים, ושירותו נמשך יום אחד בלבד (וראה בהמשך)

כל התכניות שהוצעו למבנה החיל התיחסו לשילוב של אנשי פלי"ם בתחום הימי, אנשי מטה נוספים וכן גיוס של עזרה ומומחים חיצוניים. התפקידים אליהם התכוון המבנה כללו תפקידי הובלה, עזרה לנחיתה ושמירה חופית. העובדה כי אין לוחמה ימית והמקום לנחיתה עצמאית הוא קטן ומהוסס, וכן אין התיחסות ליחידת חבלה ימית נובעת מהמצאי של כלים ולוחמים שעמד לרשות הכח המוקם.

בן גוריון היה מוטרד משאלת המקצועיות של החיל. בכתב המינוי של ז"ק הוא מציין כי עליו להתיעץ עם מומחים ימיים בכל הקשור לענינים מקצועיים. ביום בו הוא פונה לחודורוב ומבקש תכנית למבנה פיקוד לחיל הוא מציין ביומנו:" חודורוב שוחח עם גרשון ז"ק ולא מצא עבודה בשבילו, אם כי הוא 20 שנה רב חובל. מציע עצמו לתיאום פעולות ים"[71] (ז"ק לא אהב את חודורוב על רקע אישי. חודורוב הוגדר בתזכירים קודמים כאיש קשה שאינו נוח לעבודה משותפת. על פי הערכות ועדויות ז"ק לא נמנע מייעוץ מקצועי בדרך כלל, וראה לדוגמא עדות אברהם זכאי ופול שולמן). עוד קודם לכן פונה בן גוריון במכתב למשה שרת וגולדה מאיר בניו יורק וביקש: ",,שילחו גם שניים שלושה אנשי צי יהודים, היתכן ופול שולמן יבוא מיד לארץ?...ושוב שלחו לנו כעשרה מרכוסים, קציני צי אחדים, טייסים – והתפללו על בוא הציוד"[72] פול שולמן הוצע ע"י זאב שינד עוד בפברואר כאיש שיטפל בנושא זיווד מחדש של נחתות LCT שהיה צורך לציידם במכונות יריה ותותחים קטנים במקום הטורפדו המקוריים בהם הן אמורות היו להיות מחומשות. שולמן הוערך כאיש מקצועי בנושאי לוחמה ימית. בדו"ח על חיל הים אשר ניתן ע"י שיף באוגוסט (על פי הזמנת בן גוריון) צוין כי אין כרגע אף אחד בחיל ובארץ כולה אשר יכול לבנות מקצועית את ענין החימוש העתידי של החיל. שיף ממליץ כי שולמן, (שאמור היה לשוב לארץ במחצית אוגוסט) יקבל על עצמו תפקיד זה עקב מומחיתו בתחום. ואם לא יתאפשר מנוי זה יש להביא בדחיפות יועץ ימי אחר מחו"ל. מומחה נוסף שאמור היה לעזור בשאלת התחמשותו של החיל הוא אש לינקולן.

הקמת השירות הימי מסמנת רק את תחילתה של הדרך לגיבוש מבנהו ומטרותיו של החיל הצעיר. התגבשות המבנה של החיל תיסקר בפרק הבא.

---

[71] בן גוריון, יומן המלחמה, , עמ. 347. מתאריך 12.4.48.
[72] בן גוריון, יומן המלחמה, 3.3.48.

פרק ד': מבנה חיל הים

הפקודה להקמת השרות הימי פורסמה ע"י הרמ"א ישראל גלילי ב 17.3.48. על פי הפקודה מונה גרשון ז"ק לעמוד בראש השרות מטעם המטכ"ל. כפי שנסקר בפרק 3, במהלך שבועות הראשונים אלו גובשה מסגרת החיל.

ב 20 לאפריל הוצא תקן השרות הימי, אשר הגדיר וביסס את מבנה החיל העתיד לקום. תפקידי החיל הוגדרו: הגנה על חופי הארץ ונמליה מפני התקפות ונסיונות חבלה מצד הים. להיות כח נחיתה ימי שיאפשר הגשת עזרה יבשתית או עריכת התקפות על האויב. אבטחת התחבורה הימית. ביצוע מבצעים ימיים ותובלה ימית והעברת יחידות לוחמות למבצעים ביבשה (נחיתה). עוד הוגדר ליווי וסיוע לעליה ב', שמשימתה טרם נשלמה. חבלה ימית לא נכללה כחלק מתפקידי החיל (למרות שבהצעה הקודמת כלולות פעולות חבלה ימית ביכולת ההתקפית כלפי האויב). הבסיסים העיקריים עתידים להיות בתל אביב ובחיפה. בסיס נוסף בקיסריה (שם מוקם בסיס הפל"ים), בסיס קליטה בסדני עלי ובסיסים קטנים לאורך החוף בנהריה, עתלית, גבעת אולגה, מכמורת והרצליה.[73]

על פי התקן מבנה החיל עתיד להתחלק למטה, הכולל את ראש השרות הימי, קצין כ"א (כולל תפקידי משמעת, העברת אנשים, העברת יחידות, מינויים ודרגות, גיוס, סעד, חנוך, משפט ותשלומים). קצין מבצעים (כולל פיקוח על עניני הדרכה, פקוח על בסיסים, קשר, שרות ידיעות ופעולות כלליות שתדרשנה). קצין מנהלה (אחראי על רכוש, אספקה, תחבורה, נשק, ציוד ימי, רכש, תיקונים ותאום). האגף השני היה יחידת הצי הלוחם, כולל כלי השיט, יחידת הובלה ויחידת "מרינס" (מורכבת משתי פלוגות) שתפקידה בעיקר שמירה על נמלים ובסיסים. תקן חיל הים כלל בראשית 68 איש למטה, כ637 איש לבסיס תל אביב והיחידות הנשענות עליו, 587 לבסיס חיפה והיחידות הנשענות עליו, וכ 50 קצינים מחולקים בין המטה (20), בסיסי תל אביב, חיפה, קיסריה (7 בכל אחד),עתלית, נהריה, הרצליה ואולגה (2 בכ"א) וקצין אחד למכמורת.[74] למחרת כתב ידין לסגן הרמטכ"ל וציין כי תקן חיל הים אושר כתקן זמני בלבד, והוא מהווה

---

[73] תקן חיל הים, 20.4.1948, א"צ 121/50/182.

[74] במסמך נוסף, (גם הוא מא"צ) הנושא את נוסח תקן חיל הים בתוספת תיקונים בכתב יד, נמצאים מספרים מעט שונים, אולם לא בסדר גודל משמעותי. שם גם נמצא הפרוט של הבסיסים הקטנים מבחינת התקן המספרי. נראה לי כי המידע המשמעותי ביותר הוא בדבר שיבוצם של קציני וסמלי הדרכה לבסיסי תל אביב וחיפה. (על פי התקן נראה כי בסיס קיסריה נועד להיות בסיס ההדרכה הראשי). בבסיסים הקטנים שובץ רק קצין הדרכה ימית, ללא סגל.

מסגרת בלבד להתפתחות החיל בשלבים מאוחרים יותר[75]. הוא מורה כי לחיל הים יש זכות קדימה בדרישה למגויסים בעלי הכשרה ימית, וכן מורה לחיל לעבד תקן מצומצם וזמני על פי צרכי תכנית ד' שישמש כבסיס להקצאת הכוחות לחיל.[76] התעודה האופרטיבית לחיל הים במסגרת תכנית ד' כללה תפקידי סיוע ותפקידים עצמאיים. הסיוע לחטיבות התמקד בתפקידי הספקה, הורדת יחידות נחיתה על החוף הערבי ופגיעה בהספקת האויב, ובהגנה חופית בשעת הצורך. הסיוע לגולני התמקד בטבריה ובחופי הכנרת והחולה, לרבות סיוע בכיבוש צמח. הסיוע לכרמלי התמקד סביב חיפה, סיוע בפעולות מצור על עכו מצד הים וסיוע בהגנה על החוף. כמו כן הוגדרו משימות סיוע לאלכסנדרוני (כולל הגנה על דייגים), קריתי (סביב יפו והגנת חוף ונמל תל אביב), גבעתי, סרגיי (בעיקר לצורך קיום קשר עם ישובי הדרום), עציוני (קשר בין צפון ים המלח וסדום). הסיוע לפלמ"ח עתיד להתרכז בעיקר בהובלת יחידות הנחיתה וחיפוי עליהם מצד הים. מניעת הגשת תגבורת אויב מצד הים. היעדים היו כביש ורכבת ראש הנקרה – בירות, צור ונמל בירות, כביש, רכבת וגשרי רפיח – עזה, חן יונס. בסעיף הפעולות העצמאיות שהוגדרו לחיל הים הוגדרו משימות פריצת מצור ימי לשם ייבוא אספקה והבאת עולים, וכן הבטחת התובלה הימית. משימות אלו הותנו "..במידה ולרשות חיל הים יעמדו סירות קרב וציוד ימי אחר.."[77]

[75] בתרשים מבנה המטה הנמצא אצל אוסטפלד, מוצג בפועל מבנה מטה מעט שונה. בתקופה הראשונה להקמת החיל היה ז"ק עסוק בעניני כ"א. החל ממאי חלה הרחבה במינויים ומונה קצין כ"א (אברהם הירש) בתוספת למינויים אחרים. וראה בהמשך.
[76] ממנהל אג"ם לבועז, 21.4.48 א"צ 99/2540/50.
[77] תעודה אופרטיבית לחיל הים במסגרת תכנית ד', א"צ 99/2540/50. תכנית ד' הוצאה במרץ. הקמתו של שרות ימי כבר היתה ברורה, אולם מתכונתו וארגונו עדיין לא הוגדרו.

ארגון המטה והפיקוד:

שאלת הפיקוד על חיל הים לא היתה שאלה פשוטה. האינטרסים המנוגדים בין המרכיבים השונים אותם ניסה בן גוריון למזג בחיל היוו גורם מעכב. מינוי של אחד מראשי הפלי"ם היה בעיתי מבחינה פוליטית לבן גוריון. גם מבחינה מקצועית הוא לא העריך את היכולת של יוצאי הפלי"ם להקים חיל כפי שראה בחזונו. בניגוד ליוצאי הRAF (חיל האוויר הבריטי), יוצאי הצי הבריטי לא היו בדרגות קצונה והיו חסרי נסיון אירגוני. רובם שרתו בתפקידים טכניים על האניות. מומחים מחו"ל יתפסו כחסרי אחיזה במשימה הציונית - המורכבות היתה רבה. גם שאלת הכפיפות הפיקודית עמדה על הפרק. מעמד שירותי הים והאויר עדיין לא הוגדר: האם יתפתחו כזרועות נפרדות, ולא יהיו כפופים למטכ"ל, האם יהוו "שירותים" לחיל היבשה. האם הכפיפות תהיה למטכ"ל, ישירות לשר הביטחון וכו'. הדגם הבריטי בו מופקד אדמירל פוליטי עמד גם הוא על הפרק. יש לזכור שהשירות הימי הוקם בעיצומה של המלחמה, כלומר היתה חשיבות רבה ש "העסק יעבוד" שלא תבוזבז אנרגיה מיותרת על בעיות פיקוד וקבלת פיקוד. (בעיות תפקוד וגיוס היו ממילא בגלל הנחישות של בן גוריון להעביר את הפלוגה הימית מרשות הפלמ"ח ולא לבנות את השלד הפיקודי החדש עליה).

כפי שכבר הוראה, מבנה הפיקוד נחלק לפיקוד כללי ולפיקוד מקצועי. גרשון ז"ק מונה ב3.3.48 כראש השירות. ז"ק, איש חינוך שעסק אותה עת בהקמת בית ברל, היה בעל שני יתרונות ברורים בעיני בן גוריון: הוא היה איש אירגון מעולה, וחבר מפא"י. רקע ימי לא היה לו כלל. תפקידו של ז"ק כפי שהוגדר בפקודת הקמת השירות שניתנה ע"י גלילי ב 17.3.48 היה "המרכז גרשון זק ישמש – עד קביעת האגף – כבא כח המטה (הכללי)". אגף חיל הים במשרד הבטחון לא הוקם עד לאחר המלחמה, וכך נותר ז"ק בקשר ישיר עם בן גוריון, ולא כפוף למטכ"ל. נוספת לכך העובדה כי ז"ק היה אזרח. הוא אמנם עבר תהליכי חיול, אולם מעולם לא ניתנה לו דרגת קצונה, הוא לא לבש מדים, ויש סתירה בעדויות בעל פה האם היה לו מספר אישי או לא (הוא עצמו טוען שכן, על פי טל וינאי לא...)

מבנה פיקודי זה דומה במידה מסוימת למבנה הצי הבריטי, המהווה זרוע בפני עצמו. הפיקוד העליון של הצי כפוף לגוף הקרוי "המועצה של האדמירליות". ב1939 כלל גוף זה 11 חברים מהם שבעה קציני צי גבוהים, שלושה אנשים פוליטיים ואחד מההנהלה האזרחית (הוא היחיד שתפקידו אינו מותנה בחילופים פוליטיים ולכן הוא חיוני לשמירת רצף העבודה). גוף אזרחי כזה נרמז במבנה חיל הים הישראלי בדמות היועץ האזרחי העובד מול ראש השירות. הלורד הראשון של האדמירליות, הוא איש הקשר לממשלה, תמיד הינו חבר קבינט. ידיעותיו הטכניות בעניני ים הן מצומצמות ולידו משמש יועץ ימי בדרגת תת אדמירל. תפקיד זה גולם בחיל הים הישראלי בדמות ראש השירות שהוא דמות פוליטית, אם כי אינו חבר קבינט, כלומר עצמאותו הפוליטית קטנה מזו של עמיתו הבריטי. הלורד הימי הראשון הוא ראש המטה הימי, המפקד העליון בנושאי ים מקצועיים. הכפיפות ההיררכית היא לפיקודו של הלורד הראשון של האדמירליות,

ולמועצה של האדמירליות. נראה ללא ספק כי השניות של פיקוד מטה, כפוף לדרג הפוליטי (אם כי עצמאי יותר פוליטית מאשר בארץ) ופיקוד ימי מקצועי, נלמדה ממבנה הצי הבריטי[78]. העדרותה של מסורת פוליטית ישראלית, וערוב גבולות קודם בין הכוחות המבצעיים לכוחות הפוליטיים הוליד חיכוכים רבים על רקע זה בחיל הים המתהווה. מבחינת חלוקת האגפים הרי שבמבנה הבריטי כפופים ללורד הימי הראשון (ראש המטה, מקביל פחות או יותר לראש אג"מ בחיל הישראלי, המחולק לשבעה אגפים בהם: מסחרי, הדרכה, מבצעים, ש"י, הגנה יבשתית, תכנון, שירות אוירי). לורד שני בעניני כ"א, שלישי – מפקח על הצי (אחראי על כלי השייט, נשק, תחמושת, ציוד וכו'), רביעי אחראי אספקה וחמישי אחראי על הזרוע האוירית של הצי. למעט הזרוע האוירית (שכמובן אינה קימת בצה"ל) הרי שהעיקרון בחלוקה למחלקות דומה. ההבדלים העיקריים נובעים מגודל הצי ויעודו. לחיל הים הישראלי אין צורך בהספקה שוטפת למקומות רחוקים מבסיסי האם. לעומת זאת תחומי התכנון, הרכש וההדרכה הם מרכזיים בחיל המכשיר עצמו מראשית[79].

ההתלבטות סביב מבנה החיל לא היתה רק בתקנים ובתפקידים, אלא גם באיושם. מאחר והקמת החיל היתה טעונה מבחינה פוליטית, הרי שגם רשימת המינויים נבחנה לא רק על בסיס מקצועי. ז"ק החל בארגון מטה הפיקוד, תוך שהוא נעזר בשני כוחות: אנשי מפא"י, ואנשי פל"ים. החלוקה היתה ברורה: במטה היו אנשי מפא"י בעיקר, ובפיקוד המקצועי הימי – יוצאי פלי"ם. בהגדרת מבנה המטה הוכפף לראש השירות שליש - יועץ ימי והוא עבד בתאום עם איש קשר אזרחי. לובה אליאב מונה כעוזרו האישי, וכן אברהם עופר ויוסף טרס (שהיו גם בעלי נסיון ימי). שורה פישמן מונה כאיש כספים. מקרב הפלי"ם מונו אברהם זכאי (גם הוא איש מפא"י) כקצין מנהלה ואחר כך לראש אגף מבצעים במטה. וסמק ינאי כקצין מבצעים. שמואל טנקוס מונה קצין הדרכה וישראל גולינסקי כקצין ציוד ורכישה.[80] עוד שימשו כראשי אגפים אליעזר טל - קליין בתכנון (יוצא פלי"ם), מ. שושני כקצין הנדסה (יוצא הצי הבריטי). במהלך החודשיים הבאים הורחבו המינויים ונוספו קצין אכסון ושיכון (יעקב ירמוס), קצין כ"א (אברהם הירש), ק. תחבורה (אפרים גלעדי), ק. הסברה (גרשון וינטר), קמ"ן לדרום הארץ (עמנואל סולצינסקי), מהנדס ימי (ישראל מירשטיין)[81].

---

[78] יש לציין כי בצבא הקנדי לדוגמא בתקופה זו, היו ראשי החילות (ים, אויר ויבשה) כפופים ישירות לשר הבטחון ולא לרמטכ"ל כולל. ישנה כאן בעיה של חלוקת סמכויות בין העצמאות של זרועות הים והאויר בתוך המטכ"ל, ושאלת כפיפותן לדרג הפוליטי והאזרחי. בדגם הישראלי, ככל הנראה כיוון ובן גוריון חשש מעצמאות יתר של המטכ"ל, לפחות בתקופת הקמת הצבא, הרי שהכפיפות הפוליטית לשר הבטחון היתה עבורו חיונית. יחד עם זאת לא נותקה הכפיפות המבצעית למטכ"ל, שניות אשר עוררה מחלוקות כפי שהוראה.

[79] תזכיר מבנה הצי הבריטי, א.ת.ה 109/1.

[80] מינוי אנשי הפלי"ם לפיקוד לא השביע את רצון פיקוד הפלמ"ח. גלילי טען שמינויים אלו צריכים לעבור אישור של חברי הפלמ"ח – וראה בפרק 3. בן גוריו לז"ק, 28.3.1948, ומכתב הרמ"א ל'מועצה', 30.3.1948. א"צ. וכן על המינויים ביומן בן גוריון, 12.4.1948.

[81] הנתונים מתוך אוסטפלד ז', צבא נולד, הוצ' משהב"ט, 1994. עמ. 937. (להלן: אוסטפלד, צבא נולד).

על פי עדותו של ז"ק (ועדויות אחרים) ז"ק העריך מאוד את הפלי"ם והבין כי בתנאים הנוכחיים לא יוקם חיל ים ללא השלד של הפלי"ם. הוא התנה את ראשית פעולות הגיוס בהעברת כל הפלי"ם תחת פיקודו. תוך שהוא מקיים סדרת התיעצויות עם סמק ינאי ועם זכאי בדבר הקמת הכח החדש.
מלבד אלו חויב ז"ק על ידי בן גוריון גם להתיעצויות עם מומחים מחו"ל. על פי כתב המינוי הטיל עליו בן גוריון "לאחר שימונו המומחים הימיים...תצטרך להתיעץ אתם בכל הענינים המקצועיים".
מטה השרות בראשותו של ז"ק התעסק בעיקר בעניני ארגון והקמת החיל. ז"ק היה איש ארגון מצוין, ובעיקר בעל קשרים רבים. הוא עסק רבות בהשגת אמצעים לחיל והפנית משאבים אליו (בעיקר דרך בנק מסד עימו היה קשור). פול שולמן מתאר את פעילותו של ז"ק כ "בלעדיו חיל הים היה כיתום ב "ים המבוכה" של מלחמת 48'"[82]. הן שולמן והן זכאי מעידים כי ז"ק נהג להתעדכן בכל הקשור למבצעים, אולם לא נהג להתערב בענינים אלו, בהם לא היתה לו הכשרה. על פי שולמן זה היה מנהגו של כל המטה – לעסוק בעניני רכש וארגון, ולקבל את מיטב העצות המקצועיות בנושאים טכניים ומבצעיים. ז"ק נעזר באש לינקולן כיועץ ימי, וב 30 למאי 48' אושר מינויו של פול שולמן כיועץ ימי לחיל הים. על מינויו של לינקולן כיועץ ימי כותב בן גוריון ביומנו ביום הרה גורל – ב 15.5.48.

במהלך הקיץ חלו שינויים במבנה החיל. כאמור מונה פול שולמן כיועץ ימי. שולמן, יהודי אמריקאי, בן למשפחה בעלת מסורת של פעילות ציונית (אמו כיהנה כראש 'הדסה') שירת כקצין בצי בימי מלחה"ע השניה. לאחר המלחמה הוא פרש והתנדב לעזרת המוסד לעליה ב'. בסוף מאי הוא התבקש ע"י בן גוריון לשוב ארצה. הוא מונה כיועץ לז"ק, ובמהלך קיץ 48' הפך לאישיות הימית המקצועית הבכירה. אחת הסיבות לעליה במעמדו של שולמן היא העובדה, כי בשלב הזה התרכז השירות הימי בקליטת כלי שייט (הכשרת "צי הצללים" ותכנון רכש), ועיקר המאמץ הלוגיסטי עבר מהחוף אל הים. בתחום הימי – המקצועי לא היה לז"ק הרבה מה לתרום, ולעומתו, בתפעול כלי שיט, בארגון השייטות ובראיה מקצועית ארגונית, נתפס שולמן כבר סמכא.

תפקידי מחלקות המטה הוגדרו ופורטו והוקמו יחידות חדשות. בספטמבר הוקמה יחידת מכ"ם. מחלקת המודיעין החלה להתארגן בזיקה למודיעין הכללי, הופעלו נקודות התצפית וקמו מחלקות נוספות לאגף כ"א (משטרה צבאית, גח"ל, סעד, דת). השינויים המרכזיים חלו במערך הלוחם , בעקבות התקדמות הרכש והמלחמה. הוחלט על חלוקת המערך לשייטות וקמו יחידת החבלה והבטחת החופים (וראה פירוט בהמשך).

במהלך קיץ 48' הזמין בן גוריון את מרכוס יוסף זיו (קולונל בצי הבריטי במהלך מלחמת העולם השניה) לבדוק את מבנה ותפקוד החיל. בן גוריון לא היה שקט, וכדרכו ביקש יעוץ מקצועי חיצוני. זיו ביקר בבסיסי

[82] Paul Shulman, "From my point of view", מתאריך 12.1987, ארכיון יד טבנקין, 45/116/3 (תרגום מאנגלית שלי).

החיל וראין 39 מקציני החיל ומתנדבי מח"ל.[83] זיו מתיחס בדו"ח למבנה הפיקוד של החיל. הוא מציין כי החיל לא תפס עד כה מקום מרכזי בקרבות הצבא, לא רק בגלל מיעוט הכלים והידע, אלא גם עקב חוסר הנסיון של מפקדיו. זיו מציין כי הפיקוד העליון של החיל מאויש בעיקר ע"י אנשים צעירים, שנסיונם מגיע בעיקר מפעילות עליה ב'. (ובעיקר אנשי הפלי"ם). אמנם הוא מציין את נחישותם, דבקותם במטרה והלהט להצליח, אולם נסיונם מוגבל לצרכי העפלה או מבצעי פלי"ם, ואין זה מספק כלל לבנין צי מלחמתי. הוא מציין כי אין אף תפקיד פיקודי במטה המאויש ע"י אנשים בעלי נסיון פיקודי על כלי שיט מסחרי או מלחמתי. חלוקת תפקידים זו נובעת מההנחה כי מי שנתן מזמנו למען משימות לאומיות (פלי"ם וההעפלה) הוא הראוי לפיקוד מבחינת תכונותיו ודבקותו הלאומית, יותר מאנשי צי הסוחר שרכשו נסיונם למטרות רווח פרטי. כלומר לא היה כאן שיקול מקצועי ימי, ולכן נפגעה גם הסינתזה הראויה בין כל הכוחות האפשריים בישראל. ההערה החריפה ביותר של הדו"ח מתיחסת לכך, שלמרות שיעודו ומבנהו של החיל נקבעו זה כבר עדיין לא נכתבה תכנית גיוס וחימוש אופרטיבית המותאמת למבנה זה. לכן אין רכש אופרטיבי, ולכן גם הגיוס מחו"ל אינו מתוכנן ואינו מתואם. הדו"ח מציג ממצאים קשים. תמציתו מתיחסת לכך שבבנין החיל מושקעים הרבה רצון טוב, מרץ ומאמץ – אולם עקב חוסר הנסיון אין עדיין תוצאות ראויות. ללא שילוב מידי של מומחים מחו"ל לעניני תכנון, רכש, תיאום עם גופים שונים, קישור למתנדבי מח"ל וכו' – חיל הים לא יצליח להתרומם.

בעקבות מסקנות הבדיקה, שונה מבנה החיל ובאוקטובר נערכה ההפרדה בין הפיקוד המקצועי לבין המנהל האדמינסטרטיבי בכפיפות למשרד הבטחון. פול שולמן שהוביל את הפן המקצועי ענה על מבנה מוצע זה.

בעין מקצועית – ימית, אין ספק כי הדו"ח עולה על הליקויים הנובעים עקב חוסר הנסיון והידע המתאימים. אולם יישום מסקנות אלו לא מנע את החיכוכים בין יוצאי הפלי"ם ו'המוסד' לבין אנשי הציים הזרים וצי הסוחר. מאחר והדגש באיוש הפיקוד ניתן לתכונות אחרות: אותן תכונות שיוחסו לפלמ"חניק: דבקות במשימה, להט, יוזמה וכו' ואשר בלעדיהן לא ניתן לנצח בקרב, בעיקר בקרב בו עמדת הפתיחה שלך נחותה (וכזו היתה עמדת הפתיחה של החיל הצעיר חסר הכלים, הנסיון וכ"א).

מינויו של שולמן כראש המטה הימי ב 17.10.48, עורר תסיסה בקרב קציני המטה. העובדה כי שולמן לא היה ארצישראלי ולא דיבר עברית היתה לרעתו. סמק ינאי מעיד כי הוא "עשה לשולמן את המוות"[84] ורק בדיעבד הוא יכל היה להעריך את תרומתו המקצועית הגדולה לבנין הצי. גם שורה פישמן ואברהם עופר התנגדו למינוי. מי שהוצע על ידם לתפקיד היה יוסי המבורגר – הראל, שאמנם לא היה איש ים מובהק,

---

[83] רשימה מלאה של שמות המרואינים ניתן למצא אצל
F.Liebreich, The Israeli Navy during the War of Independence 1948-1949, (part of the M.A נספח א', ללא ציון מקור. 9.1994.
[83] עדות שמואל ינאי, פרויקט תיעוד חיל הים, מכון הרצל, אונב' חיפה. (להלן: פרויקט תיעוד חיל הים).
[84] שם.

אבל היה לו נסיון פיקודי על ספינות המעפילים ולכן נתפס כמוכשר יותר לתפקיד. ז"ק התנגד גם הוא לתפקיד. לעומתם תמכו בו לובה אליאב, שלמה הראל ואברהם זכאי.

הגדרת תפקידו של שולמן ע"י דורי היה ל "ממלא תפקיד ראש המטה לחיל הים". את כתב ההצהרה בו הוא מצהיר כי הוא מתגייס לצבא הישראלי על דעת עצמו הוא הפנה ל"מפקד חיל הים", תפקיד שעדיין לא היה קיים. במהלך ההפוגה הראשונה הועבר מטהו של שולמן לחיפה, ואילו בתל אביב נותר ז"ק, ותיפקד כסגן שר הביטחון לעניני ים[85]. נוצר מצב של אי בהירות פיקודית. חלוקת הסמכויות בין ז"ק ושולמן לא הוגדרה עד סופה, כמו גם הכפיפות לרמטכ"ל[86]. במחצית דצמבר 48' דרש הרמטכ"ל מבן גוריון כי שולמן יהיה כפוף ישירות אליו (ענין שגם היה מגדיר את מעמד השירות הימי במטכ"ל). לאור העובדה כי כבר יש מטה לחיל הים (יוסי הראל סגנו של שולמן, לובה אליאב כקצין מנהלה, חמישה אגפים: אכ"א, אג"א, הנדסה, נחיתה ומבצעים) לא ראה דורי מקום כי ז"ק ימשיך להעביר הוראות לחיל ודרש כי שולמן יעמוד תחת פיקודו המלא. בן גוריון הותיר בידי ז"ק את הסמכות לקבוע את מבנה החיל והטיפול בענינים אישיים "בהתיעצות עם הרמטכ"ל". ענינים כספיים היו ממילא בידיו במסגרת תפקידו כעוזר שר הביטחון. במהלך כל התקופה איפשר בן גוריון לשולמן לפנות אליו ישירות בעניני מבצעים של השירות הימי, ובכך לעקוף למעשה את סמכותו הפיקודית של דורי.

חלוקת הסמכויות וריבוי תפקידי הפיקוד היוו לא פעם בעיה. דוגמא לכך הוא מכתבו של ידין לז"ק מיום 17 לדצמבר 48'. נראה כי ז"ק עיכב פרסום דרגות ומינויים שפרסם ידין וידין מתרעם על כך. למחרת, ב - 18 לדצמבר 48', הוא נוזף בז"ק על כי אינו מבין את חלוקת הסמכויות בניהם :" ...הדגשתי וחזרתי על הנקודה כי הוראות ופקודות לחיל הים בכל הענינים הנוגעים לחיל אינן יכולות להנתן אלא ממקור פיקודי אחד, ובמקרה הנדון ממני...אני מצטער לקבוע כי על אף שיחותינו הרבות בנושאים הנ"ל, לא הצלחתי למצא אצלך הבנה להבדל הקיים בין הסמכות של הרשות המיניסטריאלית והרשות הצבאית בחיל הים...הנני נאלץ להחזיר את הבעיה כולה להכרעתו של שר הבטחון"[87]. נושא חלוקת הדרגות הוא אכן נושא שנוי במחלוקת בשאלת שייכותו לתחום המבצעי או האדמיניסטרטיבי. ישראל אורבוך מציין בעדות כי בחודשים הראשונים לקיום החיל היתה "..אנדרלמוסיה גדולה. פקודות מכל כיוון: במלון "סן רמו" בתל אביב היה מטה אחד ששלח הוראות, בסטלה מריס בבנין המגדלור היה מטה נוסף שהוריד פקודות, ובעיר התחתית

---

[85] אגף חיל הים במשרד הבטחון הוגדר מחדש לאחר המלחמה. במאי 49' הוחלט ע"י "הועדה המיוחדת שנתמנתה ע"י שר הבטחון לסידור בעיות ארגון חיל הים להטיל על אגף חיל הים במשרד הבטחון תפקידים נוספים אשר היו עד עתה במסגרת סמכותו של מטה חיל הים" (א"צ 782/65/341). לראש שירותי חיל הים מונה שמעון פרס.. האגף טיפל בעניני תקציב, רכש, מחקר, מח"ל, עתודות גיוס, השתלמויות בחו"ל ומינויים. בשלהי מאי אותה שנה, העביר פרס לסמכות משרדו גם טיפול בעניני הכספים של החיל. בדצמבר 49' נדרש אפרים דקל, אז מנהל האגף לקביעה מחודשת של מבנה האגף ותפקידיו. המחלקות המוצעות לאגף חיל הים הן: מהנדס ימי, חולית ביקורת, מודיעין ורכש, וכן חלוקה למחלקת מחקר, כ"א והשתלמויות, כספים והספקה בינוי ונמלים. (א"צ580/56/76) חלוקת סמכויות זו בין משרד הבטחון לבין הצבא השאירה למעשה את כל סמכויות הארגון והתווית הדרך בידי הדרג הפוליטי, בעוד המטכ"ל מתפקד במישור המבצעי בלבד. דיון מקיף בחלוקה זו ובהמשכה חורג מגבולות הזמן של עבודה זו.

[86] מענין לציין עי בעדותו של ז"ק אין כלל התיחסות לענין זה. וראה בעדות ז"ק, פרויקט תיעוד חיל הים.

[87] מהרמטכ"ל לסגן שר הבטחון לחיל הים, מיום 18.12.48. א"צ 121/50/182.

היה המטה של המוסד לעליה (אליו קשור מטה הפלוגה הימית) – וגם הוא נתן פקודות"[88]. התיאור מתיחס לפקודות שניתנו למפקדי האניות הראשונות, שכפיפותן הפיקודית לא הוגדרה עד הסוף. החל מסתיו 48' היו כלי השיט כפופים ישירות לק. מבצעים, ורק לאחר שהוקמו השייטות הוחלה עליהן גם ההיררכיה הפיקודית ממטה המבצעים דרך מפקדי השייטות לספינות.

גם ללא הגדרת התפקיד, היחסים בין ז"ק לבין ידין לא היו טובים. ב 2.7.48, בעדות לפני "ועדת החמישה" (שרי הממשלה הזמנית) אמר ידין כי: "על צבי איילון ועלי הוטל, לצערי, להוציא לפועל את יצירת חיל הים. אני אומר לצערי, כי הפרוצדורה שהיתה בענין זה, אי הבהירות היו קשים מאוד.. אם היה מינוי שהוא מטעם הפיקוד העליון, שר הביטחון (לוקה) באי בהירות, הרי זה מינוי זה...שתפקיד המפקד של הים זה מינוי תמוה ובלתי מובן עד היום הזה. קבלנו פקודה שכמפקד חיל הים יתמנה החבר גרשון ז"ק.. שעד הרגע ההוא לא ידעתי שיש לנו אדמירל ששמו גרשון ז"ק... שאלנו מאימתי איש זה מוסמך להיות מפקד חיל הים, מה העבר הפיקודי שלו...הצבאי...הימי...והתשובה היחידה שקבלנו הייתה, שהוא מורה טוב, היתה עוד אינפורמציה שאני איני רוצה להזכיר אותה פה..."[89] ז"ק עצמו העיד בעדות מאוחרת מ 1985, כי הוא לא התקבל ע"י המטכ"ל: "ביוני 48' היתה השבעת הצבא...לפני ההשבעה היתה ישיבת מטה, בן גוריון דרש שאכנס...אך הוא נכנע ליגאל אלון...הוא יצא לרגע מהחדש ואמר: רציתי, זה לא ילך. אתה תעשה את המלאכה הזאת, קשור ישירות אתי"[90].

שאלת הפיקוד על חיל הים נבחנה (יחד עם בחינת המבנה כולו) עם סיום המלחמה, במרץ 49'. ועדה בראשות שאול אביגור בחנה את מעמד החיל וזיקתו למטכ"ל וכן את הרכב מטה חיל הים. על פי ממצאי הועדה הוחלט כי מעמד חיל הים יהיה שווה ערך לזרועות האויר והיבשה, במסגרת פיקוד מאוחדת לשלושת הזרועות בדרג של הפיקוד העליון. בראש חיל הים יעמוד מפקד, דוגמת חיל האויר. שולמן הודח מתפקידו, ובעקבותיו התפטר גם ז"ק, על פי בקשתו של בן גוריון. מוניה מרדור הוא שמילא באופן זמני את תפקידו של שולמן, ושמעון פרס את תפקידו של ז"ק במשרד הבטחון. (החל מאפריל 49').במאי מונה שלמה שמיר למפקד החיל. היה זה המינוי הראשון לתואר "מפקד חיל הים", ולמעשה כאן מסתים שלב הפיקוד הכפול ואי הבהירות הפיקודית במטה חיל הים. שמיר אמנם לא היה איש ים, אולם היה יוצא הצבא הבריטי וכבר שירת בצה"ל בתפקידים פיקודיים. החל מאוקטובר 49' נקבע כי הכפיפות הפיקודית של מפקד חיל הים תהיה ישירות לרמטכ"ל ומעמדו המיניסטריאלי של ראש השירות הימי צומצם לכדי ראש אגף חיל הים במשרד הביטחון, שאמור לטפל בענינים משק ותקציב בלבד.

---

[88] עדות ישראל אורבוך, פרויקט תיעוד חיל הים.
[89] ציטוט אצל שפירא אניטה, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח, עמ. 193. (מתוך ישיבת ועדת החמישה מס' 4, 4.7.48'.
[90] עדות ז"ק, 1985, פרויקט תיעוד חיל הים.

הכח הימי:

עם הקמת החיל היה הכח הימי שעמד לרשותו מצומצם ביותר. בראשית אפריל ביקש בן גוריון לראשונה מז"ק ואילון להכין רשימה מפורטת של כל כלי השיט בבעלות יהודית בארץ. לחיל הצעיר לא היו ספינות גדולות. הרכש היעודי הצטמצם עד כה רק בנחתות שהביא זאב הים בסוף מרץ מאיטליה ואשר יועדו ללחימה חופית. כלי שיט יעודיים ללוחמה ימית לא היו. צריך היה למצא פתרונות ביניים עד למיסוד והגעת רכש. כלי השיט הראשון של החיל היתה ספינת הדיג "דרום אפריקה" שנחכרה בראשון לאפריל – ספינה גדולה ואיטית. אחריה הצטרפה למצבת הכלים האניה "חנה סנש" – ספינת מעפילים שנרכשה מהבריטים לאחר תפיסתה ע"י חברת "העוגן" ההסתדרותית, והועברה לרשות חיל הים ב 28.4.48. שתי האניות היו בלתי חמושות, למעט מקלעים שהותקנו עליהן.

מלאי הספינות הנוסף שהיה בנמצא היו אניות המעפילים שנתפסו ע"י הבריטים והוחזקו בנמל חיפה. כל עוד היו הבריטים בנמל, לא אפשר היה לעשות שימוש בכלים אלו, אולם כבר הוחל בשיפוץ והתקנה מחדש של הספינות בכדי להכשירן לשירות בחיל (וראה בפירוט בפרק על חימוש ורכש). עם שחרורה של חיפה (22 באפריל 48') נפתחו בכיוון זה אפשרויות חדשות. בשלב זה עדיין נשאר הנמל בשליטה צבאית בריטית, אולם הגנרל סטוקאל (מפקד הדיביזיה השישית המוטסת אשר קיבל את הפיקוד על הנמל) הנהיג מדיניות של התערבות מינימלית בפעילות היהודית בנמל, ככל הנראה כיוון שרצה לצאת את הארץ במהירות האפשרית וללא תקלות מיותרות. ספינות המעפילים התפוסות נותרו ללא שמירה וללא העברת בעלות מסודרת, ומצב זה נוצל ע"י אנשי חיל הים בחיפה (ביחד עם אנשי המספנה ועוד אנשי מקצוע אזרחיים רבים)[91] לפעולת שיפוץ, תיקון והכשרה יעודית של אניות "צי הצללים". במסגרת זו הוכנסו לשימוש 'אח"י אילת' (א- 16, שוברת קרח אמריקאית, לשעבר 'מדינת היהודים', נכנסה לשירות ב21.5.48), 'אח"י וול'ווד' (ק- 18, קורבטה קנדית בת 925 טון, נכנסה לשירות ב9.6.48), 'אח"י הגנה' (ק- 20, קורבטה תאומה ל'וול'ווד, נכנסה לשירות ב18.7.4), 'התקווה' (ק- 22, אנית משמר P.C אמריקאית, נכנסה לשירות גם היא ב9.6.48), 'אח"י מעוז' (ק- 24, יאכטה מברזל, לשעבר 'בן הכט', נכנסה לשירות בספטמבר 48').[92]

תהליך ההתעצמות שעבר החיל בחודשים יוני עד ספטמבר 48' והוספת כלי השיט הגדולים הצריכו שינויים מבניים. צריך היה להגדיל את הצוותים ולשנות את מערך ההכשרה.(המעבר גם הצריך שינויים טקטיים). חלק מתהליך ההתחמשות וההתארגנות של החיל הוביל לכך שבאוקטובר הוחלט על חלוקה לשייטות. אניות "צי הצללים": אח"י "אילת", "וול'ווד", "הגנה", "מעוז", "נוגה" – אורגנו ב'שייטת הגדולה', היא שייטת אחת. כמו כן הוקמו שייטת ספינות המשמר ושייטת הפולשות.

---

[91] וראה בפירוט בפרק על חימוש ורכש.
[92] וראה פרוט על אניות אלו בהמשך.

בנובמבר 48' ציפה חיל הים לבואן של אניות – רכש חדשות: שלוש פריגאטות, נחתות וספינות סיור. היה צורך להגדיל את כח האדם בחיל בכאלף איש.[93]. החיל היה צריך להתמודד עם בעיות לוגיסטיות חדשות, דווקא בשלהי המלחמה, כאשר החלו לעלות מחשבות על צמצום בכ"א. על פי בקשת ז"ק צורף אז מוניה מרדור כעוזרו במשרד הבטחון[94]. התכנית היתה לארגן את החיל בשתי שייטות גדולות, בכל אחת שלוש אניות, שייטת אחת למשמר חופים ובה 20 ספינות קטנות מסוגים שונים, שתי אניות אימונים ("נגה" ו"מעוז") וכן משחתת אחת, שתי ספינות סיור ושני מטוסים ימיים קטנים. במטכ"ל מונתה ועדה עליה הוטל לבדוק, בין השאר, את בעיות כ"א של הצי. בן גוריון קרא אליו את אברהם עופר לקבל נתוני כ"א. חיל הים מנה אז כ 3000 איש, מהם כרבע שרתו על הספינות. המטה היה מנופח (כ 700 איש) וכך גם מספר האנשים ששרתו בבסיס חיפה. עופר ביקש מבן גוריון תוספת כ"א לפריגטות, להעביר לחיל הים את כל משוחררי הצי הבריטי שגויסו לצבא ("יש 280 כאלה בצבא, מהם 60 שאכ"א הסכים כבר להעבירם, אבל המפקדים מתנגדים"). עופר ביקש גם תוספת של 60 מאנשי המוסד לעליה ב' ותוספת מבין אנשי הנמלים. הציע לאפשר התנדבות בת חמש שנים לחיל הים (עדיין לא החלו הדיונים בצבא על תנאי ואופי שירות הקבע). יומיים לאחר הפגישה פסק בן גוריון כי יש לאפשר חיל הים את תוספת כ"א המבוקש אולם יש לבטל את יחידת הנחיתה.

בהערכות החיל לימי שלום אורגנו הכוחות מחדש : א. כלי שיט בשרות פעיל. (בפיקוד מפקד השייטת הגדולה) ב. כלי שיט ברזרבה אקטיבית (עליהן צוות אחזקה מצומצם, בכוננות לפעולה בתוך שבוע. פיקוד – מפקד השייטת הגדולה). ג. כלי שיט בהחזקה עליהן צוות תיקונים ושמירה בלבד. פיקוד – מפקד נמל חיפה. 4) כלי שיט שימסרו לגופים מחוץ לחיל הים. פקודת ההתארגנות הגדירה את ה 15.5.49 כתאריך היעד לארגון מחדש.[95]

שאלה נוספת הקשורה לארגון כלי השיט היא שאלת ארגון הפיקוד. על פי התקן מונו שני מפקדים לאניות. מנהג זה המשיך את הנהוג על אניות המעפילים. מאחר ול'מוסד' ולפלי"ם לא היו מספיק אנשים המיומנים מקצועית בהובלת כלי שיט, פותחה השיטה של מפקד ממונה ולידו רב חובל שאחראי על הצוות והענינים התפעוליים של האניה. בימי ההעפלה היה כאן גם הגיון פוליטי. מאחר ורבי החובלים היו בדרך כלל אנשים שכירים, מצוות האניות המקורי (או אחרים) שלא היו בהכרח מחויבים לרעיון הציוני ולהעפלה, היתה הנחת היסוד שלא ניתן להפקיד בידם את הפיקוד על המעפילים ועל דרכה של האניה. כמו כן הניחו שבמקרה של התקלות עם הבריטים יקח את הפיקוד איש ה'מוסד'. (גם בצבא הסוביטי קימת ההפרדה בין הפיקוד המקצועי לבין הפיקוד והפיקוח הפוליטי).

---

[93] גלבר י', גרעין לצבא עברי סדיר, הוצ' יד יצחק בן צבי,תשמ'ו . עמ. 387. (להלן: גלבר, גרעין לצבא עברי).
[94] בן גוריון, יומן המלחמה, עריכת ריבלין ג' ודר. אורן א', הוצ' משהב"ט, 1982. 24.11.48. עמ. 846. (להלן: בן גוריון, יומן המלחמה).
[95] פקודת ארגון השייטת, 8.5.49. א"צ 580/51/14.

החלת דגם זה על כלי השיט של החיל הצעיר היתה בעיתית. נראה שגם כאן היתה הנחת המוצא שלכוחות המוכשרים לפיקוד בשעת קרב, לרוח לחימה וכו' – חסרה ההכשרה המקצועית הדרושה. לרשות יוצאי הפלי"ם (ובעיקר הפיקוד) עמדה יכולת הלחימה, האילתור, המוטיווציה ויכולת הפיקוד על האנשים. הם היו משוללים כל ידע מקצועי וטכני על כלי שיט גדולים (וגם על לוחמה עם כלי שיט כאלו). כדי לגשר על חסרים אלו מונה במקביל מפקד מקצועי, בדרך כלל בעל נסיון פיקודי בצי הסוחר או בצי אחר.

מערכת היחסים בין רבי החובלים למפקדי האניות היתה לעיתים בעיתית. היו רבי חובלים אשר מונו לאחר שירות בצי הסוחר, ולא התרגלו למנהגי הצוות על האניה, שהוכתבו ע"י הפיקוד הפלי"מניקי מעיקרו. המתח בין הצורך לנהל אניה "כפי שצריך" לבין המציאות בפועל בסוגיות כמו: שירות בנות על הספינות, אכילה בחדרי אוכל נפרדים לקצינים ולמלחים, הפלגה עם תאורת לילה תקנית וסוגיות נוספות גרמו למתחים לא פשוטים. שלושה רבי חובלים ממונים פרשו מהשירות: רב החובל חודורוב עזב את "מדינת היהודים" (היא אח"י אילת) לאחר יום אחד בלבד. ירחמיאל ירחובסקי (רב החובל של "וג'וד") וגולדנסקי עזבו גם הם מרצונם. באניות אחרות היו רבי חובלים שהסתדרו טוב יותר עם מפקדי הספינות, והמבנה הזה המשיך.

למעשה, לדעת מפקדים יוצאי הפלי"ם [96] הפיקוד לא היה מפוצל. אלו היו תפקידים שונים, מוגדרים על פי מבנה צי הסוחר בתחילה. בפקודת מבנה שהוציא אברהם עופר ל"מדינת היהודים" בשם ז"ק ב 22.5.48, מוגדר כי מפקד האניה מתמנה רב החובל חודורוב. הוא אחראי על האניה בפני מטה חיל הים וביצוע כל הוראות המטה. קצין ראשי נתמנה יוסף אלמוג – הוא סגן מפקד האניה וממונה על הנשק. הוראה זו אינה מצביעה על פיקוד מפוצל אלא על חלוקת תפקידים ברורה. מבחינת בכירות הסמכות הוגדר כי המפקד הצבאי הוא הבכיר על פני הקפטן, (הוא המפקד הימי – המקצועי) מאחר והמפקד הוא האחראי על הפעילות המבצעית מלחמתית של האניה[97].

ב-5.6, בעקבות תלונה של ירחובסקי ('וג'וד'), ברר בן גוריון את שאלת שניות הפיקוד עם ז"ק. תשובת ז"ק כללה סקירה של כל האניות בשירות ומפקדיהן. הדגש בסקירה של ז"ק היה בהגדרת הכישורים של המפקדים. מהסקירה עולה כי בדרך כלל היתה העדפת מינוי למפקד הצבאי (שכן הקרב הימי הוגדר כמשימה הראשונית) ואילו המפקד המקצועי התמנה על פי חסרי הידע של המפקד הצבאי. לדוגמא התיחסותו ל'וג'וד', בה שימש אריה קפלן כמפקד. ז"ק מסר כי מאחר וקפלן היה בעל ידע נרחב הוא יכול לשמש גם מפקד וגם רב חובל, וזאת על פי דעתו של שולמן. התפקיד המקצועי נתפס כצורך עד להשלמת ההכשרה העתידית של מפקדי אניות.

נראה כי החיכוכים לא נבעו משניות בהגדרת התפקיד אלא מהרכב האנשים על האניות. במקרה של "מדינת היהודים" (וכנראה גם בספינות אחרות) הנורמות הוכתבו ע"י המפקדים. צוותי האניות הראשונים

---

[96] וראה לדוגמא עדות יוסף אלמוג ועדות דוד סלומון, כנס מפל"ים לחיל ים, מפעל תיעוד חיל הים.
[97] עדות שמואל ינאי, 19.11.1995, שם

הורכבו מאנשים שנאספו ע"י המפקדים הממונים – מכאן שהיתה הכרות אישית קודמת, בדרך כלל משירות משותף בפלי"ם או ב'מוסד', ומשם גם הובאו הנורמות ההתנהגותיות. לגרעין זה צורפו עוד אנשי מקצוע יוצאי צי בריטי או מתנדבי מח"ל (וראה בפרק ה'). העובדה כי לפחות שלושה רבי חובלים ממונים פרשו מהשירות בשלב מוקדם מצביעה כי סמכותם הפיקודית והאירגונית על הספינות היתה מצומצמת, והם לא הסכינו להתרגל למצב הקיים.[98] אולם הצלחת שיתוף הפעולה היתה תלויה רבות בהרכב האנושי. על פי עדות ינאי, שהיה מפקד השייטת הגדולה, לא היו הרבה חיכוכים בין המפקדים השונים.[99]

בן גוריון נדרש לשאלה והוא מציין ביומנו ב 18.7.48 כי שוחח עם זאב הים על ענין זה. זאב הים טען, כי אנשי מקצוע (והכוונה לאנשים כמו חודורוב, ירחובסקי רינגר וגולדנסקי – יוצאי צי הסוחר) עוזבים את השירות בחיל הים לטובת שירות בצי המסחרי. הסיבה היא כי "שמו עליהם קומיסרים שאינם יודעים מה זה צי.."[100] יש זלזול .."אפשטיין מפקד אניה צפונית (והכוונה לא- 16, אח"י אילת) ...מוכשר להיות מפקד, אבל אצלנו הוא חיב לאכול יחד עם המלחים.." היחיד שצוין ע"י זאב הים כמבין הוא פול שולמן, שחינוכו הימי היה אמריקאי. בהמשך מציין בן גוריון כי הפנה את השאלה לז"ק וזה ענה כי "..חודורוב עצמו עזב כי רצה ללכת לצי המסחרי...ירחובסקי הורד לפי בקשתו באשר היה סגן קפיטן ולא קפיטן, ועבר לצי המסחרי. גולדנסקי הוא מכונאי חשוב אבל איש אצ"ל מובהק. עשה סבוטז'ה באניה, בא למטה והכריז "אני עריק". שלחו אותו לקלט. אליקים אפשטיין הוא עכשיו מפקד ה"אילת", היה שנים בצי מסחרי"[101]

<u>"השייטת הגדולה" – שייטת 1:</u> כאמור כללה שייטת זו את אניות "צי הצללים". מרבית האניות שנתפסו ע"י הבריטים עגנו ללא שימוש בנמל חיפה. במהלך הזמן (ולעיתים שנתיים ימים) פרקו בסתר אנשי הפלי"ם מהספינות כל מרכיב שניתן לפרקו והשאירון כמעט ריקות. מצבן החיצוני היה בכי רע עקב אי ההחזקה, צימדת הים וכו'. הכנסת כלי שיט גדולים לשירות היוותה בעיה מקצועית. כמעט ולא היה בנמצא כ"א מקומי מיומן בשירות על אניות מסוג זה. גדולה עוד יותר היתה בעית הפיקוד, שכן הפיקוד הפלי"מי הצעיר לא היה בעל נסיון על כלים מסוג זה (וראה התיחסות לסוגיה זו לעיל, בשאלת הפיקוד הכפול). ההעזרות בידע הטכני והמקצועי של יוצאי הצבא הבריטי, וכן של אזרחים תרם רבות להתקדמות מהירה בתחום זה. הצד הטקטי האופרטיבי לקה בחסר עד סיום המלחמה.[102] קשה היה לבנות מערך הכשרה הולם תוך כדי תנאי המלחמה, ובחיל לא היה שום מוסד לקורסים מתקדמים או להשתלמות קצינים.

חשיבותן של ספינות המעפילים לפעילות החיל במהלך המלחמה היא רבה, בעיקר על רקע העובדה כי לכל אורך התקופה הגיעו באמצעות הרכש בעיקר אניות שירות ועזר. (למעט ה'נוגה' אשר פעלה מעט עקב מצבה הרעוע). הפריגטות הגיעו רק עם סיום המלחמה, וראה בהמשך.

---

[98] מתבסס על עדויות בעל פה, כנס מפלי"ם לחיל ים, <u>שם</u>.
[99] עדות שמואל ינאי, 19.11.1995<u>שם</u>.
[100] בן גוריון, <u>יומן המלחמה</u>, 18.7.48 עמ. 599.
[101] <u>שם</u>, 18.7.48, עמ. 601.
[102] טל א', <u>מבצעי חיל הים במלחמת הקוממיות</u>, הוצ' 'מערכות', 1964. עמ. 85. (להלן: טל, <u>מבצעי חיל הים</u>).

- הראשונה שהוכשרה היתה "מדינת היהודים": היא 'אח"י אילת' (א- 16). היתה זו שוברת קרח אמריקאית בשם "נורטלנד" שהוכנסה לשירות ב 1927. 2050 טון. פעלה בתקופת מלחמת העולם השניה באוקינוס הצפוני. בינואר 47' נרכשה ע"י 'המוסד', ובאוקטובר אותה שנה הפליגה עם 2464 מעפילים ונתפסה מול חופי תל אביב. א – 16 היתה גדולה ובעלת כשר תמרון ירוד ולכן הוכנסה לשייטת אחת בעיקר כאנית שירות ו"לפעילות בהתאם להתרחשויות ולצרך"[103], בעיקר בליווי כלי שיט ובהבטחת חופים. לאחר המלחמה שימשה גם לאימון. היא הוכנסה לשירות בחיל ב 21.5.48. למפקדה התמנה יוסף אלמוג.

- 'אח"י וג'וד' (ק- 18) – קורבטה קנדית בשם "בוארנאיוס", נבנתה ב 1944 והושקה בתום מלחמת העולם השניה. טונז' של 970 . מהירות מירבית של 16 קשר. לאחר המלחמה הועמדה לרכישה ונקנתה ע"י 'המוסד' בארה"ב. צוותה הראשון גויס ע"י אנשי "החלוץ" בארה"ב. הפלגה ראשונה לאיטליה שם משופצת ומותאמת להעמסת מעפילים. היא מגיעה לחופי הארץ עם מעפילים שהועלו באיטליה ב 20.6.46 ונלכדת ע"י הבריטים. היא מושמשת כאנית קרב ב9.6.48 ונחשבת (יחד עם תאומתה 'הגנה') לטובות באניות השייטת. השיפוץ הראשוני של האניה נמסר לחברה פרטית "קירשטיין את גרינשפון", שעסקה בשיפוצי אניות בנמל חיפה, ואף עבדה על אניות בריטיות בימי מלחה"ע השניה. בתחילה הורכב על סיפונה תותח נפוליאונצ'יק 65 מ"מ. חודש אח"כ, כשהגיעו לארץ תותחי 75 מ"מ, הותקן אחד מהם על סיפונה של האניה. אח"כ הותקנו עליה 4 תותחי 20 מ"מ ו4 מכונות יריה כבדות. ובדצמבר הותקנו התותחים הימיים הראשונים בארץ, בני "3 ו"4. תקן כ"א היה 140 איש, אולם שרתו עליה 68 איש. מפקד ראשון: אריה קפלן (קיפי).

- 'אח"י הגנה' (ק- 20). קורבטה קנדית בשם "נורסייד". תאומתה של 'וג'וד'. נרכשה ע"י ה'מוסד' בארה"ב והפליגה ליגוסלביה, שם עברה שיפוץ והתאמה להפלגת מעפילים. נתפסה גם היא ע"י הבריטים כשעל סיפונה 2700 איש. במאי 1948 היא נמסרה לחברה ההסתדרותית "עוגן". השיפוץ הראשון נעשה ע"י עובדי החברה, תוך שהם משתמשים באביזרים שפורקו בסתר ע"י אנשי הפל"ים. שיפוץ נוסף נעשה ע"י עובדי מספנת חיל הים. ב 18.7.48 הותקן עליה תותח 75 מ"מ, 2 תותחי 20 מ"מ ו-4 מכונות יריה כבדות. מפקד הספינה היה דוד מימון וצוותה כלל 94 מלחים.

שתי הספינות נשאו בעיקר הנטל של מבצעי החיל במלחמה. סיורים, הבטחת חופים, הפגזת מטרות אסטרטגיות, ניהול קרבות ימיים. ניכרו במיוחד במבצעי "יואב" ו"חורב". הוצאו מהשירות בפברואר 1955 (נמכרו לסוחרי גרוטאות איטלקיים).

- 'התקווה' (ק – 22). טיפוס מיושן של אנית משמר P.C אמריקאית. נרכשה בארה"ב, הביאה עולים מאיטליה ונתפסה במאי 47' סמוך לחיפה כשעל סיפונה כ 1400 איש. ב9.6.48 היא הוכנסה לשירות

[103] רס"ן מרלי צפי, שייטת אחת – השייטת הגדולה, חוברת פנימית בהוצאת ח"י לרגל כנס יוצאי השייטת ב 16.5.96. עמ. 1.

בחיל הים, אולם השירות ארך חודש וחצי בלבד. היא הוכרזה כאינה כשירה לשירות בחיל (בעיקר עקב העובדה כי לוחות האניה היו דקים מדי) והועברה לידי המוסד לעליה (ב 26.7). חימושה כלל 4 מכונות יריה כבדות וצוותה – 61 איש.

- 'אח"י נוגה' (ק- 26): אנית משמר אמריקאית P.C. נרכשה בארה"ב ב 8.6.48 ע"י נציגי הרכש שם. היתה בבעלות פרטית והניפה דגל פנמי. לאחר הרכישה הפליגה לשיפוצים במרסייל והגיעה לחיפה בספטמבר 48'. הוכנסה לשירות פעיל באוקטובר. השתתפה במבצע "יואב". בראשית דצמבר, בתחילת "מבצע חורב" היא הועלתה לתיקונים ועד לאחר הקרבות לא חזרה לפעילות. הוצאה מהשירות ב 1952.
- 'אח"י מעוז' (ק- 24). נבנתה ב1922 בגרמניה כספינת טיולים מברזל "סיתרה". נמכרה לאמריקאי והגיעה לשירות במשמר החופים האמריקאי כספינת תותחים. מהירות 18 קשר. בתום מלחה"ע השניה נמכרה לחברת ספנות יהודית בניו יורק והסבה לצרכי מפעל ההעפלה. נחכרה לרשות האצ"ל ע"י בן הכט. הגיעה במרץ 47' לנמל דבוק בצרפת, משם הפליגה עם 600 איש, נושאת את השם "בן הכט". ב9.3.47 נתפסה ע"י הבריטים. במהלך שיפוצה הותקנו עליה 4 תותחי 20 מ"מ. מאוחר יותר הוצב עליה תותח ימי "3. היא הצטרפה לשייטת ב ספטמבר 1948. הוכשרה לשאת יחידת סירות הנפץ. מפקד: מילה ברנר. פעלה בעיקר במבצע "יואב" כספינת אם ליחידת החבלה ובמבצע "חורב" שימשה את יחידת הנחיתה. גולת הכותרת של פעולתה היתה השתתפותה בטיבוע ה"אמיר פארוק". הוצאה משירות פעיל לאחר "מבצע סיני" ב1956.

עם סיום המלחמה, החל מפברואר 49' החלו להגיע ספינות הדור החדש של השייטת: הפריגטות: 'אח"י מבטח (ק- 28) הגיע ראשונה, בפברואר, ואחריה הגיעו 'מזנק' (ק- 32) ו'משגב' (ק- 30) – באפריל ובמאי אותה שנה. שלוש הפריגטות נרכשו בארה"ב באוקטובר. שלושתן קנדיות שלא הספיקו להיכנס לשירות בימי מלחה"ע השניה ולכן לא הושלם חימושן.

<u>שייטת משמר החופים (השייטת הקטנה):</u> עיקר כלי השיט של השייטת היו ממוקמים בבסיס חיפה, אולם השייטת היתה מחולקת לשייטת הצפונית ולשייטת הדרומית. בספטמבר 48 היו בשייטת הצפונית 8 ספינות משמר (מהן 3 בתיקונים, ארבע כשירות חלקית ואחת כשירה..) עיקר פעולתה של השייטת היה בסיורי משמר חופי וכן במשימות הטרדת חופים ולעיתים במשימות הובלת כוחות (וראה להלן). משימות משמר החוף היו בדרך כלל הפלגות בנות 24 שעות בין ראש הנקרה לנבי רובין.

אמנם, שלא כמו בשייטת הגדולה, לא נאלצו להתמודד עם בעיות של לוחמה ימית או הפלגות ארוכות טווח, אולם בעיות לא חסרו: דו"ח אגף מבצעים מה 13.10.48 מציין כי יש לתת לבסיס אופי צבאי יותר וסדיר,

כי יש בעיות אפסנאות. בעיה נוספת שהועלתה היא בעית ההדרכה: "חוסר כל אפשרות אמון במקצועות האלמנטרים ביותר לתפקידים החסרים בספינה.[104]

בשייטת הקטנה נכללו:

- 'חנה סנש', נכנסה לשירות במאי 48'. ספינת משא שנרכשה בארץ השתתפה בסיורים ואימונים.
- 'פלמ"ח' (מ- 19.) נכנסה לשירות ביוני 48'. נרכשה מהבריטים בנמל חיפה. שימשה בעיקר כספינת הובלה ואיסוף לחבלנים (השתתפה בפעולה נגד היכטה "איגריס" ובמבצע "חורב").
- 'דרור' (מ- 21). נכנסה לשירות ביוני 48'. ספינת משמר, נרכשה מהמשטרה הבריטית.
- 'סער'(מ- 23). נכנסה לשירות ביוני 48'. נרכשה מהמשטרה הבריטית. שימשה בעיקר להובלת כוחות נחיתה במבצע "חורב".
- 'הפורצים' (מ- 17). נכנסה לשירות ביולי 48'. ספינת משמר בריטית, נרכשה מהמשטרה הבריטית.
- 'גליה' (מ- 31). נכנסה לשירות באוגוסט 48'. במקורה ספינת משמר גרמנית.
- 'תרצה' (מ- 35). נכנסה לשירות באוגוסט 48'. נרכשה בקפריסין.
- מ- 43, 'מלרד' (מ- 47), 'ויקינג' (מ- 49)- ספינות מנוע, התקבלו במתנה מארה"ב.
- 'גאולה' – נכנסה לשירות ביוני 48'.

<u>שייטת הפולשות:</u> שייטת הפולשות כמעט ולא השתתפה בפעילות מבצעית. עיקר השירות שלהן היה באימונים. על פי העולה מדוחו"ת המבצעים היה המוראל ירוד בשייטת זו, וחוסר הפעילות המבצעית השפיע על המשטר והפעילות של החיילים. דוח מח' מבצעים מיולי – ספטמבר מצביע על בעיות אימון, מגורי חיילים, תיקונים לא מספקים לספינות, חוסר בחימוש. מענין במיוחד לראות את התיחסותו של מפקד השייטת לבעיות כ"א: ב דו"ח 1-7/11/48 מתלונן מפקד השייטת כי על ה פ- 33 "..מתברר שבתוך חבר העובדים ישנה קבוצה של אנשי אצ"ל ויחד עם זאת אנשי העולם התחתון – שהכרחי להוציאם. משה ממליץ על העברתם לצי הסוחר. זוהי קבוצה של שבעה אנשים ....כמו כן הכרחי להוריד את הקצין הראשון יוליוס שאינו ראוי לתפקידו".[105]

- פ –25, פ- 33: נכנסו לשירות ביולי 48'. ספינות פלישה מטיפוס גרמני, נרכשו באיטליה, לא השתתפו בפעילות ימית או קרבית.
- פ- 31. נכנסה לשירות באוגוסט 48'. שימשה זמן קצר ביותר. נרכשה באטליה.
- 'רמת רחל" (פ- 51). 'ניצנים' (פ- 53). נכנסו לשירות בינואר 49'. התקבלו במתנה מארה"ב. ספינות נחיתה להובלת גייסות. השתתפו באימונים בלבד.

---

[104] דו"ח שבועי למחלקת מבצעים ח"י, <u>א"צ</u> 2521/50/40 .
[105] דו"ח 1-7/11/48. <u>שם.</u>

- 'פראטו' (פ- 39). נכנסה לשירות יולי 48'. ספינת פלישה מטיפוס בריטי. נרכשה באטליה. פעלה בעיקר באימונים.

היחידות המבצעיות:

יחידת הנחיתה – נסיונות לארגן יחידת נחיתה היו עוד במסגרת הפלי"ם בפברואר 48'[106], אולם אנשיה פוזרו בסוף מרץ, רובם עלו לירושלים יחד עם שאר חברי הגדוד הרביעי והיה צורך להקימה מחדש. הצורך להקמת יחידה כזו נבע בעיקר מהצורך לניתוק דרכי תחבורה ואספקה של האויב, אולם בחיל הים לא התפנו לארגון יחידה מסוג זה. נסיון נחיתה ראשון התבצע ללא מסגרת מאומנת והיה יוזמה של חטיבת "כרמלי". בליל ה 13-14.5, במסגרת מבצע "בן – עמי" לטיהור הגליל המערבי. מטרת פעולת הנחיתה היתה פיצוץ הגשר מצפון לראש הנקרה, בשטח לבנון. רוב הלוחמים שנבחרו לביצוע הנחיתה היו יוצאי פלוגת הנמל לשעבר, שעברו אימון ימי בסיסי (35 איש). הנחיתה התבצעה ללא אימון מקדים וללא כלים מתאימים (הכח הגיע למקום ע"י גוררת. הנחיתה התבצעה בעזרת ספינת חתירה מעץ וסירת גומי.) זמן הנחיתה הארוך (שעה שלמה) הביא כנראה לגילוי הכח ונפתחה עליהם אש נק"ל וכן מספר פגזים שנורו ממשורינת לבנונית שעברה במקום. הכח נסוג בשחיה ועם סירת הגומי. אחד הלוחמים נעדר (כנראה טבע)[107]

פעולה שניה שתוכננה ע"י "כרמלי" מיד לאחר כישלון הפעולה בראש הנקרה היתה בפעולת נחיתה מתוכננת שלא בוצעה לנחיתה ימית לצורך פיצוץ גשרים מצפון לצור ("מבצע כתריאל"). מטרת הפעולה היתה לנתק את שתי הדרכים המרכזיות שהובילו מהלבנון אל הגליל העליון המערבי ע"י פיצוץ הגשר העובר על הליטני, מצפון לצור.[108] הפעולה בוטלה ברגע האחרון, אולם היא היתה ההכנה המסודרת הראשונה לקראת מבצע נחיתה בסדר גודל של פלוגה בשטח האויב. הכח שהוקם במיוחד לרגל המבצע הורכב מאנשי חיל הים בפיקוד אליעזר טל, ומאנשי "כרמלי" אשר פיקדו על המבצע כולו. הכח הימי עבד בתיאום עם קצין המבצעים של כרמלי, מרדכי מקלף. ההכנות שנעשו לקראת הנחיתה היו משמעותיות מאוחר יותר, עם הקמת היחידה. צריך היה לבחור כלי נחיתה. הברירה היתה בין סירות חתירה מעץ (דורשות טיפול, כבדות, דורשות יותר נסיון חתירה, מספר נוסעים קטן באופן יחסי. מהירות יותר ובנויות טוב יותר למעבר גלי חוף) לבין סירות גומי שהיו במחסני חיל הים, חיל ההנדסה והמוסד לעליה (הסירות הקטנות שהיו, בנויות להוביל 4-6 איש. חסרונן ביכולת מועטה לעבור גלי חוף ולהתקדם נגד גלים ורוח, מושפעות מאוד מזרמים רוחות וגלים. מהירותן קטנה יחסית. יתרון גדול הוא תנועה שקטה יחסית. כמו כן היו סירות גדולות – 30 איש, אולם הן שימשו יותר כגשרים צפים, והיו בעלות יכולת תנועה מוגבלת). מתוך ההנחה שהנחיתה תתבצע בתנאי ים נוחים, נבחרו סירות הגומי אותן היה צורך לתקן ולהכשיר לפעולה. ההכנות כללו גם בחירה מדוקדקת של מקצועות הלחימה הנדרשים (ימאים מיומנים בלחימה יבשתית וגם

---

[106] טל, מבצעי חיל הים, עמ. 58

[107] טל א', תוספת לספר מבצעי חיל הים במלחמת העצמאות (לא פורסם, מתוך א"צ). (להלן: טל, תוספת למבצעי חיל הים).

[108] שתי הדרכים ראשיתן בבירות, יורדות לעבר צור ומשם מתפצלות. האחת יורדת דרך החוף לראש הנקרה. השניה עולה מזרחה ופונה דרומה בבנת – ג'בל, לא רחוק ממלכיה, על גבולה הצפוני שי ישראל.

בעבודת הסירות מול גלי החוף, חבלנים, אנשי פשיטה מהכח היבשתי), כלי הנשק (מקלעים קלים – הסטן הרגיל היה נתון למעצורים רבים בתנאי רטיבות, חגור מתאים המותאם לשחרור מהיר במקרה של נפילה למים למניעת טביעה, עבודת מודיעין מקדימה לבחירת נקודת הנחיתה.[109] למרות ביטול הפעולה, היו המסקנות שהוסקו בחיל הים בדבר חשיבות קיום יחידת נחיתה מאומנת ומזוודת היו משמעותיות מאוד להמשך. הוברר כי אין אפשרות לאלתר פעולות נחיתה אד הוק וכי יחידת נחיתה יעודית היא בעלת חשיבות גדולה.

ב15.6.48, במהלך ההפוגה הראשונה הוחל בהקמת היחידה מחדש. היתה התלבטות באיזו מסגרת להקים את היחידה (כוחות היבשה או חיל הים). על פי מסרים שנשלחו לגרשון ז"ק הן מידין והן מראש אג"ם, המטכ"ל לחץ כי יחידת הנחיתה תקום במסגרת חיל הים. נראה היה כי הקמת כח נחיתה יבשתי היתה האלטרנטיבה המועדפת מבחינה לוגיסטית ותקציבית[110]. בחיל הים עצמו לא היו מספיק כוחות אשר יתפנו למאמץ הלוגיסטי והתקציבי הנדרש מהקמת יחידה כזו. מבחינה רעיונית וטקטית, היתה חשיבות להקמת היחידה כיחידה עצמאית בתוך חיל הים. היכולת של החיל הצעיר להשתלב בפעולות היבשה היתה משמעותית מבחינת מקומו וחשיבותו של חיל הים בצבא העתידי. אליעזר טל - קליין היה האיש שלחץ אולי יותר מכל להקים יחידה כזו. לאחר ביטול פעולת "כתריאל" קליין מתחיל, על פי עדותו, ללחוץ לכיוון של הקמת יחידה נפרדת מתוך חיל הים. קליין מזמן שיחה בענין עם ז"ק ועם זכאי אשר תומכים ברעיון ומבטיחים עזרה. הרעיון נקלט, אולם לא מיושם עקב בעיות לוגיסטיות ואחרות. קליין פונה למטכ"ל ומקבל תמיכה. ניתנת הוראה לאג"ת להקים תקן ליחידה, שתהיה יחידת חשבון עצמאית בעניני אפסנאות וציוד חי"ר. בעית כ"א אמורה היתה להפתר ע"י מילוי תקנים מתוך הפיקודים היבשתיים של פיקוד צפון ופיקוד דרום. (לצרכי פעולות הפשיטה). היחידה הצעירה החלה לקבל ציוד ונשק חי"ר, כולל סירות לנחיתה באגמים ונהרות שנמצאו במחסני חיל ההנדסה ובסיס האימונים נקבע בטנטורה. הבעיה המרכזית היתה כח אדם. למרות הוצאת התקן, גם מקלף ("כרמלי"), גם נחום שריג וגם מאיר דודסון (ק. מבצעים "גבעתי") תמכו ברעיון אולם טענו כי אינם יכולים לשחרר כעת כ"א, והחזירו את הבעיה למטה חיל הים. קליין חוזר לידין, וזה מוציא מכתב לז"ק בו הוא לוחץ כי חיל הים יפעל להקמת יחידת הנחיתה במסגרתו, אחרת לא תקום יחידה כזו (וראה לעיל).[111] נראה כי למרות שכולם רצו והבינו את החשיבות של יחידה כזו, היתה בעיה לוגיסטית ובעיקר בעיה להקצות כח אדם להקמת יחידה כזו.

נסיונות ההקמה של היחידה בשלב הזה של הלחימה, מאפינים את תהליך ההתארגנות של צה"ל (וחיל הים בפרט) במהלך המלחמה. למעשה, למרות שהיה פיקוד עליון, עם קציני מבצעים, כ"א ותכנון כלליים,

---

[109] פרוט הכח כולל חלוקה לחוליות וזיווד לנשק ניתן למצא אצל טל א', תוספת למבצעי חיל הים.
[110] לדוגמא: מראש אג"ם לגרשון ז"ק, 8.7.48 :"בזמנו, לפני חודשיים, כאשר היה הויכוח על הגדוד הימי של הפלמ"ח והקמת ח. הים – הובעה הדאגה שמא ההעברה לחיל הים, תעמידנו בפני עובדה שלא תהיה לנו יחידת נחיתה ימית. לפי המצב עתה, חוששני שאם לא תחלץ לענין – כך יהיה המצב.." א"צ 2380/50/2.
[111] על פי עדות אליעזר טל – קליין, כנס מפלי"ם לחיל ים, מפעל תיעוד חיל הים.

הרי שבשטח כוחה של היחידה היה רב והחלטות רבות התנהלו על פי השטח ולא על פי תכנון כולל. למפקדי היחידות לא היתה ברירה, והיה מאבק אמיתי על כ"א ונשק. בין התקנים לבין האיוש בפועל לא תמיד היה קשר, והמצוקה היתה אמיתית. מכאן שלמרות שיוצאת הוראה מאג"ת, מסרבים מפקדי החטיבות להקצות נשק וכ"א. ידין ממליץ לז"ק לפעול להקמת יחידה ואין הוא מורה לו באופן חד משמעי להקצות לה משאבים. התקן מתפרסם ע"י המטכ"ל, אבל היחידה בפועל לא קמה עקב מצוקות והחלטות של המפקדים בשטח. עוד מענין להראות כי, כפי שבתקופת טרם המדינה הקמת יחידות מיוחדות היתה פרי יוזמה של "משוגעים לדבר", (כפי שקם הפל"ים) כך גם עתה. צריך היה אדם שיחלום, ידחוף ויאבק על הקמת היחידה, תוך כדי המאמץ המלחמתי. לא היה מקום ולא היה זמן לתכנון כולל של החיל, ולכן הדחף להקמת היחידה לא היה פרי תכנון מקדים אשר ראה צורך בה והכין את שיכותה הפיקודית ואת הקצאת הכוחות לה. גם הגיוס של הגרעין הראשון ליחידה נעשה ע"י פניות אישיות (כך גם בגיוס הגרעינים הראשונים של הצוותים באניות וביחידת החבלה על פלגותיה השונות). קליין מגייס את אפרים פילרסדורף, מפקד הגדנ"ע בתל אביב (שהתפנה עקב סיום הקרבות בתל אביב), בנימין אלחנן – אחד מקציני חטיבת ירושלים ועוד. אלו מהווים מעין שלד פיקודי ועוסקים בהקמת היחידה. (פילרסדורף הוא מפקד היחידה, אלחנן סגנו, קליין המפקד הימי).

קרבות עשרת הימים היוו נקודת מפנה. (8-18/7). המטכ"ל מוציא פקודה כי כל חיל שאינו מחזיק בקו חזית צריך לתת אחוז מסוים מחיליו כרזרבה להחזקת הקווים. קו החזית היה אז בסביבות משטרת עירק סואידן, והכוחות הנוספים שהוקצו התפרסו באזור במספר דרכים ראשיות. בחיל הים הורה ז"ק לקליין כי השלד של יחידת הנחיתה צריך להצטרף לגדוד 54 (חטיבת גבעתי)בצפון הנגב, ככח סיוע. הצטרפו מחיל הים עוד מחלקת הכשרה שישבה בגבעת אולגה, שתי כתות וחצי של המחלקה הדתית שישבה בבסיס חיל הים ביפו וחילים חדשים בחיל, בעיקר אנשי מחלקה של עולים מבולגריה, שעדיין נמצאו בבסיס הקלט של החיל ולא קבלו הכשרה בנשק. השלד הפיקודי היה של יחידת הנחיתה. קליין התנגד, כיוון שחשש לחזון הקמת היחידה, אולם המשימות היו קונקרטיות, והצורך היה מידי לסיע לחיל הרגלים. ישנו כאן מקרה מובהק בו מתנגש התכנון העתידי ו"המסודר" של החיל עם צרכי המלחמה הדחופים. הבעיה היתה מורכבת יותר כיוון ורוב האנשים ששלח חיל הים לסיוע בקרבות לא קיבלו הכשרה בלוחמה יבשתית. הפלוגה עברה שלושה ימי אימון מרוכז (אימן אותם אפרים פילרסדורף, שהיה כאמור מפקד הגדנ"ע והשתתף בקרב על דרום תל אביב ושימש כמפקד יחידת הנחיתה) וביום האחרון לקרבות עשרת הימים השתתפו בקרב לפריצה הדרך לנגב – בסביבות הכפר בית עפה.[112] למרות הצלחה בראשית הקרב (הפלוגה הצליחה לפרוץ לכפר ולהחזיק בו יעדים), פגיעות רבות ואי יכולת לתגבור הפלוגה ע"י כוחות גבעתי הובילו להחלטת נסיגה. הפלוגה סבלה אבדות רבות. 19 מאנשי היחידה נהרגו. 25 נפצעו. הסגל הפיקודי נפגע אנושות. מהצוות

[112] וראה תיאור מפורט של הקרב אצל טל, מבצעי חיל הים, עמ. 113-114.

הפיקודי שיצא למשימה חזרו רק קליין, המפקד הימי ומפקד כיתה נוסף – כלומר כמחצית מהכח שהועד לגדוד הנחיתה נפגע בקרבות, והסגל הפיקודי נפגע פגיעה אנושה. (הדרך לנגב נפרצה רק מאוחר יותר, במבצע "יואב").

עקב הפגיעה הקשה בקרבות עשרת הימים, בעיקר בשלד הפיקודי, התעכבה הקמת יחידת הנחיתה. במהלך החודשיים הבאים יש נסיונות נוספים להקים פלוגת נחיתה, אולם הענין אינו יוצא אל הפועל. (קליין מאשים את מטה חיל הים שלא היה מעונין מספיק ולכן לא הושקעו המאמצים הראויים. מצב זה גם יצר לדבריו ריחוק של מפקדי חי"ר שהיו מתחילה מוכנים להצטרף ולבנות מחדש את השלד הפיקודי של היחידה). רק באוקטובר 48', לאחר ההפוגה השניה, כאשר צה"ל נמצא במתקפה כללית במסגרת מבצעים אחרונים, היא הוקמה שוב בפיקודו של אחיה בן עמי, רב סרן ממטה פיקוד צפון וקליין כמפקד הימי. איש מח"ל, יוצא יחידת הנחיתה האמריקאית שימש כיועץ מקצועי.[113] בסיס היחידה נקבע בעתלית. היא כללה על פי התקן פלגת מטה, מנהלה וסיוע, פלוגת נחיתה, מחלקה אמפיבית ומח' רובאית. תפקידה הוגדר לחדור לעורף האויב לפגוע בעמדותיו ולהנחית כוחות בחופיו. למרות הגדרה זו לווה תהליך הקמת היחידה בהתלבטות איזו יחידה תקום והאם תהיה בזיקה לחיל היבשה או לחיל הים. התלבטויות אלו גרמו לאי התבססותה של היחידה. עוד בספטמבר נשלחה יחידה מחטיבת "יפתח" לקיסריה, על מנת לקבל אימון לפעולת נחיתה. (דרישות לפעולות נחיתה מצד הים עלו מצד מפקדי החטיבות, אולם נפלו עקב מחסור בכח מיומן לפעולות מסוג זה, לדוגמא דרישת "גבעתי" לקיים פעולת נחיתה מהים לצורך פגיעה בסוללת תותחים במהלך קרבות עשרת הימים).האימון הוטל על חיל הים. ב 6.10.48 שולח מפקד יחידת הסיפוח מכתב תלונה לקצין המבצעים של חיל הים בו הוא טוען כי למרות שהפלוגה הגיעה בתקן חסר (70 איש) עוד נגרעו ממנה כ 20 איש. לדעתו המשך אימון בתנאים כאלו הינו מיותר והוא מציע כי אם לא יהיו במקום מספר אנשים מלא, יש לפזר את אנשי חיל הים ולבטל את האימון.[114]

האימון לא בוטל, והענין נגנז כיוון ששבוע אחר כך נפתח "מבצע יואב". תפקידי חיל הים בקרבות הוגדרו כסיוע לכיתור הכוח המצרי דרך פעולה כנגד כלי שיט מצריים, הפגזת חופים ושיט בקרבת חופי אויב. פעולת נחיתה מתוכננת לניטרול סוללת תותחים ליד אשדוד תוכננה ע"י "גבעתי" כפעולה שלה, כיוון שיחידת הנחיתה עדיין לא היתה קיימת בפועל. התכנון היה לשלוח פלוגה של "גבעתי" (25 לוחמים) בסיוע של חולית הנחיתה הקטנה של חיל הים (6 לוחמים). הלוחמים יצאו על ספינת המשמר מ – 23, אולם מאחר ורובם לא היו אנשים מיומנים בים, הם הגיעו מול היעד ירוקים ממחלת ים. מצבם הגופני הירוד של הלוחמים, ובנוסף תקלה טכנית בספינת הובילו את מפקד הכח לבטל את הפעולה. כשלון זה שנבע מחוסר אימון וציוד מוכן הצטרף לכשלון הנחיתה בלבנון והגביר את המודעות לצורך בביסוס יחידת נחיתה הולמת.

---

[113] וראה אצל טל, תוספת למבצעי חיל הים, עמ. 10, ללא ציון שם.
[114] ממפקד יחידת הסיפוח "יפתח" אל ק. מבצעים חיל הים, 6.10.48. א"צ 2433/50/8.

חודשיים אחר כך התקיים מבצע "חורב". כח הנחיתה של חיל הים היה אז בתהליכי התארגנות. אימון האנשים עדיין לא הושלם וציוד הנחיתה היה דל: ספינות פלישה גדולות (מתוך השלוש היו שתיים במצב לא תקין. הפולשות היו גדולות ולא התאימו למבצעי "פגע וברח"), וסירות גומי. טל ממשיך ומאשים את חיל הים במצבה הירוד של היחידה. היחידה בעתלית היתה יחידת חשבון, אולם כפופה לחיל הים ותלויה בו בציוד ימי ובפקודות מבצע. לפי עדותו אמנם הוגשו בקשות לרכש של ציוד נחיתה הולם, אולם היו אלו בקשות מהשפה ולחוץ. כל יחידות הצבא הציפו את הרכש בבקשות לציוד ונשק. היה ברור כי אין אפשרות לתת מענה לכל הבקשות, ולכן הלחץ שהופעל ע"י היחידות, יחד עם שיקולי מטכ"ל הם שקבעו את סדרי העדיפויות. מאחר וחיל הים לא הפעיל לחץ בנושא ציוד יעודי לנחיתה, בפועל לא היתה כל התחמשות בתחום זה.

הדרישה לפעולת נחיתה יצאה מפיקוד דרום במטרתה לחבל במסילת הברזל בין רפיח לאל עריש בכדי לעכב הספקת ציוד וחימוש למצרים. מבצע "התחלה" התקים בליל 27.12.48 (לכן גם "מבצע התחלה" – המבצע הראשון של היחידה החדשה[115]) בפעולה השתתפו חבלנים מיחידת החבלה הימית (וראה בהמשך). הנחתת הכוח עברה בהצלחה אולם פעולת הפיצוץ לא היתה אפקטיבית וצריך היה לחזור על הפיצוץ במבצע נוסף "פעולת עוז"[116].

לאחר המלחמה עברה היחידה ארגון מחדש. ב 23.3.49 הוצאה פקודת ארגון ליחידה אשר כללה: א. מטה יחידה, מורכב ממפקד, סגן (האחראי גם לחלק הימי), קצין מנהלה ומזכירות. ב. פלוגת מנהלה וסיוע, ג. יחידת נחיתה ימית, הכוללת מטה, יחידת נחיתה, מחלקות רובאיות ומחלקה אמפיבית. תקן היחידה הוצב על 311 איש, מתוכם 9 במטה (כולל הפיקוד), 132 ביחידת הסיוע ו170 בפלוגת הנחיתה. הוחלט כי בסיס היחידה יהיה בעתלית. עוד הוחלט כ שייטת 11 (היא שייטת הפולשות) תסופח זמנית לגדוד, אך תישאר עצמאית בעניניה האדמיניסטרטיביים.[117]

אולם מיד לאחר הוצאת הפקודה עלו הרהורים נוספים בדבר נחיצות קיומה של יחידת הנחיתה. במסמך ארוך שהוגש באפריל ע"י מיכאל יסרי, אחד מקציני החיל למטכ"ל, הוא טוען כי צה"ל אינו בהכרח זקוק ליחידה כזו. הטענה היא כי סכנת הפלישה באמצעות נחיתה מצד המדינות השכנות קטנה, וגם אם היא קימת הרי שכח ימי טוב שימנע נחיתה יספק. הוא יוצא כנגד תפקידים ליחידת הנחיתה בכינרת כיוון שאלו יוכלו להתבצע לדעתו על ידי כוחות יבשתיים בעלי אימון מותאם. מאחר ולטענתו לא תוכל יחידת נחיתה לבצע את כל המשימות הדורשות כוחות אמפיביים, הרי שיש להכניס אימון אמפיבי שגרתי לכוחות יבשתיים ולא לקיים יחידה נפרדת שאינה אפקטיבית. יחד עם זאת, במידה ויוחלט כי יחידת נחיתה קטנה ומאומנת היטב אכן צריכה להתקיים, אין ספק לדעתו כי היא חייבת להיות במסגרת הצי וכפופה לו, ולא במסגרת

---

[115] עדות קליין, כנס מפלי"ם לחיל ים, מפעל תיעוד חיל הים.
[116] פרטי הפעולות אצל קליין, מבצעי חיל הים, עמ. 184-190.
[117] 23.3.49, א"צ, 2521/50/76.

הצבא היבשתי. (ההתיחסות לסוגי השייכות מצביעה כי הדיון נסב לא רק על עצם קיום היחידה, אלא גם על שיכותה הפיקודית אם תישאר).[118] במאי נבחנה במטכ"ל האפשרות לחלק את היחידה. הרמטכ"ל דורי קבע, כי בהתאם לתקן חיל הים אין מקום לגדוד נחיתה, ומאחר ולא נראה כי בעתיד הקרוב יהיה תקן כזה, יש להעביר את היחידה במידת האפשר לאחת מחטיבות הצבא, שם יוכלו להמשיך להתאמן גם בתפקידי נחיתה, אך במסגרת כוחות היבשה.[119] הנתונים שהגיעו מאג"ם הצביעו כי היחידה מורכבת מפלוגת מטה ושתי פלוגות רובאיות, במצבה כוללת של 228 איש. ההמלצה ניתנה להוציא מהיחידה יחידת רובאים שתעבור לחי"ר ותנתק זיקה לחיל הים (כ 200 איש). הנותרים (יודעי עברית ובעלי מקצועות טכניים או מקצועות מטה)היו אמורים להתפזר בין יחידות החילות והשרותים השונים.[120] באותו שבוע ניתנה הוראה להוציא מתוך היחידה גדוד רובאים ולהעבירו לחטיבה 5. ביוני כתב מ. מקלף, אז ראש המחלקה לעניני מטה כי עתיד יחידת הנחיתה עתיד להידון בזמן הקרוב ובינתיים יש להכלילה במצבת החיל (שכללה 1900 איש).[121] כלומר פירוק הסופי של היחידה לא בוצע מידית, והיחידה המשיכה להתקיים עד ראשית 1950.

<u>יחידת חבלה:</u> ערב מלחמת העצמאות היתה יחידת החבלה הימית של הפלמ"ח מפוזרת. לאחר החלטת כ"ט בנובמבר הופסקו למעשה פעולות החבלה במטרות בריטיות, ותפקידה המרכזי של ה'חוליה' הסתיים. חלק מחברי ה'חוליה' הקימו בפיקודו של יוחאי בן נון את "פלוגת הנמל"[122]. בסוף מרץ עזב בן נון יחד עם לוחמים אחרים את הפלוגה והצטרף לחטיבת הראל בדרך לירושלים. יוסף דרור היה באירופה, טרוד בהקמת חולית חבלה שם. דרור, מאנשי 'החוליה' שהה באירופה מתוך מטרה לפגוע במשחתות בריטיות (לאחר שהשמירה על המשחתות בנמלי א"י הוגברה). דרור יצא לצרפת במסווה של איש 'מוסד' לחפש ציוד מתאים. מתוך תחושה שאין הוא מקבל תמיכה ציבורית, כי הוא נימצא במעין מסע פרטי משלו.[123] מאחר ובצרפת לא נמצאו ההזדמנויות המתאימות פנה דרור לאיטליה, והקים שם באישורו של שאול אביגור קבוצת צוללים שהתאמנה לקראת פעילות חבלה[124]. בסופו של דבר נשארו מקבוצה זו רק שלושה צוללים יודעי איטלקית.

כך שעם הקמת חיל הים, לא היתה בארץ יחידת חבלה פעילה. גם התכניות להקמת החיל לא כללו יחידת חבלה ככח מוביל. תכנית הפלמ"ח שהוגשה לבן גוריון ראתה את הפלי"ם כבסיס ליחידת נחיתה. החבלה נתפסה כחלק מפעילות הנחיתה. יגאל אלון אף הציע כי יחידה זו, המתבססת על הפל"ים וחולית החבלה

---

[118] מכתבו של רב סרן מיכאל יסרי לרמטכ"ל, 26.4.49, <u>א"צ</u> 73/52/155.
[119] מי. דורי לאג"ם, 5.5.49, <u>א"צ</u> 56/51/84.
[120] מאג"ם למטכ"ל אג"א/מבצעים/תכנון, 12.5.49' <u>א"צ</u> 56/51/84.
[121] ממ. מקלף למטכ"ל/אכ"א, 12.2.49. מי. פורת, ראש המחלקה לתפקידי שדה לראשי אגפים במטכ"ל, 17.5.49. <u>א"צ</u>, 56/51/84.
[122] **וראה בפרק א'.**

[123] דרור י', <u>הקומנדו הימי, ממנו ואליו</u>, הוצ' הקיבוץ המאוחד, ת'א, 1981.עמ. 43.
[124] וראה בפרק א'.

תהיה נפרדת מחיל הים, ותישאר כפופה לפלמ"ח.[125] הצעה זו כאמור, לא התקבלה ע"י בן גוריון. הצעות המבנה האחרות לא כללו התיחסות מיוחדת לחבלה ימית אלא התיחסו לצי מלחמתי המבוסס על כלים גדולים – וחלקם התבססו על טורפדו וצוללות.(וראה לעיל).

ההתארגנות המחודשת של יחידת החבלה החלה רק בקיץ 48'. ביוני תקפו המצרים לראשונה (קורבטה מצרית הפגיזה את המעגן בקיסריה). יומיים אחר כך הגיעה ה'אמירה פאוזיה' קרוב לחופי תל אביב[126]. הצורך בחבלה עלה בכדי להתמודד עם איום הספינות המצריות. התחושה היתה ששליטה בים תושג רק ע"י יצירת מגע עם האויב והשמדת כמה שיותר כלים. הוברר כי ללא חבלה ימית השמדת כלי אויב לא אפשרית, כיוון שהמהירות וכח האש של הכלים שעמדו לרשות החיל היו פחותים מהכלים המצריים. ההתארגנות החלה תוך התבססות על חברי חולית החבלה של הפלי"ם. שתי חוליות התארגנו במקביל – במהלך ההפוגה הראשונה. חוליה של יוצאי הפל"ים, וחוליה שניסתה להפעיל את ה"כריש"[127] בראשות אורי ברכמן (שילה).[128] את ה"כריש" ניסו להשיב לחיים בכפר הערבי הנטוש שייח' מוניס (היום אונ' תל אביב), אחר כך עברו לנמל ת"א. היחידה קיבלה שומרים, סירת מנוע ('פוזה'). היו אימוני שחיה, ונסיון להשמיש את ה"כריש" – כול הנסיונות נכשלו. אחרי סוף ההפוגה, ואחרי פרשת אלטלנה[129], יורדים מירושלים יוחאי בן נון ואיזי רהב. יוחאי יוצא לחופשה אחרי פציעה קשה בירושלים. איזי רהב נשאר עם החוליה שהחלה בהתארגנות. על פי עדות זלמן אברמוב, היחידה החלה להתארגן ללא תכנית מסגרת, ללא הגדרת מטרות (וכאמור גם פקודת המבנה לחיל הים לא כללה מקום ומטרות לחבלה הימית). הכח המגויס היה מורכב רובו מיוצאי פלי"ם ומחבר'ה צעירים הקשורים להתישבות העובדת ולפלמ"ח, משוחררי צבא, בני משקים ומושבים – גיוס על רקע של הכרות אישית. האימונים הראשונים היו בשחיה וחתירה בסירות, מעין חזרה על הדגם המוכר מימי הפלי"ם. בסיס האימונים הוגדר בקיסריה.

הקבוצה השניה של יוצאי ה'חוליה' החלה להתארגן בפיקודו של אהרון בן יוסף ('אסקימו'), ביעוד לפעילות חבלה במסגרת פעולות נחיתה. 'אסקימו' היה אז מפקד בסיס הגיוס בסדני עלי, והיחידה הוקמה על בסיס הצעתו לגרשון ז"ק. בראשית יולי 48' היחידה מתחילה להתאמן בבית ספר ערבי נטוש בשכונת ג'בליה

---

[125] וראה אצל אלדר מ', שייטת 13 , ספרית מעריב, 1993. עמ. 109. (להלן: אלדר, שייטת 13). עדות סמק ינאי על יעוד הפלי"ם בחיל הים, 19.11.95, מפעל תיעוד חיל הים.

[126] מולה יצאו אח"י אילת ושלושה מטוסים קלים. המצרים נסוגו דרומה. וראה תיאור התקרית אצל טל, מבצעי חיל הים, עמ. 91-95.

[127] ה"כריש" הוא נסיון לייצור טורפדו, שיפגע באניות הבריטיות (בכדי למנוע את הצורך שצוללן יסתכן ויתקרב לאניות). הנסיונות הראשונים נעשו בירושלים, עם אליק סוכצ'בר (אביו של עמוס חורב). סוכצ'ובר כבר עבד על פיתוח מערכת נשימה סגורה (המבוססת על חמצן נקי, כאשר דו תחמוצת הפחמן נספחת ע"י גבישי קלציום - סודה, למניעת פליטת בועות אויר העלולות להסגיר את הצולל. מערכת דומה נמצאת בשימוש הקומנדו עד היום). בנוסף הוא החל לפתח את ה"טורפדו" שהיתה למעשה חסקה שאמורה היתה להיות מונהגת מרחוק. הניסויים על הכלי היו בבריכות הדיג של מעוז חיים. זו היתה תחילתו של ה"כריש". (וראה בהרחבה בפרק א').

[128] עדות זלמן אברמוב, מפלי"ם לחיל ים מפעל תיעוד חיל הים. התאריכים אינם ודאיים, נסמך על זכרונו.

[129] בפרשת אלטלנה נשלחה ה'פוזה' עם מפעילי הכריש כדי לפגוע באניה. בסופו של דבר עסקה ה'פוזה' בעיקר בחילוץ אנשי אלטלנה הפגועה מהים.

ביפו ("הבית הירוק"). אחר כך עברו להתאמן בקיסריה. מבין המתנדבים ליחידה זו היו זלמן אברמוב וראובן פנחס "טרק", יוצאי החוליה, ואחר כך נוספו עליהם מתנדבים חדשים, מחפשי הרפתקאות. היחידה זכתה לכינוי "יחידת המתאבדים".

באוגוסט 48' שב יוסל'ה דרור לארץ. אחת הרכישות שלו באיטליה היתה מכשירי צלילה ב"פירלי" - בית חרושת ענק לתעשית גומי, שכלל מחלקה מיוחדת לציוד צלילה. הלימוד והאימון על מכשירי צלילה קימים באיטליה, תוך נסיון למצא את המתאים ביותר לצרכי חבלה היו אולי הרווח המרכזי מפעולתו של דרור. היתה גם פגישה של דרור עם חבלן איטלקי בשם לואיג'י, בעל נסיון מבצעי רב מימי מלחמת העולם השניה, פגישה אשר הובילה לידידות ולרכישת ידיעות רבות. לואיג'י אף אימן את דרור משך שבוע בדרכי התגנבות בלילה, בצלילה לעומקים גדולים ועוד.[130] ציוד הצלילה החדש,(מערכת חמצן סגורה) נשלח דרך מפקדת חיל הים לחוליה של 'אסקימו' שהתאמנה בקיסריה. הציוד הגיע ללא הוראות הפעלה בעברית. חברי היחידה, שלא הכירו את הציוד, לא ידעו איך להשתמש בו. על פי עדותו של 'אסקימו', הם סיננו מתוך הסודה הנמצאת במכשיר הצלילה את גבישי הסודה במקום את האבקה הלבנה, דבר שגרם לצריבה בקנה הנשימה. נוסף לכך היתה בעיה של התעלפויות בתחילת הצלילה.[131] גם יחידה זו התאמנה ללא הגדרת מטרות ברורה, ולכן גם תכנית האימונים לא היתה מוגדרת. פועל יוצא מכך היה גם אי שילובם של הלוחמים בפעולות מבצעיות.

כאשר שב דרור לארץ באוגוסט 1948 הוא מונה להיות מפקד היחידה לחבלה ימית במקום 'אסקימו'. יחידת הצוללים היא שהפכה למרכז הכח המתאמן בקיסריה. לידו הושארה יחידה טכנית קטנה יחסית שעבדה על ה"כריש". על פי עדות אברמוב, דרור הכניס משטר אימונים קשה ליחידת הצוללים והדבר גרם לעזיבה של חבר'ה. עיקר האימונים היה השחיה וצלילה. בעיקר שחיה בתנאים קשים, וגישה שקטה ליעדי חוף (בכדי לנחות ללא גילוי). היו גם אימוני הסוואה יבשתית ושיעורי חבלה. כמו כן נלמדו מבנה אניות, כימיה פיזיקה, צילום ניווט ועוד. ביחידת הצוללים גם היתה נערה אחת בשם פולט קומאר שעלתה מצרפת והיתה בקיבוץ שדות ים. השתיכותה לכח הצולל עוררה בעיתות רבה, רבים מהצוללים סרבו לצלול כבני זוגה ולא קיבלו אותה כחלק מהם. לבסוף נישאה (לאחד הלוחמים) ועזבה את היחידה.[132]

יחידת הצוללים יצאה לפעילות בלילות 16-17/10/48, לאחר שהתקבלה ידיעה על אניה מצרית הנמצאת מדרום לעזה. חולית החבלנים נשלחה על סיפונה של ספינת המשמר "פלמ"ח", אולם בשתי הפעמים בהם יצאה החוליה בכדי לבצע באניה המצרית פעולת חבלה, לא מצאו את האניה, והחוליה שבה על עקביה.

---

[130] , אלדר, שייטת 13, עמ. 45.

[131] שם, עמ. 123-124. בספרו של אלדר מצוינת בעית ההתעלפויות בסמוך לבעית סינון שגוי של אבקת הסודה. מעדותו של אסקימו עולה כי ההתעלפויות היו זמן קצר מתחילת הצלילה. ככל הנראה מדובר בתופעה הידועה כ'אנוקסית מיהול' – חוסר חמצן הנגרם מחנקן הנמצא במערכת הסגורה ושאינו מוצא מיד בהתחברות למכשיר. אחוז החמצן במערכת יורד והצולל אינו חש בכך ומאבד את הכרתו.

[132] שם, עמ. 136-137

הצוללים השתתפו עוד במבצע "דוד" (29-30/11/48)., כאשר אליהו ריקה, מסתערב שהצטרף ליחידה עם הקמתה היה זה שצלל והדביק מוקשי עלוקה ליאכטה הגרמנית להטביעה.[133] במבצע "התחלה" שהתבצע במסגרת מבצע "חורב", השתתפו הצוללים של דרור תחת הפיקוד של יחידת הנחיתה (וראה לעיל). היריבות בין שתי היחידות עלתה כאשר דרור ביקש להעביר את ביצוע המשימה בלעדית ליחיד הצוללים, בעוד פיקוד חיל הים סרב. נראה כי לא שיקולים מקצועיים גרידא הובילו את הטיעונים של שני הצדדים, אלא הצורך להוכיח את נחיצות היחידות (כל אחד ליחידה "שלו"), וכן הצורך לשתף את האנשים בפעילות מבצעית בכדי לשמור על מורל, רוח לחימה ורצון השתיכות ליחידה.

היחידה השלישית שהשתיכה לחבלה ימית היתה יחידת "סירות ההצלה" (או "סירות הנפץ של יוחאי"). סירות הנפץ נרכשו באיטליה ע"י זאב הים (בסיוע לובה אליאב). הן היו למעשה סירות מנוע מעץ, בעלות תחתית שטוחה שיכלו להגיע למהירות של 32 קשר. ברך המנוע שלהן ניתן היה להרמה, כך שהסירה יכלה לעבור מעל רשתות מגן. בחרטום היה מקום לשלוש מאות ק"ג חומר נפץ שהופעלו בעזרת מוט שבלט מהחרטום. הסירה הופעלה ע"י מפעיל אחד שהיה צריך להתקרב למטרה, לכוון לעברה את הסירה ולקפוץ למים. לסירות היו הצלחות במרס 41', כאשר האיטלקים הצליחו לחדור עם 6 סירות למפרץ סודה בכרתים וטיבעו את הסיירת יורק ושלוש מיכליות בריטיות. זאב הים רכש שש סירות כאלו, ואפרים איילין, איש הרכש של המוסד שעזר לו, הצליח לגייס את לוחם השייטת העשירית האיטלקית פיורנצו קפריוטי שהסכים לבוא לארץ להדריך את האנשים על הסירות.[134]

כאשר שב בן נון מאירופה, הוא בחר מתוך החבורה בקיסריה 12 איש, רובם מותיקי חולית החבלה, אנשים טכניים ואנשים שעבדו על ה"כריש" (זלמן אברמוב, יעקב שביט, יעקב ורדי ואחרים). נוספו עליהם צעירים ששרתו כנהגים בצבא הבריטים ואנשים טכניים נוספים, יחד כ 20 איש. היחידה התאמנה בטבריה בהדרכתו של קפריוטי. אחד הנושאים השנויים במחלוקת אותם הנהיג בן נון היה ענין הסודיות. יוחאי, האמון על נהלי העבודה העצמאיים בפלי"ם – הטיל מסך סודיות כבד על היחידה, ואפילו פול שולמן, אז עדיין יועצו של ז"ק לא הורשה להיכנס לבסיס. מובן שענין זה גרם למתחים רבים בין היחידה לבין פיקוד חיל הים. הניכור ותחושת ההבדלות מחיל הים ליוו את השייטת עוד שנים רבות אחר כך.

לקראת "מבצע יואב" הועברו חברי היחידה ליפו. ה"מעוז" הוכשרה כאנית אם לנשיאת 6 הסירות. האימונים הותאמו לתנאי צלילה בים התיכון. בליל ה22.10.48' השתתפו סירות הנפץ בטיבוע ה"אמיר פארוק", אנית הדגל המצרית.[135] ההצלחה בטיבוע ה"אמיר פארוק" האפילה על אי הצלחות נוספות של סירות הנפץ. עם תום המלחמה רכש חיל הים עוד 12 סירות איטלקיות דומות, ואלו ליוו את תורת הלחימה

---

[133] על מבצע דוד ראה אצל טל: מבצעי חיל הים, עמ.171-176.
[134] קפריוטי היה פאשיסט, ועובדה זו עוררה התלבטות מוסרית רבה. לבסוף הוחלט להעסיקו לזמן מוגבל בתנאי שילווה ע"י איש חיל הים חזרה לאיטליה בתום התקופה. (וראה אצל אלדר, שייטת 13, עמ. 139).
[135] וראה על הפעולה אצל אלדר, שייטת 13, עמ. 145-148, טל, מבצעי חיל הים, עמ. 161-167.

של השייטת עוד שנים רבות. אולם מרגע שאבד לחיל הים יתרון ההפתעה (עם טיבוע ה"אמיר פארוק") שוב היה קשה להגיע להצלחות מבצעיות כדוגמת זו.

שלושת היחידות עבדו בשיתוף ובמקביל, האנשים הכירו אחד את השני עוד מימי הפלמ"ח, אולם מבחינה מנהלתית היה מדובר בשלוש יחידות שונות, ולא היה קשר פיקודי ביניהן. האנשים שעבדו על "הכריש" עברו גם הם בסתיו 48' להתאמן בכינרת, ובקיסריה נותרה רק יחידת הצוללים בפיקודו של דרור. כאשר התקדמו האימונים בסירות הנפץ, הוחלט להפסיק את הניסויים ב"כריש" והיחידה התפרקה.
עם סיום המלחמה הורגש הצורך לאחד את הכוחות הפועלים בתחום החבלה הימית. הצורך היה בעיקר אירגוני ותקציבי, אולם היתה גם סוגית התחרותיות בין היחידות, אותה רצו לתעל לכח לוחם אחד. הצעת הארגון היתה של בן נון ושל דרור, אולם מפקדת חיל הים סרבה[136].דרור ובן נון המשיכו להפעיל לחץ על המפקדה לאחד את היחידות, ולבסוף, עם החלפת הפיקוד ומינויו של שלמה שמיר למפקד החיל, הוחלט על האיחוד. לאחר התלבטויות מונה יוחאי בן נון כמפקד היחידה המאוחדת ויוסל"ה דרור כסגנו.

שייטת 13 מוקמת למעשה רק בינואר 1950. היחידה המשיכה להיות חריגה בנוף הצה"לי. ההרכב המיוחד של אנשיה (רובם עוד ראו עצמם כחברי פלמ"ח) הולידה מנהגים שונים: סרוב ענידת דרגות. כאשר תקן חיל הים נקבע והיה צורך למנות קצינים מבין הותיקים – נערכה הצבעה דמוקרטית מי ימונה כקצין. הוחלט כי השכר יהיה שווה, ללא קשר לדרגות והונהגה קופה משותפת למימון צרכים אישיים של לוחמים כגון חתונות וכו'. לעיתים יצאו לעבודה אזרחית כדי למלא את הקופה, כמו בימי הפלמ"ח. היו גם עימותים עם אנשי המשטרה הצבאית על עניני לבוש והופעה. חריגות זו לא החזיקה מעמד זמן רב, והשייטת החלה להתארגן ככל יחידות חיל הים. בראשית 1950, לאחר מתחים קשים בין דרור ובן נון לבין שמיר וידין (בעיקר על רקע העובדה כי בן נון ודרור רצו להמשיך את רוח הפלמ"ח ביחידה, ולהיות חלק מזרוע קומנדו צהל"ית שתהיה תחת פיקודו של יגאל אלון) הודחו השניים מהפיקוד על השייטת. דרור קרא למרד ביחידה, אולם מרבית הלוחמים שראו את הצורך הלאומי ביחידת חבלה ימית סרבו. איזי רהב מונה למפקד החדש ויחידת הקומנדו הימי צורפה רשמית ומעשית לחיל הים, אולם ענין זה כבר חורג מתחום הזמן של עבודה זו.

[136] הנימוק היה כי למעשה שתי היחידות הן שונות במשימות היעד שלהן, ולכן אין צורך לאחדן. אלדר טוען בספרו כי הסרוב נבע מחשש של הפיקוד מריכוז הכח. שתי היחידות היו דומות באופין, ושתיהן היו חריגות במסגרת הכללית, תוך גילויי עצמאות וסרוב לקבלת מרות החיל.

תשתית החיל:

יחידת הבטחת החופים – יחידת נוטרי החוף: יחידה זו היתה מעין יחידת המשך ליחידת משמרות החופים אשר הוקמה באביב 1942 ביזמה בריטית, כחלק מההתארגנות הארצישראלית לקראת סכנת הפלישה[137]. כאשר פורקה יחידת הנוטרים, לא הצטרפו אנשיה לפלי"ם ולכן לא היה לה המשך ישיר לחיל הים. בקיץ 48' החל חיל הים להקים את יחידת הבטחת החופים החדשה. הוקם מערך נקודות תצפית לאורך החופים. בדו"ח מיולי 48' מצויין כי עד עתה הוקמו יחידות תצפית בחיפה (בסטלה מריס וליד שובר הגלים), בגבעת אולגה, סידני עלי ותל אביב. באוגוסט דווח על נקודות תצפית נוספות בנבי רובין, נתניה, טנטורה, עכו ונהריה.[138]

אחת הבעיות המרכזיות של היחידה הצעירה היתה השלמת תקני כ"א. הגרעין הפלמח"י של היחידה הקודמת פורק, כאמור, ולא היה לו המשך ביחידה החדשה. (רוב יוצאי הפלי"ם השתלבו בשירות הימי בתפקידי – ים). כיוון וזו היתה בבסיסה יחידת הבטחה ולא יחידה ימית, היא לא נחשבה כאטרקטיבית למתגיסים. גם מבחינת מחלקת כ"א הועברו האנשים הכשירים והמיומנים יותר ליחידות הימיות. באוקטובר 48' מתלונן מפקד היחידה כי: "..זה חודש ימים שלפחות שלוש פעמים בשבוע אני פונה לעופר ומבקש השלמת התקן כפי שאושר...נחוצים לנו עוד 60 איש.....נתבשרתי סוף סוף כי הועברו לסידני עלי להבטחת חופים שלושים איש. לאחר בדיקה במקום הוברר הפרטים המאלפים הבאים: הגיעו לבסיס ונמצאו מתאימים 10 איש. נחשבו כעריקים 5. נפקדים: 5. נגועים במחלות מין. 2 בבתי חולים 5, הועברו ליחידות אחרות 3. ...מתבקשת מאליה המסקנה הפשוטה והיא: יחידת אבטחת החופים משמשת לאכ"א חיל הים מקום מקלט של אנשים שלא נקלטו בחיל מסיבות שונות ואין עבורם תעסוקה כלשהי..."[139]

יחידת הבטחת החופים לא הצליחה למעשה להתבסס, והוראה לפירוקה ניתנה ביום 23.3.49. האחריות על נקודת התצפית בסטלה מאריס הועברה לנמל חיפה. ביפו הועברה תחנת התצפית לפיקוד נמל יפו.[140] בהצעה לארגון מחדש לימי שלום הציע מטה חיל הים כי לחיל יוותרו שלוש נקודות תצפית (חיפה ויפו) ומסירת שאר תחנות התצפית למשמר הגבול. צו חיסול היחידה ניתן ל 15.5.49, הוא תאריך היעד של הארגון מחדש בחיל לעת שלום.

מחלקת מודיעין ימי: בסוף יוני 48', במסגרת ראורגניזציה כוללת במערך המינויים, הכניס בן גוריון שינויים גם במערך המודיעין הכללי. הש"י פורק ובין הגופים שהוקמו היה "שירות מודיעין" שתפקידיו כללו :"מודיעין

---

[137] וראה בפרק א'.
[138] תכתובת בין חזית הצפון לפיקוד מחוז חיפה, מיולי/אוגוסט 48'. א"צ 1408/52/63
[139] א"צ 2521/50/40.
[140] תכתובת בין אגף מבצעים חיל הים למטכ"ל, 3.48, א"צ 580/51/14.

קרבי, ביטחון מבצעים (שדה) וריגול נגדי, צנזורה והאזנה"[141]. ב2.7.1948 הושלמה מלאכת פירוק הש"י למרות התנגדותו הנחרצת של ידין ראש אג'ם, שלא רצה בביטול מח' המודיעין של אג'ם. כפשרה הועמד בראש שירות המודיעין איסר בארי, אולם סגנו מונה הרצוג, שהיה מיומן בנושאי המודיעין משרותו בצבא הבריטי. הרצוג גם מונה להיות המקשר בין שרות המודיעין למטה, כלומר האיש שיעמוד בקשר ישיר עם בן גוריון. ידין עוד המשיך שבועות אחר כך להדגיש את זיקתו של שירות המודיעין לאג'ם, לציין את היותו של איסר בארי ראש השירות ולהתעלם כמעט לחלוטין מהרצוג, שלא היה איש ה'הגנה'.

שירות המודיעין הכללי, שהלך ונבנה תחת שרביטו של הרצוג, היה מודיעין יבשתי בעיקרו. הרצוג קרא סביבו אנשי מודיעין מקצועיים יוצאי הצבא הבריטי, ושילבם יחד עם יוצאי הש"י והמסתערבים. הוא הכפיף את מערך האיסוף לכללים צבאיים, גיוון את מקורות האיסוף והקים ענף למחקר שטח[142]. מודיעין חיל הים התפתח באופן איטי יותר, תחילה כמחלקה באגף המבצעים של החיל החל ממאי 48'. קצין המודיעין הראשי של החיל מונה שמעון הורן ולצידו קמנ'ים מחוזיים בדרום (איש הש"י לשעבר עמנואל טולצ'ינסקי ואחריו יוסף ורטהיים) ובצפון (איש הפלי'ם לשעבר זלמן פרח)[143].

עיקר הפעולה של הקמנ"ים המחוזיים היה באיסוף מידע מתצפיות החוף של החטיבות שהוצבו בהוראת המטכ"ל מבת - ים ועד נהריה. מטרת התצפיות היתה לדווח על תנועת כלי שיט בקרבת החופים, כולל תיאור הכלי, כיוונו, מרחק מהחוף, מהירות, חימוש והדגל שהניף. המודיעין הימי באותה תקופה היה מוגבל למודיעין חופי בלבד. מאחר ועדיין לא נקבע יעודו של החיל באופן סופי, גם אי אפשר היה לכוון את איסוף הידיעות למטרה מוגדרת יותר. מודיעין חיל האויר תרם ידיעות על תנועת כלי שיט מול חופי הארץ ושכנותיה, וכן הושגו ידיעות מקצין הקישור הימי לאו"ם (זאב הים).[144] באוקטובר 48' מוגדרת כפיפותו של מודיעין חיל הים למודיעין הכללי בנושאי בטחון, צנזורה וריגול נגדי. נקבע כי תכנון פעולת מודיעין חיל הים תהיה אוטונומית לחיל הים. דרישות לצילומי אויר ידורגו ע"י מודיעין כללי, וקצין מודיעין חיל הים יהיה שותף לישיבות בדבר דרוג משימות המודיעין הכללי[145].

בשלהי נובמבר 48' מתכנסת ישיבה של אגף החקר של משרד החוץ עם נציגי חיל הים. חיל הים נזקק (כמו חיל האויר) למודיעין בחו"ל, ולכן עבד בשת"פ עם אגף החקר של משרד החוץ. ידיעות חו"ל אמורות היו לתת מענה בכל הקשור לנושאי רכש אפשרי, וכן לרכש והכשרה של הציים הזרים. בפגישה של הורן

---

[141] גלבר, גרעין לצבא עברי, עמ 419.

[142] בראש ענף המחקר הועמד פרופ' אברהם רייפנברג, מומחה לתורת הקרקע יוצא הצבא הבריטי שנקרא מהאוניברסיטה העברית. גרשון דרור, ששירת במלחמה בצנזורה הבריטית הועמד בראש ענף צנזורה והמתמטיקאי פרופ' גיליס ששירת במערך ההאזנה הבריטי הועמד בראש ענף המודיעין האלחוטי שפעל עד כה באורח מאולתר. גם בראש המחלקות המקצועיות האחרות הועמדו בעיקר יוצאי הצבא הבריטי, שעסקו בתחומי המודיעין בעת מלחמת העולם. הכישורים של יוצאי הש'י נוצלו בעיקר בתחום האיסוף בשטח.

[143] גלבר י', ניצני החבצלת, עתיד לצאת בהוצ' משהב"ט. (להלן: גלבר, ניצני החבצלת).

[144] שם, וראה למשל מכתב מודיעין חיל האויר אל מודיעין חיל הים מ15.7.48 א"צ, תיק 6/1137/51/340 דו"ח של זאב הים לברוך מ27.7.48 ג"מ, תיק 2426/6.

[145] מיגאל ידין למטה שרות המודיעין הכללי ולמטה חיל הים, 20.10.48, א"צ 1408/52/63.

עם דוד מגן (קצין שירות המודיעין שטיפל במחלקות המודיעין של החטיבות) התלונן הורן כי אגף החקר מגביל את צעדי אנשיו שנשלחו לנמלי הים התיכון לצרכי איסוף נתונים. מטרת הורן היתה אז להשתמש באניות נושאות דגל ניטרלי לשם חדירה לנמלים ערביים למטרות סיור וחבלה. הוא ביקש להציב סוכנים בחלק מהנמלים לשם איסוף ידיעות וביצוע חבלות. בסוף נובמבר סיכם הורן עם 'אגף החקר' את סדרי העבודה בניהם, ועיקרו צירוף אנשי ים לתחנות "דעת" בחו"ל בנושאים ימיים[146]. הצעתו של הורן התבססה על בנימין כהן, יוצא הצי הבריטי, שהציע להקים רשת כזו לאור קשריו הרבים עם אנשי ימיה בחו"ל (הוא אינו איש מודיעין). הוצע כי הרשת תנוהל ע"י רשת המודיעין המרכזית, כי ימונה קצין מחיל הים אשר יהיה ממונה על העניינים הימיים והוא יעמוד תחת פקודת המחלקה המדינית. אינפורמציה ימית שתאסף ע"י הרשת תועבר לחיל הים, ואינפורמציה אחרת הנושאת אופי פוליטי למשרד החוץ.[147]

אפיק אחר של מודיעין הוצע ע"י רב החובל יעקב איפלנד בספטמבר 48'. הוא הציע להסב חלק מספינות המעפילים המושבתות לספינות סוחר, שיפליגו בקווי מזרח הים התיכון והים השחור. הוא הציע להקים בקרב צוותי הספינות רשת מודיעין שתתבסס על קשרים עם ספנים ערביים איתם יפגשו בנמלים נייטרליים.[148] הצעה זו לא מומשה.

ערב "מבצע חורב" (22/12-8/1/49) בו יועד לחיל הים תפקיד משולב עם כוחות האויר והיבשה, סוכם על הידוק שתוף הפעולה בין מחלקות המודיעין של חיל הים לזו של חיל האויר ושל חזית ד'. חיל הים ביקש צילומי אויר של נמלים וספינות. סוכם שמודיעין חיל הים יתקשר עם מודיעין חיל האויר ויעבירו את סיכום הידיעות למטה חיל הים וחיל האויר.[149] החל מה20 בדצמבר סוכמה עבודת המודיעין של חיל הים בפירסום יומי - כנראה כחלק מההתארגנות לקראת מבצע "חורב". עיקר הידיעות היה על הנעשה בנמלי אויב, ההגנה על הנמלים ועל החופים, ספינות, חימושן, סדרי הפלגתן וביקורת אניות הנכנסות לנמלים. מידיעות סוכני "דעת" הגיעה אינפורמציה על רכש ערבי ואימוני כוחות. עיקר הידיעות התרכז בצי המצרי. כמו כן פורסמו ידיעות בדבר הצי הבריטי, וציים אחרים.

שירות הידיעות הצעיר של הצי עדיין לא היה מגובש מבחינת הגדרת יעדים ומטרות. הורן עסק גם בהעברת ידיעות על רכש אפשרי, וגם בידיעות מהעיתונות הערבית על ארועים "הסטוריים", כגון טיבוע "המלך פארוק", (22/10/48) על המורל הירוד של מלחי האויב (בעיקר המצרים) ועל התעמולה האנטי יהודית המופצת בארצות ערב. מלבד זאת היתה בחיל הים מחלקה לתנועת אניות אזרחיות שהתחקתה אחר תנועת אניות הנושאות מטענים המיועדים לארצות ערב. מנגנון הקישור לאו"ם נוצל דרך זאב הים, מתוך מטרה לדלות אינפורמציה על ציי האויב באמצעות המשקיפים הזרים המוצבים בהם. מחלקה נוספת

---

[146] תזכיר של הורן לראש אגף מבצעים של חיל הים מ27 בנובמבר 1948 על הצעת הסכם לשיתוף פעולה בין בחוץ לארץ בין אגף החקר של משרד החוץ לבין מודיעין חיל הים(א"צ תיק 2540/50/199).

[147] סיכום דברים מישיבה עם באי כח חיל הים, מיום 26.11.48, א"צ 73/52/195.

[148] גלבר, ניצני החבצלת.

[149] שם, סיכום ישיבה מה8 דצמבר 1948 על שיתוף הפעולה בין חילות הים והאויר (א"צ תיק 6/137/51/284)

שהחלה להתפתח בראשית 49' היא המחלקה ההידרוגרפית, שעסקה בחקר הימים והחופים בהם צפוי היה החיל לפעול. העובדה כי לא גובשו מטרות ואי היכולת להגדיר יעדים ברורים לטווח ארוך השפיעו על הרכש בחיל, שלא היה סדיר ושיטתי עד לאחר המלחמה. הידיעות על היכולות הימיות של ציי האויב לא הובאו לידי ביטוי בתכניות הרכש במהלך המלחמה, אלא רק לאחריה.

חשוב לציין כי הידיעות על חימוש הכלים הן בדרך כלל בגדר השערה. הן נשענות על הסד"כ המופיע בפירסומי ה Janes לפי התקן האורגינלי, אולם לא תמיד יש אימות כי אכן הן מצוידות בציוד המלא. אין כמעט ידיעות על כ"א, ידוע רק התקן, שוב לפי ה janes. מצב זה הינו בעייתי מאוד מבחינת הערכת כוחו הראלי של צי האויב. ההערכה בהכרח חיבת להתיחס לכח פוטנציאלי, אולם אין אימות בדרך כלל ליכולת האמיתית מבחינת חימוש, כ"א, ויכולת מקצועית. אימות כזה ניתן היה ללמוד רק על פי היכולת אותה הפגין צי האויב (ובד"כ הצי המצרי) בשטח.

ב 31.10.1949 פורסם דו"ח על מבנה מחלקת מודיעין ימי. בעקבות הדו"ח הועבר הפיקוד מצבי קוחנובסקי ליעקב פיש. חיים רפאלי פיקד על המחלקה הטקטית שכללה מח' מחקר, מח' ציים זרים וארכיון. בארכיון נשמרו, תועדו ומיונו מסמכים שהגיעו, כולל צילומי אויר. במקביל הוציאה המחלקה עדכוני מודיעין תקופתיים. מח' ציים זרים עסקה בתיעוד כל תנועת האניות בים התיכון אשר הינם מענינה של מדינת ישראל. יש מח' נמלים, מחלת צילום, מח' הדרוגרפית, מח' מטאורולוגית. אחת השאלות שנותרה בעיתית היתה שאלת שיתוף הפעולה בין מודיעין חיל הים למשרד החוץ בענינים ימיים. בנובמבר 49' הוחלט על הקמת משרד משותף בחיפה, בו ישרתו קצינים ממודיעין חיל הים וגם ממשרד החוץ. מודיעין חיל הים יתן גישה חופשית לחומר רלוונטי הנמצא ברשותו. מנוסח הדיווח על ההחלטה נראה, כי ההסכמה בין שתי הזרועות לא היתה קלה, וצריך היה להסדיר את הפעילות המשותפת בניהן.[150]

<u>שרות קשר</u> בחיל הים היה תחת פיקודו, אימונו ופיקוחו של חיל הקשר, על פי הגדרת תפקידי שרות הקשר מיום 27.4.48,[151] ב 23.11 48' הוטרד מפקד חיל הקשר בענין הדרגות אשר ניתנו לאנשיו אשר סופחו לחיל הים, והותאמו לדרגות החובלים. התברר כי הדרגות אשר ניתנו לאנשי הקשר בחיל הים היו גבוהות מאלו של אנשי קשר בעלי אותה הכשרה אשר נשארו לשרת בחיל הרגלים, ומפקד חיל הקשר אינו מוכן למהלך זה.

<u>מספנה:</u> הגרעין הראשון של מספנת חיל הים היה מורכב מיוצאי הצבא הבריטי בעיקר וכן אנשי מח"ל, אנשים בעלי הכשרה טכנית אשר רוכזו כדי לטפל ולהכשיר את אניות "צי הצללים". פעולת שיפוץ הכלים

[150] ממודיעין למפקד חיל הים, 2.11.49 <u>א"צ</u> 844/52/231.
[151] מיום 27.4.48 <u>א"צ</u> 179/14/1950.

נעשתה החל ממאי, כאשר הבריטים עדיין בנמל. גרישה שנקמן (יוצא הצבא הבריטי) היה אחראי על צוות אנשים טכניים לשיפוץ האניות[152].

קבוצה ראשונית זו טיפלה בהכשרת 'אח"י אילת' – האניה הראשונה שהוכשרה לתפקיד קרבי בחיל הים. בית המלאכה הראשון של המספנה היה בית המלאכה של המחלקה לעבודות ציבוריות של ממשלת המנדט, אשר נמצא סמוך מאוד לנמל חיפה. מאחר ולא היו למספנה מספיק אמצעים לטיפול ביותר מאשר ספינה אחת, נמסר הטיפול ב'וג'וד' לחברה אזרחית: "קירשטיין את גרינשפון" אשר פעלה בתיקוני אניות בנמל חיפה, ואף הועסקה בתיקון אניות בריטיות בזמן מלחה"ע השניה. האניה השלישית: 'הגנה' תוקנה תיקון ראשונה ע"י חברת "עוגן" (שהיתה הבעלים שלה) ואחר כך תיקון נוסף ע"י המספנה. לאחר הכנסת האניות לשירות, הועבר כל הטיפול בתקלות והכשרה יעודית נוספת לצוות המספנה.

היכולת להשמיש מחדש את הספינות נבעה מהעובדה, כי עוד בטרם עזבו הבריטים את הנמל פורקו בגניבה מהספינות מכשירים וכלים אחרים. לאחר עזיבת הבריטים החזירו את המכשירים המשופצים לספינות בזמן קצר יחסית. ציוד ראשוני של המספנה בא מאיסוף שלל ציוד מבתי המלאכה הערבים הנטושים בחיפה ועכו.[153] המספנה התפתחה למעשה משלוש יחידות נפרדות: מחלקת תיקוני אניות, שנקראה "מספנה", מחלקת חשמל, מחלקת מכשירים, ומאוחר יותר הוקמה מחלקת אלקטרוניקה. היחידות הללו התנהלו בנפרד עד 49'. רק כאשר העבירו את המספנה לתוך הנמל (לנמל המזרחי, ליד נמל המכולות החדש) ריכזו גם את המחלקות האחרות תחת הכפיפות הפיקודית והארגונית של המספנה.

אחת הבעיות הראשונות עימן נאלצה המספנה להתמודד (מלבד המחסור הכרוני בכ"א מיומן, ציוד וחומרים) היה העדר מבדוק. תיקונים בגוף האניה נעשו ע"י אמודאים, ולכן ניתן היה לבצע תיקונים חלקיים בלבד. עד שלהי שנות החמישים עוד נשלחו ספינות חיל הים להספנות ארוכות בחו"ל בגלל מחסור זה.

מספנת חיל הים היתה כפופה פיקודית לבסיס חיפה. מפקד בסיס חיפה היה האחראי לביצוע התיקונים בספינות, ריכוז חיילי המספנה, אזרחים שעבדו בה וצוותי האניות עליהם היתה מוטלת עבודת ההחזקה השוטפת של הספינות.

<u>מחלקת העליה:</u> אחת הבעיות בחיל היה מעמדה של מחלקת העליה. כפי שכבר נכתב, בין תפקידיו של החיל הצעיר הוגדרו גם תפקידי ליווי לעליה ב'. מאחר והמוסד לעליה ב' היה הגוף אשר באופן מסורתי טיפל בנושאים אלו כולל רכש, נוצרה בעיה של כפיפות. ה'מוסד' היה למעשה גוף כמעט אוטונומי ב'הגנה'. שאלת חיול אנשיו לצבא היתה בעיתית. למרות שפקודת הגיוס לחיל הים חלה על כל הימאים ברי הגיוס בארץ, היה קושי לגייס את עובדי ה'מוסד'. ב 15.7.48' מתלונן ז"ק לבן גוריון כי:" ..פקודת העברת הימאים

[152] עדות דייב באום, <u>פרויקט תיעוד חיל הים.</u>
[153] עדות יעקב שפי, מיום 12.9.93<u>פרויקט תיעוד חיל הים.</u>

לחיל הים לא יצאה את הפועל". בן גוריון אינו מציין כל תגובה או דרך טיפול בענין זה.[154]. הוא נדרש לסוגיה זו שוב בסוף אוגוסט 48'. ביומנו הוא מציין כי העובדה שב'מוסד' נמצאים עדיין חייבי גיוס שלא חוילו, הנהנים ממשכורות גבוהות יותר ומ"נסיעות לאירופה" מכניסה דמורליזציה בקרב החיילים ולתופעת עריקות. לדעתו יש לחייל את כל עובדי ה'מוסד' ולהפכו לסניף של חיל הים[155]. למחרת הוא מתיעץ עם שאול אביגור, ראש ה'מוסד'. אביגור מסכים כי ההפליה בתנאי השירות אינה רצויה, אולם הוא מתנגד להכפפת ה'מוסד' לחיל הים. בשאלה זו, למרות שדעתו של בן גוריון היתה נחרצת שטיפול בעניני עליה צריך להיות במסגרת הצי, הוא לא כפה את דעתו. בניגוד לנחישות שבה הוא סרב לקיום כח ימי כפוף לפלמ"ח, בן גוריון אינו נכנס לעימות על שאלת עצמאותו של המוסד לעליה ב'. לדעתי, שני גורמים הנחו את מעשיו של בן גוריון. האחד הוא העובדה כי נושא הטיפול בעליה ב' הוא משימה ברת חלוף. אין בה משום ראיה עתידית של מבנה צי, אלא סיום טיפול במשימה לאומית חשובה, הרלוונטית לזמן זה בלבד. הרי מרגע שמדינת ישראל תהיה ריבונית, לא יהיו שערי העליה סגורים בפני יהודים. גם שאלת שארית הפליטה היא מטבע הדברים שאלה לטווח מוגדר. לכן לא היה טעם רב בפגיעה בגוף המיומן שנשא שנטל ביצוע המשימה עד כה. למעשה ההחלטה על פירוק ה'מוסד' התקבלה כבר במאי. בן גוריון מציין ביומנו (26.5.48) כי זאב שינד הודיע על הכוונה לחסל את ה'מוסד'[156]. השאלה שנדונה אז היתה שאלת הכלים שברשות ה'מוסד', שחלקם יועד לעבור לשירות חיל הים. בן גוריון העדיף את ריכוז הסמכויות גם כיוון והרכש שנשען עד כה על צרכי ה'מוסד' וקשריו, צריך להיות מעכשיו תחת פיקוד וביצוע חיל הים. הגורם השני הוא הגורם הפוליטי. שאול אביגור היה מקורב לבן גוריון, איש מפא"י. בן גוריון לא ראה ב'מוסד' גורם מאיים על אחידות הפיקוד על הצבא, כפי שראה במפ"ם.

באוקטובר 48' התקימה ועדת תיאום בין חיל הים למוסד לעליה. בפרוטוקול הועדה מיום 10.10.48 נכתב כי: "..יש לגייס לצבא ההגנה לישראל את כל חייבי הגיוס (עובדי אניות) המועסקים ע"י המוסד לעליה. מגויסים אלו ממשיכים לעבוד במוסד. דרגת המשכורת של המגויסים לפי המקובל בחיל הים (תוספת מסוימת למפליגים).."[157] כמו כן הוחלט כי תתאפשר ניידות בין עובדי ה'מוסד' לעובדי חיל הים לפי צרכים יחודיים. בעיקר יש לאפשר לאנשי חיל הים להצטרף להפלגות ארוכות לצרך השלמת אימונים. הוחלט שהועדה תמשיך להיפגש אחת לשבוע. שאלת ניידות אנשי חיל הים ואי הבהירות בדבר חלוקת העבודה בין המוסד לבין חיל הים עלתה גם בהקשר של המטה הכללי. בסוף ינואר שלח הרמטכ"ל דורי מכתב חריף מאוד המופנה לראש מטה חיל הים, ובו הוא מתריע בשפה קשה כי נמסר לו על העברת 120 חיילים מחיל הים ל'מוסד' ללא אישור מטכ"ל/אכ"א. דורי דורש הסבר מפורט בכתב, ומתריע כי כל העברת אנשים ליחידות אחרות, כולל משלוח אנשים מחיל הים לחו"ל לא תבוצע לפני אישור אישי של הרמטכ"ל או ראש

---

[154] בן גוריון, יומן המלחמה 15.7.48, עמ. 588.
[155] שם, 31.8.48, עמ. 669.
[156] שם, 26.5.48, עמ. 458.
[157] פרוטוקול ישיבת ועדת התיאום מיום 10.10.48, א.ת.ה 14/364.

אגף כ"א במטכ"ל. המכתב מנוסח בצורה קשה מאוד, והיא מעידה כי דורי לא היה מיודע לפרטי ההסכם והנהלים בין חיל הים למוסד לעליה. תשובת מטה חיל הים היתה מענינת. דורי פנה ישירות לראש המטה אולם התשובה ניתנה ע"י ראש אגף כ"א, סגן קברניט עופר. עופר מסביר את הקמת הועדה וסמכותה לקבוע על מעבר אנשים בין חיל הים למוסד על פי הצורך, ומציין כי כל השינויים היו בידיעת מטכ"ל אכ"א, ללא תגובה שלילית. עופר עוד מוסיף כי השינויים נבעו מחוסר בהירות בנוגע לתפקידי חיל הים בענין העלאת עולים וכן לגבי מעמדו של המוסד לעליה כגוף עצמאי או חלק מחיל הים. עופר חותם את המכתב בהערה צוננת:"...במצב זה כשהיו אניות מוכנות להפלגות ולא היה להן כח אדם ראינו כחובתינו להפעיל את האניות ולהעלות יהודים מבלי לחכות להכרעה אם אנו עוסקים בזה באופן ישיר או לא.."[158]

<u>שרות בנות בחיל הים</u> – בזמן המלחמה היו בנות ששרתו על הספינות, בעיקר אלחוטאיות וחובשות. אלחוטאיות היו גדעוניות לשעבר, שיכלו למלא את החסרים באלחוטאים בנים על הספינות. (על פי דו"ח כ"א מ16.6.48 שירתו על אח"י 'אילת' קצינת קשר אחת, מזכירה וחובשת, אח"י 'וג'וד' חובשת אחת, 'התקווה' – חובשת אחת). עדויות של יוצאי פלי"ם ששירתו על הספינות בענין זה מראות כי שירות הבנות התקבל בטבעיות רבה. עדויות של יוצאי צי הסוחר או הצי הבריטי קיבלו את שירות הבנות באור אחר. ידוע, לדוגמא, שחודורוב התנגד מאוד לשירות בנות על הים.

דו"ח מח' הרישום של חיל הים מדצמבר 48' מציין כי בחיל משרתות 242 בנות, מהן 10 על הספינות. 6 מהן בקשר, 2 אפסנאות ו2 פקידות. מבין שאר תפקידי הבנות מצוינים תפקידי פקידות (76 בנות), נהגות, טבחות, אפסנאות, שרותי מחנה, הדרכה (2), קשר, שרות רפואי.[159] באותו חודש נשלחה דרישת תגבורת בנות ע"י מטה החיל, ובה דרישה לתגבורת בנות כפקידות כתבניות (נדרשה ידיעת אנגלית), טלפניות, רדאר וקשר אלחוט (כ – 100 בחורות). עוד כ 70 בנות נדרשו כדי להחליף בנים בתפקידי טבחות ושמירה. לספינות נדרשו בנות לתפקידי ניווט, שמירה בתותחים קלים ומכ"ם, וכן לתפקידי פקידות, תרבות, טבחות, קשר ושרות רפואי. לא צוין מס' בנות נדרש, אולם הודגש כי מדובר בחוליות של 10 בנות לכל ספינה, כך שניכר כאן שינוי תפיסה לגבי שירות הבנות בספינות וההכרה כי יש לשבצן בחוליות גדולות מספיק ולא כבודדות.[160] השינוי הורגש עוד בהצעה קודמת כי לא תעלינה בנות בודדות לספינות אלא רק בקבוצות של שבע – שמונה בנות לפחות. במכתב של ראש שירותי חיל הים לאגף הח"ן הוצע עוד כי בנות יעברו הכשרה בניווט ו"חתרנות קלה" ובכך יעבו את תפקידיהן על הספינות[161].

שירות הבנות בחיל היה בעיקר בתפקידי מטה ותרבות, וכן בעזרה לראשי החיל. מלבד הבנות ששרתו על הים, היו בנות מרוכזות בבסיסי יפו, סטלה מריס ובבת גלים. בדו"ח כ"א מ 16.6.48 מצוין כי בחיל הים

---

[158] וראה תכתובת בענין זה, ינואר - פברואר 49. <u>א"צ</u>, 7335/49/557.
[159] דו"ח מח' רישום, 15.12.48, <u>א"צ</u>, 1308/50/472.
[160] דרישה לתגבורת בנות, 12.48, <u>א"צ</u>, 1308/50/472.
[161] וראה תכתובת בענין זה בין ראש שירותי חיל הים למפקדת ח"ן, 12.48. <u>א"צ</u> 852/51/406.

מגויסות 116 בנות, מהן עובדות 35 במטה הארצי ו 14 בבסיס חיפה.[162] לדו"ח המספרי מצורפת רשימה שמית של הבנות. בבסיסי נוה – ים, גן שמואל, יפו וגבעת אולגה אין ציון מקצועי. אולם בבסיסים האחרים תפקידי הבנות היו בעיקר תפקידי פקידות, טבחיות, חובשות, קשר. כמו כן היו 31 בנות בשני קורסי קשר.

ארגון הח"ן ככח נפרד החל רק ביולי 48', כאשר שושנה זנדבנק מונתה ע"י שושנה ורנר (מפקדת גדוד 201 של הח"ן) להקים את הח"ן בחיל הים. היא היתה הקצינה היחידה בחיל בעלת סמכות שיפוטית כלפי בנות. ניתן לראות כקוריוז את אחד המאבקים הגדולים של הח"ן בחיל שהבנות ילבשו מדים כחולים, ומדי חג לבנים - בדומה לבנים. (נהוג היה שהבנות לבושות בחאקי)[163].

<u>יחידה ימית בכינרת:</u> ב 11.6.48, בראשית ההפוגה הראשונה, קמה דרישה להקמת יחידה ימית בכינרת. היחידה היתה מבוססת על סירות דיג שנשארו לאחר כיבוש טבריה.[164] תפקידי היחידה הוגדרו לפי התפתחות הלחימה באזור. ב 15.9. הגדיר קצין מבצעים של פיקוד הצפון כי היחידה הימית תשמש לתפקידי נחיתה בכורסי וקווי אויב אחרים, לסיורים לאורך הכינרת והחולה.[165] בשלהי ספטמבר, לאור התקדמות המלחמה והגעת ידיעות על תכונה של הצבא הסורי לכיוון מזרח החולה, הוחלט להעביר 15 איש מהיחידה בכינרת לחולה, כדי להוות גרעין לכח ימי שם.[166] שתי היחידות היו כפופות מבצעית למטה חטיבה 1 ו 2, ולא לפיקוד חיל הים. בפועל לא קיימה יחידה זו מבצעי נחיתה כלשהם. ב 19.11.48 כתב ראש מטה חיל הים לפיקוד חזית הצפון, כי לאחר קיום נסיוני של בסיס ימי בכינרת "הגיע מטה חיל הים למסקנה ברורה כי הדרך היעילה ביותר להגנת ים כנרת מבחינה ימית תהיה ע"י יצירת פלוגה ימית בתוך גדוד 103"[167]. חיל הים התחייב לספק הן מדריכים והן ציוד ימי, אולם עקב מחסור חמור בכ"א הוא לא יוכל להמשיך להחזיק בסיס בכינרת. היחידה אמנם נסגרה, ובפועל היתה חסרת השפעה במהלך המלחמה.

<u>יחידת חיל הים באילת:</u> לאחר מבצע "עובדה" וכיבוש אילת, הוחלט להקים בה יחידה ימית. חשיבות הירידה לאילת היתה רבה לא רק בהיבט המבצעי, אלא גם בהיבט ההתישבותי. למעשה היתה פעולת ההתישבות כמו גם פעולת הקמת הבסיס לאחר סיום המלחמה. במרץ 1949 אגף מבצעים חיל הים שלח תכתובת בענין זה למטכ"ל' אג"ם.[168] במאי הוחלט להוריד למקום יחידה לצורך סיורים, מדידות מטאורולוגיות, מודיעין והכנת בסיס חבלנים למקרה צורך. מי שנבחר לפקד על מבצע הורדת בכוחות היה איזי רהב ואיתו 19 אנשים (נציג או שניים ממחלקות החיל השונות וכח שרות. המשלחת אורגנה על שייטת סירות ההצלה מס. 13.[169]

---

[162] <u>א"צ</u> 1327/49/10 (מיום 16.6.48)
[163] עדות שושנה זנדבנק, <u>פרויקט תיעוד חיל הים.</u>
[164] אל מטה חיל הים ממפקד חטיבת גולני, מיום 11.6.48. <u>א"צ</u> 5205/49/5.
[165] מקצין מבצעים פיקוד צפון לחיל הים, 15.9.48, <u>א"צ</u> 1408/52/63.
[166] ממפקד חטיבה 2 אל היחידה הימית בטבריה, 22.9.48, <u>א"צ</u> <u>1408</u>/52/63.
[167] מראש מטה חיל הים לחזית הצפון, 19.11.48. <u>א"צ</u> 1408/52/63.
[168] לדוגמא: מאברהם זכאי למטכ"ל/אג"ם, 17.3.49, <u>א"צ</u> 580/51/14.
[169] מבצע 39 – פקודת התרעה, 2.5.49. <u>א"צ</u> 580/51/14.

הירידה לאילת שולבה למעשה עם תכנית ההתישבות של קואופרטיב הדייג של ים סוף, אשר התארגן להתישבות ימית באילת. היחידה ירדה לאילת ב 11.7.49, עם שלוש סירות דיג, סירת מוטור אחת, ציוד לסירות ורשתות דיג (דייגי "קואופרטיב ים סוף" עברו חיול לצורך הענין[170]). באוגוסט הורדה גם תחנת אלחוט, ומאוחר יותר עוד 2 ספינות מוטור, 2 ספינות קטנות, תחנת חשמל ומתקן לעשית קרח לשימוש הדייגים. בסיס ראשוני זה התפתח בעתיד לבסיס המרכזי של זירת ים סוף.

[170] "קואופרטיב ים סוף" היה קבוצה של 36 (אחר כך המספר עוד גדל) חיילים משוחררים, רובם דייגים במקצועם, אשר רצו להתישב באילת ולהקים בה ישוב דייגים. הם ביקשו לרדת כקבוצה מחוילת על מנת לקבל את המסגרת הצבאית הלוגיסטית, והתחיבו לשירות צבאי באילת בתפקידי משמר וכו'. תנאי החיים באילת בראשיתה והעובדה כי היתה מנותקת כל כך משאר אזורי הארץ לא איפשרו התישבות אזרחית.

יחידת חיל הים בסדום: בחורף 48' עלתה הבקשה לקיים יחידה של חיל הים בסדום. הדרך היבשתית לסדום היתה מנותקת למעשה עד "מבצע לוט" (22.11.48). מיד לאחר המבצע השיבה מפקדת חיל הים בשלילה עקב מחסור חמור בכ"א (בחודש זה היו חסרים 1500 איש לתקן). החיל הציע לשלוח מדריכים ומפקדים אם ימצא "חומר אנושי למלוי תפקידים אחרים"[171]

ב 27.6.49 נקבע כ בסדום תהיה חוליה קבועה של 10 אנשי חיל הים, שתפקידם – אחריות לתעבורה בין סדום לעין גדי.[172] סבב השירות בעין גדי היה של חודש, במקביל ליחידות צבאיות נוספות אשר תפסו את המקום. הפלגות קשר והספקה לעין גדי התבצעו פעמיים בשבוע[173].

נמל חיפה: נמל חיפה היה הנמל המרכזי בארץ, הן מבחינה צבאית והן מבחינה אזרחית. נמל יפו היה קרוב מדי ליפו הערבית והיה ברור כי אם ישראל תזדקק להספקה בדרך הים של נשק, תחמושת וסחורות אחרות, זה יעשה דרך נמל חיפה. נמל חיפה נמסר לידי ערית חיפה ע"י הבריטים עם הפינוי. הבריטים לא מסרו את הנמל לצבא או לממשלת ישראל כיוון ולא הכירו עדיין רשמית במדינה היהודית. אולם מאחר וחיפה היתה חלק מהמדינה היהודית על פי תכנית החלוקה, ומאחר ושחרור חיפה התבצע למעשה עוד באפריל 48' היה ברור כי הנמל על נשקו ורכושו עוברים לידי הישוב. פעילות ימית בנמל חיפה החלה למעשה עוד טרם הקמת המדינה, באמצעות "פלוגת הנמל" (וראה בפרק א'). פלוגה זו היתה מבוססת בתחילה על יוצאי חולית החבלה בפיקוד יוחאי בן נון וניסן לוויתן (ואליה נוספו גם מגויסים חדשים) ריכזה את פעולות ההגנה על העובדים היהודים בנמל, פעולות מחוץ לנמל (כגון פשיטה על הכפר חוואסה, וראה בפרק על הפלי"ם), פעולות הצטידות ורכש. במרץ 48' עזבו בן נון, איזי רהב ועימם רבים מיוצאי חולית החבלה כדי להצטרף לחטיבת הראל בקרבות על הדרך לירושלים[174]. הפיקוד על פלוגת הנמל נשאר לניסן לויתן וסגנו עמוס בן צבי. בתקופה זו כבר עסקה הפלוגה בין היתר בהכנת אניות "צי הצללים" לחיל הים העתידי, בשיתוף עם אנשי המקצוע של המספנות.

עם עזיבת הבריטים, השתנה כאמור מצבו של נמל חיפה. תפיסתו כנמל המרכזי העתידי של המדינה, הן ברמה הצבאית והן ברמה האזרחית חייב התארגנות נרחבת יותר. מיד לאחר הפלישה פנה אבא חושי לז"ק ולבן גוריון והצביע על צורך בפעולה דחופה לארגון ותגבור הגנת הנמל, וכי על חיל הים לקחת על עצמו אחריות זו.[175] חושי הצביע על הצורך בהגנה על הפונקציות האזרחיות שמילא הנמל, הן במסחר והן בהעלאת עולים. עבור חיל הים נוסף גם הצורך בבסיס ימי. ב 26.5. ממונה קיפי קפלן להיות מפקד בסיס

---

[171] ממבצעים חיל ים למטכ"ל/אג"ם, 29.11.48. א"צ. 2433/50/80.
[172] א"צ 72/52/242.
[173] עדות שמשון עדן מיום 22.2.95, פרויקט תיעוד חיל הים.
[174] על מהלך זה של בן נון ואחרים ראה דיון בפרק על הקמת חיל הים. הדיון מתיחס לשאלה האם מהלך זה היה משום מרידה בבן גוריון על המהלך לפירוק הפלי"ם, או שמא היה מהלך "טבעי" לאופים של לוחמי הפלי"ם אשר היו מחויבים לפלמ"ח בכללו וחיפשו את נקודות ההכרעה המרכזיות במלחמה ולכן עלו לירושלים, שם התנהלו הקרבות המכריעים באותו הזמן.
[175] מאבא חושי לז"ק, 6.6.48, א"צ. 1327/49/10.

חיפה, אשר מוקם בתוך הנמל האזרחי. גם בנמל יפו וגם בנמל חיפה, היתה חלוקת פיקוד בין הפיקוד האזרחי לבין הפיקוד הצבאי, אולם לא הוגדרו עד הסוף חלוקת האחריות וחלוקת השטחים. לעיתים נגרמו חיכוכים עקב כך בין הגופים השונים. כבר ביולי 48' נערכה הפרדה גיאוגרפית בין השטח הצבאי והאזרחי. ב30.7.48 נקבע כי "אניות המלחמה" תקשרנה לבדן לחצי המערבי של מזח הפריקה ונאסרה תנועה אזרחית באזור זה[176] גם שאלת האחריות לשמירה לא נפתרה בקלות. בתחילת יולי 48' הגדיר בר כוכבא מאירוביץ' (אז במשרד התחבורה) כי נמל חיפה חייב להישאר תחת הנהלה אזרחית מטעם משרד התחבורה. חיל הים יהיה אחראי על הגנת הנמל, ועל הנהלת הנמל הצבאי, תוך תיאום בין שני הפיקודים.[177] הוצאת הוראה זו אל הפועל היתה כרוכה אף היא בקשיים. ניתן ללמוד זאת ממכתבו של מפקד בסיס חיפה לז"ק, בו הוא דורש להגדיר במדויק את תחומי אחריותו בארגון ההגנה. (ההוראה של מאירוביץ הותירה את ההגנה על האניות עצמן למשרד התחבורה, ואת הדאגה לבטחון אניות מעפילים ומעפיליהן על משרד הבטחון. יחד עם זאת לחיל הים היה את כח האדם היחיד בשטח המיומן בעניני הגנה, או להורדת אנשים מהירה במקרה של התקפה אוירית על הנמל).[178]

נראה, כי שאלת האחריות בנמל לא נפתרה. ב30.9.48 שולח פול שולמן לז"ק המלצה להקים מפקדה ימית לנמל "שתקרא מפקדת נמל חיפה". שולמן מגדיר את תפקידי יחידה זו כ: "שמירה ובטחון השערים, אניות המסחר, מתקני ומחסני חיל הים בנמל ושובר הגלים. מודיעין ימי, כולל בדיקת סוחרות לפני כניסתן לנמל, יצוג ח"י בפני מנהלת הנמל, סיפוק שירותים לאניות חיל הים בנמל, לקבל אחריות על תחנת הקשר בנמל ולפקח ולתאם את ההגנה האוירית בנמל". שולמן מגדיר תקן רצוי ליחידה של 80 איש.[179] המלצותיו של שולמן יושמו, ואת הפיקוד על נמל חיפה מקבל צבי שינקמן. 11.11.48 שולח שינקמן לראש אגף מבצעים דו"ח על קבלת הפיקוד לידיו חודש לפני כן. הוא מציין מערכת יחסים קשה בין חיל הים לבין הפיקוד האזרחי של הנמל, שנבע בין היתר מאי תקשורת מתאימה, אי קיום מנגנון מתאם, וחוסר סדרים מפקחים בנמל כגון סדר עגינת אניות, חלוקה בין הצרכים הצבאיים לצרכים האזרחיים, אי פיקוח הולם על רשיונות כניסה לנמל וכו'. [180]

מערכת היחסים הקשה בין חיל הים לבין הנמל האזרחי באה לידי בטוי גם במישור האנושי. על פי דו"ח משטרת הנמל מאוקטובר 48' עסקו חלק מאנשי הספינות בגנבות מהנמל האזרחי. הגניבות הסתכמו בדרך כלל במוצרי מזון ודברים הנחוצים לשימוש אישי לאנשי הספינות (ולא גניבה למטרות רווח) - הדו"ח מציין גניבת סגריות, בירה, חבית זיתים, בשר קפוא מסחורות הנמל. בשטח גניבת הסחורות מציין הדו"ח גניבת

---

[176] מאת בסיס חיפה, 30.7.48. א"צ 2540/50/58.
[177] מבר כוכבא מאירוביץ' אל מטה חיל הים, 19.7.48, א"צ, 2540/50/58.
[178] ממפקד בסיס חיפה לז"ק, 7.48. המכתב מזכיר עוד מספר סעיפי מחלוקת בענין התיאום בין הנהלת הנמל האזרחית לבסיס חיל הים. א"צ 2540/50/58.
[179] משאול בן צבי אל ראש שירותי חיל הים, 30.9.48, א"צ 1327/49/3.
[180] ממפקד נמל חיפה למבצעים ח"י, 11.11.48 א"צ 72/52/248.

סכיני מחרטה, מכנסי חאקי ארוכים, מעילי ברדלס, 2 קערות רחצה, לוחות עצים וזוג אופניים. נראה כי בחיל הים עשו "השלמות ציוד". במקרה אחד לפחות "השלמת הציוד" כללה סירה שנגנבה מחברת הנפט ב 23.7.48. הסירה נמצאה על סיפון ה"אילת" והקצין התורן הודה שנתן הוראה לקחת את הסירה. לאחר החזרת הסירה לבעליה היא נגנבה שוב, והפעם נמצאה על סיפון "חנה סנש".... אין ספק כי יוזמות אלו היו יוזמות מקומיות, אולם הדו"ח המשטרתי זועם על כי הטיפול של חיל הים היה סלחני מאוד. מצויין כי בדרך כלל הסתפקו בחיל בנזיפות, ופעמים רבות הסחורות הגנובות אף לא הוחזרו.[181] אחת הבעיות עימה התמודדו בחיל הים היתה בעית איכות. לנמל הגיעו בין היתר אנשים בעלי עבר פלילי או נורמות התנהגות שלא היו מקובלות. הדו"ח המשטרתי כולל דיווחים על אנשים בעלי עבר פלילי מתוך החיל שנתפסו בנסיון לביצוע שוד בנמל – אחד האנשים שאף ישב בכלא האזרחי על שוד וגניבות משרת בחיל כאפסנאי. דיווח אחר הוא על נסיון לביצוע מעשה מגונה בעולה מהאניה "פאן יורק" ומקרים נוספים. ריבוי מקרים כאלו ודומים היוו אחד הטיעונים המרכזיים בידי יוצאי הפלי"ם על ירידת רמתו הערכית והאנושית של החיל כתוצאה מפירוק הפלי"ם.

<u>בנמל יפו</u> היו בעיות דומות של חלוקת הפיקוד, ושל מערכת היחסים בין הנמל האזרחי לצבאי, אלא שביפו היקפי הפעילות היו קטנים יותר.

11.6.48 שולח מטה חטיבת קריתי למטכ"ל אג"ם, כי לדעתו הפיקוד על נמל תל אביב צריך להיות כפוף לחיל הים (בהיותו בסיס ימי). יחד עם זאת בשעת חרום לתל אביב יקויים פקוד אחיד של מפקד החטיבה על כל החיילות במרחב. בהתאם לכך יצאה הוראת אג"ם כי מפקד הנמל יהיה כפוף לחיל הים, אולם כפוף למח"ט קריתי בכל הנוגע להגנת המקום.[182] תגובת ז"ק היתה כי מאחר ונמל תל אביב הינו מצומצם בשטחו, ומאחר ועיקר הכח הימי מרוכז ממילא מבסיס סדני עלי ולדרום, ואם יש חשיבות שמפקד הנמל יעמוד לפקודת קריתי בכל הנוגע להגנת המקום, הרי שחיל הים אינו מעונין בהעברת הפיקוד אליו מבחינה פורמאלית.

שלמה יעקבסון, אשר הועבר לבסיס יפו מסידני עלי במהלך קיץ 48' כותב בזכרונותיו כי "... אפילו שבוע ימים לאחר בואי ליפו, עוד לא השכלתי לדעת לשם מה קובצו חיילים אלה שם, וממילא למה טרחו והביאו גם אותי לפקד עליהם. בנסותי להיזכר היום, כחמישים שנה לאחר מכן.... מה מסר לי המפקד היוצא, אם מסר בכלל, על יעדיו של המחנה אשר אייש כשש מאות (!) נפש.. לא עסקו שם בהדרכה כלל, לא צבאית ולא ימית, למעט תרגילי סדר, לצורך המסדרים. חוץ מאשר בעבודות מזדמנות, פה ושם, לא היה במה להעסיק את אנשי המחנה. להערכתי ניתן היה בקושי להעסיק פחות מחציתם... להגנתו של פיקוד יפו נאמר כאן, שהיה זה נוהג מקובל על מפקדי היחידות בחיל הים לדרוש ממטה החיל להעביר אליהם חיילים

[181] דו"ח משטרת ישראל בדבר התנהגות חיל הים בנמל חיפה. 20.10.48, <u>א"צ</u> 2540/50/60..
[182] ממח"ט קריתי למטכ"ל אג"ם, 11.6.48, <u>א"צ</u> 2384/50/2.

רבים ככל האפשר מבלי להתיחס לתקנים הרשמיים שלא היו קיימים אז בכלל, ואף מבלי להתחשב בשכל הישר..[183]

בפברואר 49' עזב חיל הים את הנמל.

[183] יעקבסון ש', בטלטלה, הוצ' משהב"ט, 1997. עמ. 118.

סיכום:

בעיות הגדרת המבנה, ובעיקר החלוקה בין תפקידי המטה לתפקידי הים, פיקוד חיל הים ומטה החיל במשרד הבטחון – כל אלו נמשכו כמובן גם לאחר סיום המלחמה. מאמר שפורסם בדצמבר 49' ע"י אגף מבצעים, ואשר הופץ לכל מפקדי חיל הים, מביא דגם לארגון ימי, כפי שפרסם קומנדר רסל, בוגר האקדמיה הימית האמריקאית וחבר מטה הכוחות הימיים במערב האוקינוס השקט בעת מלחמת העולם. תוכן המאמר חורג מתחום ענינה של עבודה זו, אולם בהקדמה לו נאמר: "לנוכח העובדה כי הספרות הימית העוסקת בבעיות ארגון מטה ימי, הנה דלה ביותר ולנוכח חוסר הבהירות בהגדרת תפקידיהם של קציני המטה בחיל מובאים בזאת קטעים מהמאמר.."[184]

במכתב ביקורת ששלח המהנדס הראשי של החיל למפקד החיל ב 8.12.49 [185]הוא מציין כי עד עתה ישנן מחלקות בחיל אשר מסגרת תפקידן ואחריותן אינן ברורות ומוגדרות כל צרכן. זוהי בעיה מרכזית לדעתו לפיקוד נכון של החיל. הוא מצביע על כך שלמחלקת כ"א אין רישומים מדויקים על כל אנשי החיל. לא על כל חייל קימים הנתונים הבסיסיים הכוללים מצב גופני, השכלה, אימון מיוחד והערות חריגות נחוצות, הצבה ומשימה מעודכנות. הוא מציין כי חייבת להיות תכנית אימונים מאורגנת. התכנית הנוכחית לדעתו היא ברמה נמוכה מדי, וחסרים המדריכים והמורים הנחוצים לחלק מההכשרה. הוא מציע ללמוד מתכנית האימונים האמריקאית, ובכל מקרה להאריך ולטייב את ההדרכה, אפילו על חשבון הפעלת כלים אופרטיבית. טענה נוספת שהוא מעלה מתיחסת לפיקוד ולקשרים אישיים אשר, לטענתו, מכתיבים לעיתים את דרכי ניהול החיל. דבר זה בא בהכרח על חשבון מקצועיות. סעיפים נוספים במכתב מתיחסים למצב הכלים, ודורשים הכשרה טכנית נוספת לאנשים לצורך תפעול נכון יותר של הכלים, ולמצב הצפוף של בסיס חיפה (מציע לבנות ענף של המספנה בעתלית, שיהיה יעודי למטרות הנחיתה והחבלה). בסיסי עתלית, יפו ואילת נמצאים לדעתו במצב טוב מבחינת המבנה ותנאי השירות.

בפברואר 49' חובר ע"י קומנדר סלומון דו"ח על מצב הצי הישראלי (על פי בקשת בן גוריון)[186]. עיקרי הדו"ח מובאים בסיכום העבודה, אולם חשוב לציין כי הדו"ח כולל התיחסות גם למבנה החיל, ובעיקר ליחס בין המטה לבין היחידות הימיות. על פי סלומון, יש לשנות לחלוטין את היחס שבו המטה גדול פי שלושה מהיחידות הימיות, ואת מירב המשאבים הכספיים והאנושיים של החיל יש להשקיע ביחידות הימיות. יחד עם זאת הוא מציע לבטל את יחידת הנחיתה. (סלומון מתיחס לא רק למבנה אלא גם לאיוש פיקוד, להכשרה ולמערכות יחסים אישיות, וראה בסיכום).

---

[184] מאמר על ארגון מטה ימי, מטה חיל הים, א"צ, 3/52/2.
[185] א"צ, 73/52/2.
[186] דו"ח קומנדר סלומון, 2/49. א"צ 73/52/2.

פול שולמן סיים את תפקידו ב4.49. את ז"ק החליף כראש מטה חיל הים במשרד הבטחון מוניה מרדור כמפקד זמני. עם סיום המלחמה, החלה חשיבה תכנונית על ארגון החיל בימי שלום. בישיבת מטה החיל מיום 17.4.49, כבר בהשתתפות מוניה מרדור כממלא תפקיד מפקד חיל הים, ראשי האגפים ומפקדי השייטות[187] התקיים דיון על המבנה הרצוי. מרדור הגדיר כי תוקם ועדת תכנון שתבדוק תקני כ"א ואת הרכב הכלים, מתוך מגמת יצירת צוותים רזרביים. בראש ועדת התכנון עמד בנימין קסל, ראש אגף הנדסה. הוא נדרש לשאלת מבנה בסיס חיפה. קסל הציע כי בסיס חיפה יוגדר כבסיס הראשי של החיל ומפקד הבסיס הזה יהיה המפקד הגבוה ביותר וירכז ויפקד על שאר הבסיסים. הדיון נסב גם על מבנה יחידת הנחיתה, מבנה אגף הדרכה, תכנון ארגוני של המטה עצמו, מבנה שירות הקבע. ועדת התכנון אמורה היתה להיפגש עם כל ראשי האגפים בכדי לגבש הצעה תכנונית למבנה כולל של החיל. כיועץ לועדה מונה אלן ברק, איש מח"ל, מפקד ק.28.

השינוי המרכזי יתבצע בחיל הים רק לאחר שימונה שלמה שמיר כמפקד החיל. שמיר היה הראשון שקיבל את התואר "מפקד חיל הים" ותקופת כהונתו החל ממאי 1949 נחשבת לתקופת גיבוש החיל ובניתו כחלק בלתי נפרד מצה"ל.

[187] רשימה שמית מלאה בדו"ח ישיבת מטה מיום 17.4.49, א"צ 2540/50/119 .

פרק ה': מערך כ"א, גיוס והכשרה

מקורות גיוס לחיל הים

עם הקמת השרות הימי, עמד גרשון ז"ק בפני בעית הרכב החיל ומבנהו. מקורות הגיוס הטבעיים לחיל היו מצד אחד אנשי הפלי"ם אשר עברו הכשרה ימית מסוימת, כולל אלו ששירתו בשורות המוסד לעליה ב', ומצד שני משוחררי הצי הבריטי, אנשי צי הסוחר ואנשים בעלי נסיון ימי מציים אחרים. מקרב הנוער היה יעד הגיוס בעיקר מקרב בוגרי האגודות הימיות ובית הספר הימי של הטכניון. כפי שהובהר בפרק על מבנה החיל, שאלת מקורות הגיוס היתה משמעותית גם בקביעת אופיו של החיל הצעיר. מקומם ותפקידיהם של יוצאי הקבוצות השונות היו לא רק שאלה מקצועית, אלא גם שאלה בעלת אופי פוליטי במידה רבה.

הגוף המאורגן היחיד שעמד לרשותו של ז"ק היה הפלי"ם, וגם גוף זה היה מפורד ומפוזר. הוא נפגש עם אברהם זכאי ועם סמק ינאי בכדי ללמוד על הכח הימי, אולם הם שיתפו איתו פעולה רק באורח "לא רשמי". משך חמש פגישות למד ז"ק על הכח הימי של הפלמ"ח ועל היכולות שלו. זכאי וינאי שיתפו פעולה, אולם סרבו לקבל מז"ק פיקוד. הם ראו עצמם כפופים ליגאל אלון. למעשה, היחיד אשר הסכים לקבל את סמכותו הפיקודית של ז"ק היה לובה אליאב, שהיה אמנם איש פוליטי אולם עם רקע ימי מועט מימי ליווי אניות ההעפלה. מעדויות של ז"ק, זכאי וינאי עולה כי ז"ק, בניגוד לבן גוריון, לא ראה כל דרך לבסס את השירות הימי אלא על הפלי"ם. המבנה שהציע בן גוריון נתפס כנכון, אולם לא ישים לזמן זה.

ז"ק איתר את יכולת הלחימה והאלתור של אנשי הפלי"ם וראה בהם את גרעין הכח הלוחם. הארגון, התרומה הטכנית והימית – מקצועית יוכלו לבוא אחר כך, בימים של רגיעה. כך, סרב ז"ק למלא פעולת גיוס לחיל הים עד אשר תעבור הפלוגה הימית לפיקודו באופן רשמי.[188] רק אחרי שהפלוגה הימית עברה על פי פקודתו של יגאל אלון, הוחל בגיוס רשמי לשירות הימי. על פי פקודת השירות הימי חוילו לחיל הים צעירים שלא היה להם נסיון ימי או קשר קודם לים. מלבדם חוילו כוחות בעלי נסיון ימי שלא היו קשורים עם מטה הפלמ"ח: יוצאי הצי הבריטי, יוצאי ציים אחרים, אנשי צי הסוחר. חברי בית"ר בוגרי הקורס הימי בצ'ווטווקיה (דוגמת שלמה הראל) – כך שהפלורליזם היה לא רק בתפיסה מקצועית של מבנה חיל ותרבות ארגונית לגבי נורמות התנהגות ופיקוד, אלא גם מבחינת התפיסה הפוליטית. ענין זה התאים לתפיסת

[188] עדויות גרשון ז"ק, אברהם זכאי, שמואל ינאי, 19.11.95, "כנס מפלי"ם לחיל ים",מפעל תיעוד חיל הים, מוסד הרצל, אוניברסיטת חיפה.

הצבא של בן גוריון, אולם היווה בעיה פנימית לאנשים אשר תהליך ההסתגלות לתנאים החדשים, בהם הכח הלוחם הוא כוחה של המדינה ולא של המפלגה, בהם השלטון אינו בריטי אלא ישראלי דמוקרטי – היה תהליך הסתגלות קשה ובעיתי. דוגמא לקושי להשתחרר מענין השייכות המפלגתית ניתן לראות בשאילתא שנשלחה לז"ק מהמטכ"ל ביוני 48 בדבר העובדה כי באחד משאלוני גיוס אותם חייבים למלא המתגייסים לשורות החיל ישנו סעיף מפורש: לאיזו מפלגה משתייך?. השאילתא התיחסה מפורשות לאיסור שאילת שאלה זו[189].

הקליטה הראשונית לחיל היתה על בסיס הכרות אישית, למעשה לא היתה קימת שיטת גיוס מאורגנת. כך לדוגמא, מספר אריה קפלן, המפקד הראשון של בסיס חיפה, כי הגיוס היה "פרטיזני למדי": אנשים שהוא הכיר, או שהמליצו לו עליהם, נסע אליהם ושכנע אותם להצטרף לא לחיל – כי אם ליחידת בסיס חיפה[190]. בבסיס הוקמה לשכת גיוס לא רשמית. הגיעו אנשי פלי"ם, יוצאי הצי הבריטי קציני צי הסוחר, כמחצית מהאנשים היו ללא הכשרה ימית כלל אלא התנדבו לשרת בחיל הים – קבוצה מאוד מעורבת מבחינת הרקע וההכשרה הימית שלה.

בסיס הקליטה הרשמי של חיל הים הוקם בבסיס המכ"ם הבריטי לשעבר בסידני עלי. לשם הגיעו חיילים אשר אותרו ע"י נציגי חיל הים בבסיסי הקלט של אכ"א: משוחררי הצי הבריטי, בוגרי אגודות ימיות, בעלי נסיון ימי קודם. דגש ניתן לקליטת אנשים בעלי ידע טכני, אשר הופנו לבתי המלאכה בחיפה והיוו את השלד של המספנה. מפקד בסיס הקלט בסדני עלי היה שלמה יעקובסון (אחר כך מפקד בסיס יפו ולימים ראש מחלקת השלישות של החיל). יעקובסון היה משוחרר הצי הבריטי, ולכן יחס חשיבות רבה לקליטת אנשים ממקור זה.

על פי תכנון תפקידי מח' הגיוס של החיל (עד ההפוגה הראשונה) צריכה היתה המחלקה לעסוק בחמישה תחומים:

I. הגדנ"ע הימי, המיועד לנוער בגילאי 13-17, שהוא חלק מהגדנ"ע היבשתי. טיפול עתידי בגוף זה יעבור למח' הדרכה לצורך בנית מסגרת יעודית לחיל הים.
II. גיוס מידי של ימאי ארגוני הים השונים, אנשי הצי המלכותי, צי הסוחר וציים אחרים (רשימה מפברואר מנתה 160 איש)
III. העברת ימאים שהצטרפו ליחידות לוחמות אחרות מהפלי"ם (שיועד כולו לגיוס לחיל), כולל כאלו שיצאו ללימודים או נמצאים בהכשרות (רשימה מפברואר מונה 130 איש).
IV. גיוס לכח "רזרבה" ימי, מקרב בוגרי ארגוני הים ובעלי מקצועות ימיים שמעל גיל גיוס מלא. אלו אמורים לקבל אימון בסיסי בלבד.

---

[189] מישראל ג. לגרשון ז"ק, מטכ"ל, יוני 48', א"צ, 6127/49/108.
[190] ראיון עם אריה קפלן מיום 20.7.94, פרויקט תיעוד חיל הים, מוסד הרצל, אוניברסיטת חיפה.

V. מחלקת ידיעות, שתפקידה רישום מדויק של כל בעלי המקצוע, עובדי האניות האזרחיים, עובדי הדיג וכו'. מידע זה אמור להיות בידי חיל הים לשעת חרום.[191]

ניתן לראות בתכנון גיוס זה את מצוקת המלחמה. מצד אחד הגיוס המידי של כל הכח המיומן ובר הגיוס, לפעילות מידית. מצד שני הידיעה כי המלחמה עלולה להעמיד את החיל בפני דרישות כ"א קשות, ואל מול החסרים הרבים בכ"א מיומן (ובכ"א בכלל) לא היה מנוס אלא להכין רשימות רזרביות, ואימון כח מילואים שיוכל לפעול בשעת צורך. אולם גם הראיה העתידית אינה נפקדת מתכנית הגיוס, ועוד בטרם הוקם מערך הכשרה מסודר, כבר דובר על הצורך וההשקעה בגדנ"ע ימי.

<u>גיוס אנשי הפלי"ם:</u> למרות פקודת הגיוס אשר חייבה חיול של אנשי הפל"ם לשירות הימי - חברי הפלי"ם לא התגיסו כגוף אחד. למעשה הם החלו לחזור מ"הראל" לחיל הים רק בשלהי ההפוגה הראשונה. (ביוני) כפי שנכתב בפרק על מבנה החיל, הואשמו יצחק טבנקין ויגאל אלון בהמרדת חברי הפלי"ם ושליחתם לקרבות על ירושלים במסגרת חטיבת הראל (כלומר במסגרת פיקודית של הפלמ"ח). אין ברצוני לשוב לדיון זה בשאלת נכונות הטענות הללו (כפי שכבר נכתב, הן הוכחשו לחלוטין ע"י טבנקין ואלון) – אבל ברור לחלוטין כי העובדה שהמבנה העתידי של החיל לא היווה הרחבה של הפלי"ם, ולמעשה לא השאיר לו מקום עצמאי - עובדה זו היתה בעיתית מאוד ליוצאי הפלי"ם. הצורך להתמודד על מקומם ותפיסת עולמם עם יוצאי הצי הבריטי, צי הסוחר ויוצאי ציים אחרים הוליד תחושות מרמור קשות. תחושה קשה זו מבוטאת מאוחר יותר בדבריו של טבנקין לבן גוריון בפגישת מפקדי הפלמ"ח עימו בנען, 14.9.48: "..הימיה עכשיו אינה הימיה הקודמת. מבחינת החלצותה למפעלים ימיים, מבחינת הכנת אנשים לוחמים. אני צריך לומר לך, שיש מבין אלה שאני שלחתי לחיל הים לכל הפחות חמישים, אם לא יותר, עריקים הרוצים עכשיו לחזור אלי, כי הם אינם רואים את מקומם בחיל הים.. הקבוצה ששלחתי לחיל הים היא קבוצה מלוכדת, אך כנראה בהיותה בחיל הים היא לא מצאה את מקומה הנכון, והיא מתחילה להתפורר. הכל כנראה הולך שם בכיוון אחד, ואותו הדבר עם הטייס.."[192]

התחושה הקשה של יוצאי הפלי"ם נובעת מכמה סיבות. בראש ובראשונה הידיעה כי הפלי"ם אינו מהוה תשתית לחיל הים, וכי מבנהו ויכולותיו אינם מספיקים להקמת צי מסודר. אין להפריד ענין זה מסוגית כפיפותו הפיקודית של הפלמ"ח כולו. הליכוד ותחושת הנאמנות עליה מדבר טבנקין לא עמדה לבדה. חברו אליה התחושה כי הם אשר נשאו בחוד החנית של המשימות הלאומיות עד כה. הם אשר הובילו את המאבק, ובהצלחה רבה יחסית לכוחם ונשקם הדל. ההרכב האנושי, ההתגיסות למשימות הלאומיות, הדבקות במשימה, יכולת האלתור וההמצאה – כל אלו הם הדברים המרכזיים אשר הופכים את אנשי הפלי"ם לטובים יותר ומנוסים יותר לקראת המשימות הבאות. היחס אל יוצאי הצי הבריטי גורר כנראה את

---

[191] <u>א"צ</u> 2540/50/99.
[192] גלבר י', <u>גרעין לצבא עברי סדיר</u>, הוצ' יד יצחק בן צבי, תשמ'ו, עמ. 378.(להלן: גלבר, <u>גרעין לצבא עברי</u>)

שרידי הויכוח הקודם בין הפלמ"ח לבין מחייבי הגיוס לצבא (ואחר כך לבריגדה) עם פרוץ מלחמת העולם. ההתנגדות של הפלמ"ח לגיוס לצבא הבריטי נבע משיקולים טקטיים (השארת הבחורים בארץ ישראל) וגם משיקולי יוקרה ומאגרי גיוס: דווקא בתקופת ראשית המלחמה, כאשר לפלמ"ח לא היו הרבה משימות, נראה היה כי המשימה החשובה היא להתגיס לעזרת הבריטים בכדי לצאת לעזרת יהדות אירופה, וגם בכדי לזכות ברווחים פוליטיים עם סיום המלחמה. התגיסות לצבא הקטינה בהכרח את מאגרי הגיוס לשורות הפלמ"ח, אשר הושם מעט בצל בתקופה זו. כאשר חודש מאמץ ההעפלה היה זה הפלי"ם שריכז את הפעילות האקטיבית ביותר כנגד הבריטים (ואני מוציאה מכלל אמירה זו את חודשי פעילות "תנועת המרי העברי", 7.46-10.45).

המבנה אותו ראו בעיני רוחם יוצאי הפלי"ם היה שונה בתכלית מהמבנה אותו יעד בן גוריון עבור הצי החדש. סוגית המבנה השונה של החיל ויכולתו לקום על בסיס הפלי"ם או על בסיס ידע ואנשים מציים "מסודרים" נדונה כבר בפרק ד'. המבנה השונה הכתיב יצירת מטה, המורכב ברובו מאנשים שאינם יוצאי פלי"ם. בתחום הארגוני, הטכני, רכש, וכ"א – לא היה לנסיון הפלי"מניקי הרבה מה לתרום. למרות זאת מקומם לא נפקד: זכאי (קצין מנהלה ואחר כך ראש אגף מבצעים), טנקוס (הדרכה), גולינסקי (קצין ציוד ורכישה). הויכוח נמצא מעבר להגדרת מטרות החיל, מבנהו ההיררכי והיכולות הטכניות הנגזרות מכך, שהרי מדובר למעשה באירגונים בעלי אופי שונה בתכלית השינוי. הפלי"ם היה ארגון מחתרתי - התנדבותי. אמנם מדובר בארגון צבאי, אבל ההיררכיה הפיקודית לא היתה מודגשת, לא היו מהלכים פורמליים הנובעים ממשמעת, דרגות וכללי התנהגות נוקשים. תחושת השיכות נבעה מאמונה משותפת בצדקת המטרה, נכונות לביצוע המשימות והכרות אישית. תחושת השותפות חרגה מעבר לתחומי היחידה גם לסביבה הביתית והפוליטית. מבנה ארגוני כזה אינו מתאים לארגון גדול, אשר מרבית אנשיו מגויסים מכח צו גיוס (ולא התנדבות). יוצאי הציים האחרים (כולל צי הסוחר) כיוונו לארגון פורמלי יותר, בעל כללי התנהגות ברורים ומוגדרים, בעל היררכיה, דרגות ופקודות.

הויכוח ותחושת הניכור בין יוצאי הפלי"ם לקבוצות האחרות לא היה נקי גם משיקולים פוליטיים. היריבות הפוליטית בין הקבוצות השונות בתקופה שבטרם מדינה לא הסתימה עם פלישת צבאות ערב. למרות שהפלמ"ח (והפלי"ם בתוכו) ראו עצמם כגרעינים לצבא שבדרך, הוא צבא העם, היתה בכל זאת תחושת הזדהות פוליטית עם המחנה הפועלי (ובתוכו עם מפ"ם, לפחות בכל הקשור לשכבת המפקדים). אמנם היה שיתוף פעולה עם יוצאי בית"ר הרווזיוניסטית אולם שיתוף פעולה זה לא היה מובן מאליו בכל הדרגים.

כפי שצוין, גורמים אלו חברו לקליטה קשה של אנשי הפלי"ם בחיל. יחד עם זאת כאשר בודקים לאשורו את מקומם בחיל, מתברר כי מקומם לא נפקד מתפקידי המפתח כלל וכלל. כבר צוין כי ז"ק ראה בפלי"ם את הגרעין המתבקש לשורות הלוחמים. הפיקוד הימי והמבצעי של המטה, הורכב כולו מאנשי פלי"ם. החיילים התרכזו בספינות (והפיקוד עליהן היה ברובו של אנשי פל"ים (ינאי, מיימון, קפלן, ישראל אורבוך

ואחרים), ויחידת החבלה התבססה באופן בלעדי עליהם. ב 2.6.48 הוגשה לאכ"א רשימת קציני חיל הים, על פי חלוקה לדרגה מקצועית (כולל רבי חובלים, חובלים וקציני מכונה), תפקיד ובסיס שירות. מבין 107 קצינים הכלולים ברשימה היו 41 יוצאי פלי"ם[193]. 6 היו בתפקידי מטה (א. זכאי כקצין מנהלה, ש. טנקוס כק. הדרכה, סמק ינאי כק. מבצעים, אלי זהר כק. קשר, א. קליין כק. תכנון ודוד רוזנפלד ב "תפקיד מיוחד") – כולם בדרגת חובל ולמעשה הם ממלאים את כל התפקידים ה"קרביים" במטה. בבסיס חיפה שירת זלמן פרח (יוצא יחידת החבלה) כק. מודיעין, גם הוא בדרגת חובל. 17 נוספים שירתו כקצינים על הספינות, מהם שניים כמפקדי ספינות (ישראל אורבוך על ה"חנה סנש" ואריה קפלן על ה" ווג'ווד". יוסף אלמוג (שלא נזכר ברשימה זאת) שירת כמפקד ה"אילת". שניים נוספים שרתו בבסיס הקליטה בסידני עלי בתפקידי הדרכה ומפקד בסיס קיסריה הערבית היה גם הוא יוצא פלי"ם (אליעזר נטל). מענין לציין כי כל הקצינים היו בדרגת חובל (או מ"מ חובל) למעט מכונאי ראשון אחד – אלכסנדר שכט, אשר שירת על ה"דרום אפריקה". (בדו"ח כלולים16 מכונאים בסה"כ.) הקצינים הנותרים, 14 במספר, נמצאו ביוני 48' בשירות ה'מוסד'. מהדו"ח ניתן לראות בברור כי אנשי הפלי"ם התברגו בתפקידי קצונה בעיקר על הספינות. מטבע הדברים נפקד מקומם מהתפקידים הטכניים, מספנה וכו'. מענין לציין עוד כי ברשימת יוצאי הפלי"ם אשר שרתו בחיל הים (על פי דו"ח אלמוג) מצוינים 129 קצינים בחיל הים בשירות קבע שהם יוצאי הפלי"ם, כלומר כשליש מחברי הפלי"ם שמשו בתפקידי קצונה על הספינות ובמטה[194].

ב 21.5.48 הוגש דו"ח מחיל הים לאכ"א ובו מצוין כי מס' אנשי הפלי"ם שעברו בינתיים לחיל הים הוא 387 איש, וכי מספר זה עוד עתיד לגדול.[195] למעשה , לאחר סיום הקרבות בירושלים, עם חזרתם של חברי הפלי"ם שעברו לחטיבת "הראל", הושלם חיול הפלי"ם לחיל הים באופן כמעט מלא.

במסגרת הגיוס לחיל הים גויס גם גרעין נח"ל ימי, אשר 65 חבריו גויסו לחיל, אולם אלון רצה שישולבו בפלמ"ח. בן גוריון מזכיר קבוצה זו ביומנו, אולם לא צוין כי דרישת אלון אכן נענתה.[196]

<u>יוצאי הצבא הבריטי</u> נקלטו בעיקר בתפקידים טכניים. רבים מהם הגיעו למספנה למחלקת תיקון אניות (בראשה עמדו שטוייר, נוביק ואחרים), לאגף ההנדסה (קסל, שניידר, לותר, מסינגר) ולבסיס ההדרכה של החיל, בעיקר במגמת מכונות (איגרא, מוריס, בראון ואחרים).[197] היו גם ששירתו על הספינות, בעיקר כקציני מכונה[198].

---

[193] רשימת הקצינים מיום 2.6.48, <u>א"צ</u> 1327/49/10. בציון אנשי הפלי"ם מתוך רשימה זאת עלולים לחול אי דיוקים. הציון נעשה תוך השוואה לרשימת יוצאי הפלי"ם, כפי שחוברה ע"י יוסף אלמוג ונשלחה לאורי ברנר ביום 10.9.1986, מתוך <u>ארכיון יד טבנקין</u>, 15/33/6.

[194] נתון זה אינו מדויק בהכרח, כיוון והוא מבוסס על זכרונות אלמוג וחבריו. אלמוג עצמו מציין בדו"ח כי "יתכן ויש מספר אנשי פלי"ם – מהצעירים בעיקר – שאמנם שרתו בחיל ולא אותרו על ידינו..", <u>שם.</u>

[195] מקצין כ"א ח"י לאכ"א, 21.5.48. <u>א"צ</u> 1327/49/8.

[196] יומני בן גוריון מיום 22.11.48, <u>ארכיון למורשת בן גוריון.</u>

[197] על פי רשימת קצינים משלישי ביוני 49, <u>א"צ.</u> 1327/49/10.

[198] לא הצלחתי למצא נתונים מספריים לגבי חלקם של יוצאי הצי הבריטי בחיל. המידע על שיבוצם בחיל שאוב בעיקר מעדויות בכתב (בפרויקט תיעוד חיל הים) ומבדיקת שמות הפיקוד בתחומים אלו. נתונים על חיילים שאינם בדרג פיקודי לא נמצאו.

המחסור הכללי בארץ באנשים מקצועיים הוביל למאבקים על גיוסם של חלק מהאנשים המקצועיים יותר. לדוגמא, תכתובת בענין המהנדס ישראל קירשטיין ששירת בצי הבריטי. קירשטיין היה קבלן אזרחי שעבד רבות בתיקון אניות בריטיות בנמל חיפה ונחשב לגדול ביותר בתחום זה בארץ. הוא מונה ע"י ז"ק ב 24.5.48 כקצין אחראי לתיקון האניות כיוון ש ".. הוא היחיד בארץ המכיר אניות מלחמה, הצבת כלי נשק עליהן וכל צרכיהן".[199] אולם אותן מהנדס מונה ע"י בן גוריון לעניני תע'ש, וז"ק מבקש להשאירו בחיל הים.

<u>לגבי אנשי צי הסוחר ואנשי 'המוסד'</u> המצב לא היה ברור. על פי הנחיות הגיוס היו הימאים חייבי הגיוס נדרשים לשירות בחיל, אולם השירות ב'מוסד' וכן בצי הסוחר נתפס גם הוא כשירות בעל מטרות לאומיות, ולכן אי אפשר היה לרוקן שירותים אלו מימאים בגיל הגיוס. הדיון על ימאי ה'מוסד' היה בעיתי (וראה בהרחבה בפרק על מבנה חיל הים). כפי שכבר נכתב, היה ויכוח מבני האם מח' העליה תהיה כפופה לחיל הים ואנשיה מחוילים אליו, או שתישאר עצמאית. גם סוגית מעמדם ודרוג המשכורת של מלחי 'המוסד' מול דרוגם של מלחי החיל היתה בעיתית ונידונה לא אחת עם בן גוריון. בשלהי ספטמבר 48' שולח ז"ק מכתב לבן גוריון בו הוא כותב: "בלא קשר עם הברורים על מקומו של צי העליה וקשריו עם חיל הים יש הכרח דוחק ביותר שיוכרז על גיוס חובה של כל חייבי הגיוס שבין הימאים..."[200] ז"ק אינו מבקש להוציא את האנשים מתפקידיהם, אולם הוא מבקש את האחריות הפיקוחית עליהם, וכן השוואת תנאים ומשכורות עם המשרתים בחיל. הניידות בין ימאי חיל הים לבין צרכי 'המוסד' שעוגנה בהסכם בין ראשי שני הארגונים, הובטחה על פי ז"ק גם ביחס לצי הסוחר. היה כאן אנטרס ברור של חיל הים: הסמכות הפיקודית היא של החיל (ומכאן גם קביעת סדרי עדיפויות וסדרי שירות), והנידות בין המחלקות השונות יכולה בימי רגיעה לאמן אנשים בשירות על אניות גדולות שצי הסוחר ומחלקת העליה יכלו לספק (בניגוד לחיל הים). התביעה החוזרת להשוואת תנאי השירות נבעה מבעיה מוראלית בחיל. אנשי ה'מוסד' ראו עצמם עוד טרם המדינה כגוף נפרד (ולא תמיד היו בתחושת שיתוף עם הפלי"ם). הם לא נטו לוותר על עצמאותם ועל התנאים בהם פעלו. היו גם בקשות של חייבי גיוס בחיל הים לעבור לשירות במוסד לעליה, בקשות שנענו בשלילה עקרונית במהלך החודשים אוגוסט – אוקטובר 48'[201]. גם התנאים בצי הסוחר קרצו לרבים. היו רבים מחייבי הגיוס שהגישו בקשות לשחרור לצורך התגיסות לצי הסוחר (בדרך כלל מנימוקים משפחתיים – כלכליים). חיל הים היה מעונין בשירות כזה רק לצורך אימון. הוא כמובן לא היה מעונין לאבד את האנשים לטובת שירות בצי הסוחר. כפי שצויין בפרק על מבנה חיל הים באוקטובר 48' התקימה ועדת תיאום בין חיל הים למוסד לעליה, והתקבלה החלטה לגייס את כל חייבי הגיוס על אניות ה'מוסד' אולם להשאיר אותם בתפקידיהם הנוכחיים, תוך השוואת תנאי השירות והמשכורת לנהוג בחיל הים. כמו כן הוחלט כי תתאפשר

---

[199] מז"ק לבן גוריון, בענין המהנדס קירשטיין. 31.5.48. <u>א"צ</u> 1327/49/8.
[200] מאת ראש שירותי חיל הים אל ראש הממשלה ושר הבטחון, 23.9.48. <u>א"צ</u> 1327/49/5.
[201] לדוגמא: התיחסות לבקשת העברה של אברהם פשיסקובר למוסד לעליה, מיום 2.9.48. הבקשה נענתה בשלילה עקרונית, תוך ציון שתישקל מחדש בשעה שתהיה אפשרות להעברת אנשים מחיל הים. בקשות דומות נשלחו לכל אורך התקופה, וראה תיקי כ"א, <u>א"צ</u> 1327/49/1.

ניידות בין עובדי ה'מוסד' לעובדי חיל הים לפי צרכים יחודיים. בעיקר יש לאפשר לאנשי חיל הים להצטרף להפלגות ארוכות לצרך השלמת אימונים.

יש לציין כי לפחות לגבי אנשי צי הסוחר, היתה קליטתם בחיל הים בדרך כלל קשה. התחושה של חוסר מקצועיות ימית ליוותה את קציני צי הסוחר ביחסם אל החיל. ההתנגשות עם הפיקוד הימי, הפלי"מי היתה בחלק מהמקרים בלתי נמנעת. לא כל אנשי צי הסוחר השכילו להשתחרר מהסדר והנהלים המקצועיים שמאפינים את הצי המסחרי. גם תחושת העליונות בוותק ונסיון ימי היו חלק מגורמי ההתנגשות. אמנם הנסיון הימי לא היה מלחמתי מעיקרו, אבל למעשה נסיון כזה היה רק ליוצאי הצי הבריטי או האמריקאי, בחלק מהמקרים. כפי שנכתב בפרק ד', גם שיטת הפיקוד הכפול על כלי השיט הולידה לא מעט התנגשויות: היו רבי חובלים אשר מונו לאחר שירות בצי הסוחר, ולא התרגלו למנהגי הצוות על האניה, שהוכתבו ע"י הפיקוד הפלי"מניקי מעיקרו. המתח בין הצורך לנהל אניה "כפי שצריך" לבין המציאות בפועל בסוגיות כמו: שירות בנות על הספינות, אכילה בחדרי אוכל נפרדים לקצינים ולמלחים, הפלגה עם תאורת לילה תקנית וסוגיות נוספות גרמו למתחים לא פשוטים. שלושה רבי חובלים ממונים פרשו מהשירות: רב החובל חודורוב עזב את "מדינת היהודים" (היא אח"י אילת) לאחר יום אחד בלבד. ירחמיאל ירחובסקי (רב החובל של "וג'וד") וגולדנסקי עזבו גם הם מרצונם. כפי שצוין בפרק ד', בן גוריון נדרש לשאלה והוא מציין ביומנו ב 18.7.48 כי שוחח עם זאב הים על ענין זה. זאב הים טען, כי אנשי מקצוע (והכוונה לאנשים כמו חודורוב, ירחובסקי רינגר וגולדנסקי – יוצאי צי הסוחר) עוזבים את השירות בחיל הים לטובת שירות בצי המסחרי. הסיבה היא כי "שמו עליהם קומיסרים שאינם יודעים מה זה צי.."[202] יש זלזול .."אפשטיין מפקד אניה צפונית (והכוונה לא- 16, אח"י אילת) ...מוכשר להיות מפקד, אבל אצלנו הוא חיב לאכול יחד עם המלחים.." היחיד שצוין ע"י זאב הים כמבין הוא פול שולמן, שחינוכו הימי היה אמריקאי. בהמשך מציין בן גוריון כי הפנה את השאלה לז"ק וזה ענה כי "..חודורוב עצמו עזב כי רצה ללכת לצי המסחרי...ירחובסקי הורד לפי בקשתו באשר היה סגן קפיטן ולא קפיטן, ועבר לצי המסחרי. גולדנסקי הוא מכונאי חשוב אבל איש אצ"ל מובהק. עשה סבוטז'ה באניה, בא למטה והכריז "אני עריק". שלחו אותו לקלט. אליקים אפשטיין הוא עכשיו מפקד ה"אילת", היה שנים בצי מסחרי"[203]

מקור גיוס נוסף היה מקרב אנשי **<u>האגודות הימיות:</u>** חלק מאנשי 'הפועל' התגיסו דרך הפלי"ם. גם אנשי 'זבולון' נדרשו לגיוס. במכתב ששלח ז"ק לבן גוריון כבר ב 8.5.48 הוא מציין כי בפגישה מוקדמת בינו לבין נציגי 'זבולון' (טובים וליסבונה) התברר לו כי למעלה ממאה אנשי 'זבולון' כבר מגויסים לשירות הימי. ליסבונה יועד להיות אחד מצוות המדריכים של החיל (ואף פיקד על קורס חובלים, וראה בהמשך). הבעיה המרכזית שהתבררה בקשר לגיוס יוצאי האגודות הימיות היתה, כי רובם כבר היו מגויסים לחיל הרגלים. במהלך החודשים הקרובים יצאו פקודות דרישה רבות לחילות היבשה מטעם חיל הים לגבי צעירים יוצאי

[202] בן גוריון, <u>יומן המלחמה</u>,(עורכים ריבלין ג' ודר. אורן א') 18.7.48 עמ. 599. (להלן: בן גוריון, <u>יומן המלחמה</u>).
[203] <u>שם</u>, 18.7.48, עמ. 601.

האגודות הימיות, כבעלי הכשרה ימית. כאמור, לא כל הדרישות נענו. בהמשך יתיחס חיל הים לאגודות הימיות כאל עתודת גיוס, וידרוש כפיפות מקצועית בכל הנוגע להכשרה הימית של הצעירים, בתמורה לעזרה בציוד והדרכה.

תקן חיל הים

המצבה המספרית של חיל הים היא מטבע הדברים נתון שקשה להביאו בערך מוחלט. מסמכים שונים המביאים מצבה מספרים, נכונים ליום הוצאתם, ולכן ישנה שונות בין המסמכים השונים. יחד עם זאת ניתן לקבל מוסג על סדרי הגודל ועל הבעיתיות שאפינה את החיל בראשית דרכו. באופן כללי ניתן להצביע על מגמה של שינוי תקן בהתאם לגידול במצבת כלי השיט, אולם נראה היה כי תמיד קיים מצב של מחסור כרוני באנשים (ובעיקר הכוונה לאנשים מיומנים).

עם הפלישה ב 15.5.48 מנתה מצבת חיל הים 683 איש, מהם 488 בבסיסים השונים, 62 במטה הראשי, ו 133 בספינות. 388 מתוכם טוראים (מהם 97 בספינות), 23 חובלים ו13 מפקדי סירות.[204] הספינות הכלולות במצבה זו הם:

- חנה סנש (11 טוראים, 2 חובלים, 1 מ. סירה, סה"כ 14)
- סמר (8 טוראים, 2 חובלים, סה"כ 10).
- ד. אפריקה (13 טוראים, 8 חובלים, 2 מפקדי ספינה, סה"כ 23).
- ארמנית (5 טוראים, 1 מ. סירה, סה"כ 6).
- קדמה (1 טוראי, 3 חובלים, 2 מ. סירה, סה"כ 6).
- מוזה (6 טוראים,).
- אילת (53 טוראים, 8 חובלים, 7 מ. סירה סה"כ 86).

כאש חל גידול במצבת הספינות של החיל, חל בהכרח גידול במצבת כ"א. תקן החיל, מס' 14/48 כולל 2115 איש, מהם 1520 ביחידות הימיות למניהן. התקן ליחידות המטה והבסיסים נשאר דומה למצבה ממאי: 68 במטה (לעומת 62 בפועל במאי), 527 בבסיסים (לעומת 488 בפועל במאי). הגידול המשמעותי היה באופן טבעי במצבת הספינות שגדלה[205] .

עד ספטמבר גדלה מצבת כלי השיט של החיל. ('וג'וד', 'התקווה' – 9.6.48, 'הגנה' – 18.7.48, 'מעוז' – 9.48). הגידול השפיע כמובן על מצבת כ"א: על פי נתוני יומן בן גוריון מצבת כ"א עלתה ל 2440 מול תקן של 2500 (כלומר 97.6% איוש)[206]. למרות הגידול מהווה חיל הים בספטמבר 48 2% מתקן כ"א של צה"ל[207].

בנובמבר 48' ציפה חיל הים לבואן של אניות – רכש חדשות: שלוש פריגאטות, נחתות וספינות סיור. היה צורך להגדיל את כח האדם בחיל בכאלף איש.[208]. החיל היה צריך להתמודד עם בעיות לוגיסטיות חדשות,

---

[204] מבנה מצבה מספרי של חיל הים, 15.5.48, א"צ 2384/50/20.
[205] תקן חיל הים 14/48, א"צ, 6127/99/108.
[206] הנתונים מובאים אצל בן גוריון, יומן המלחמה, 15.9.48, עמ. 690-691. ישנו פער בין נתוני התקן המובאים אצל בן גוריון לנתוני התקן כפי שפורסמו בתקן ח"י 14/48.
[207] על פי אוסטפלד ז', צבא נולד, הוצ' משהב"ט, 1994. עמ. 824. (להלן: אוסטפלד, צבא נולד).
[208] גלבר, גרעין לצבא עברי. עמ. 387.

דווקא בשלהי המלחמה, כאשר החלו לעלות מחשבות על צמצום בכ"א. על פי בקשת ז"ק צורף אז מוניה מרדור כעוזרו במשרד הבטחון[209]. התכנית היתה לארגן את החיל בשתי שייטות גדולות, בכל אחת שלוש אניות, שייטת אחת למשמר חופים ובה 20 ספינות קטנות מסוגים שונים, שתי אניות אימונים ("נגה" ו"מעוז") וכן משחתת אחת, שתי ספינות סיור ושני מטוסים ימיים קטנים. במטכ"ל מונתה ועדה עליה הוטל לבדוק, בין השאר, את בעיות כ"א של הצי. בן גוריון קרא אליו את אברהם עופר לקבל נתוני כ"א. חיל הים מנה אז כ 3000 איש, מהם כרבע שרתו על הספינות.(לשם המחשה יש לציין כי בעוד ב 15.5 48 היו אנשי הספינות 16% מאנשי החיל, ומס' הספינות קטן, הרי שבדצמבר, לאחר הגידול בכלי השיט, גדל אחוז המשרתים על הספינות לכדי 23% בלבד מתוך כ 3000 חייל[210]). המטה היה מנופח וכך גם מספר האנשים ששרתו בבסיס חיפה.[211]

נתוני כ"א מה 15.12.48[212] מראים כי המטה כלל 623 איש, (מהם 16 במשרד ראש המטה, 74 אכ"א, 196 מבצעים, 157 אפסנאות, 43 הנדסה, 7 הדרכה, 130 בית המטה). לשם ההשוואה:

נמל יפו	נמל חיפה	מחנה חיפה	הבטחת חופים	בה"ד	כינרת	ציוד ט.	חולים
275	122	631	138	144	26	33	49

ביחידות המבצעיות היו ביחידת נחיתה 247, חבלה 70, באניות היו אז 695 חיילים (א–16: 95, ק–18: 92, ק–20: 76, ק–24: 85, ק–26: 62, ש–29: 26, ש–45: 48, פולשות: 58, שייטת סירות המנוע: 117, סירות יוחאי: 48)

מרבית הימאים על האניות היו בעלי ותק נמוך (1/2 חד': 86, 1 חד': 121, 1.5 חד': 90, חודשיים: 131). עד ותק של 4 חודשים היו בין 88-79 , והמספר יורד עד ותק של 6.5 חודשים – 24 איש בלבד).
מבחינת ההשכלה נמנו 255 איש בעלי השכלה גבוהה, 1615 בעלי השכלה תיכונית ו 1230 בעלי השכלה עממית. נתון מענין מתיחס לכך כי מרבית החיילים היו ילידי הארץ (872), אולם אחוז העולים החדשים היה גבוה במיוחד: 588 חיילים הגיעו לארץ במהלך 48-47' לבדה.

הנתונים של מח' הרישום היו מדאיגים הן מבחינת תקני כ"א, ויותר מזה מבחינת רמת הימאות ש האנשים והנסיון האופרטיבי שלהם. בהמשך לבדיקה שנערכה, ביקש אברהם עופר מבן גוריון תוספת כ"א לפריגטות.

---

209 בן גוריון, יומן המלחמה, 25.11.48.
210 מתוך א"צ, 1308/50/472.
211 **בסיס חיפה** כולל מספנה, תחבורה, מחסני ציוד מרכזיים, מחסני חימוש מרכזיים, מח' בינוי, שמירה, מדריכים באגודות ימיות, קשר, שירותי מחנה, אנשים במעבר, כלא ולהקת ח"י.
212 כל הנתונים שיובאו להלן: מתוך א"צ, 1308/50/472.

עופר לא מבקש רק תוספת מספרית, אלא בעיקר תוספת איכותית: להעביר לחיל הים את כל משוחררי הצי הבריטי שגויסו לצבא ("יש 280 כאלה בצבא, מהם 60 שאכ"א הסכים כבר להעבירם, אבל המפקדים מתנגדים")[213] עופר ביקש גם תוספת של 60 מאנשי המוסד לעליה ב' ותוספת מבין אנשי הנמלים. הציע לאפשר התנדבות בת חמש שנים לחיל הים (עדיין לא החלו הדיונים בצבא על תנאי ואופי שירות הקבע). יומיים לאחר הפגישה פסק בן גוריון כי יש לאפשר חיל הים את תוספת כ"א המבוקש אולם יש לבטל את יחידת הנחיתה. (דרישות כ"א לגדוד הנחיתה המשיכו להגיע עד פברואר 49', כפי שנכתב בפרק על מבנה החיל, המשיכה למעשה היחידה להתקיים עד מאי 49'.

בעית התקן של חיל הים המשיכה להיות מרכזית. ב13.1.49 יוצאת דרישה מאת מטה חיל הים לתוספת כ"א "לתקופה הקרובה", דרישה שהסתכמה ב 1720 איש: 750 לפריגטות, 200 חיילים לגדוד הנחיתה ועוד 100 לפלוגה הימית של הנחיתה, 150 איש להבטחת החופים, 120 לתפקידי שמירה, 150 איש תוספת למטה מבצעים, מודיעין ואחרים, ועוד 250 איש במקום משתחררים. הדרישה מצביעה על 150 איש אותם דרש החיל מהחילות האחרים ונענה בשלילה או לא נענה כלל (בהתאם להנחיה להעביר לחיל הים כל כ"א בעל אימון ימי), וכן ימאים שסופחו למוסד לעליה. שאר כ"א נדרש מהקלט תוך ההדגשה כי :" יש לדאוג שאנשים אלו יהיו צעירים ובעלי רמה גבוהה".[214] מעבר למחסור בתקנים, מצביע המסמך על שתי בעיות נוספות אותם מנסה החיל לפתור: בעית איכות כ"א (כפי שעולה מהנתונים שהובאו לעיל, היה עיקר כ"א בחיל בעל נסיון ימי קצר יחסית, רבים היו עולים חדשים, ולא מעטים גם היו נשואים ובעלי ילדים, דבר המקשה מטבע הדברים על אופי השירות בים[215]), ובעית העברת חיילים בעלי נסיון ימי קודם. למרות שהדרישה עוד באפריל היתה להעביר כל בעלי הכשרה ימית לחיל הים, דרישה זו לא מולאה למעשה כל ימי המלחמה, בחלקה עקב צרכי היחידות היבשתיות, וחלקה עקב רצון האנשים. אי הסדר שליווה את ימי הקרבות איפשר את המצב של סירובי פקודות סוג זה.

ב 25.1.49 התקימה פגישה בין ראש אכ"א למטה חיל הים. נתוני התגבורת כ"א שדרש מטה חיל הים הסתכם ב 1300 איש , ובנוסף 500 לגדוד הנחיתה ו 150 להבטחת חופים, שהיו יחידות חשבון נפרדות. (סה"כ 1950 איש, מעט יותר מהדרישה שיצאה בכתב כשבוע לפני כן).יומיים אחר כך יוצאת דרישת כ"א ממטה החיל, המצביעה על מחסור של 2247 איש: חסרים 483 בפריגטות, 114 בפולשות, 30 לאניות קימות, 350 לגדוד נחיתה, 120 קשר, 100 מכ"ם, 40 מבצעים, 150 הבטחת חופים, 60 משטרה ימית,

[213] בן גוריון, יומן המלחמה, 15.12.48-28.2.49
[214] מאת מטה חיל הים, 13.1.49, א"צ, 1308/50/472.
[215] בדצמבר נמסר כי 388 היו נשואים, 318 נשואים עם ילד 1, 145 עם שני ילדים ועשרה עם שלושה. א"צ, 1380/50/472.

500 לבתי הספר, 100 פקידי ושרותים, 200 במקום משתחררים[216]. הגידול בדרישה אינו מעיד על גידול התקן בהתאם, אולם מגמת הגידול של החיל נמשכה למעשה לאורך כל תקופת המלחמה.

במרץ 49' החלו להערך בחיל לקראת ימי השלום. תכנון כ"א לחיל הים המוצע ע"י שולמן הגיע ל 4500 איש, מהם 3400 איש בתפקידי חוף (כולל 675 אזרחים), 1100 בתפקידי שיט. (בתקופת מלחמה עתיד התקן לכלי השיט לגדול לכ 2200 איש.[217] כמו כן נקבעה ה"רזרבה": רזרבה פסיבית ממשוחררי הצי אשר לא תתאמן בימי שלום ותקרא רק בשעת מלחמה, רזרבה מאורגנת ממשוחררי הצי אשר תתאמן בימי שלום ורזרבה של הצי המסחרי, סה"כ 6000 איש. בסיכום גם נקבע סוג כ"א נדרש (גיל גיוס מקסימלי), תקופת שירות בהתאם לתפקיד וההכשרה. ב 17.4.49 נקבע תקן חיל הים "לתקופה הקרובה" – וההתיחסות היא לתקן החיל לשעת שלום. התקן כלל 1900 איש לכלי שיט בסיסים ומטה, 600 ליחידת הנחיתה, מתוך הסתיגות כי קיום יחידת הנחיתה עדיין לא סוכם. הפקודה של דורי היתה להעביר מחיל הים כל מה שעולה על תקן של 1900 איש.[218] תקן זה מהווה צמצום משמעותי לעומת דרישות כ"א של החיל חודש קודם לכן, ואולם אין לראותו כתקן מכסימלי, אלא מתוך התחשבות במצב העובדתי, בעוד שדרישות החיל בוודאי מדברות על דרישה אופטימלית.

בבדיקת המצבה השבועית של החיל בין ה 28.3.49 ועד ה 27.6.49 נראה בברור תהליך של צמצום. ממצבה של 3764 איש ב28.3 למצבה של 2461 איש ב 27.6. מעקב שבועי מראה כי הקיצוץ בכ"א החל בשלהי אפריל, לאחר פקודתו של דורי (עד ה 17.4 עוד נרשמו עליות מתונות במספרי כ"א, 34 איש בסה"כ) והתגבר במהלך החודשים מאי – יוני. שיא הקיצוץ נרשם ב 305.49 – קיצוץ שבועי של 247 איש. מטה החיל צומצם מ 790 איש ל 412. מצבת כלי השיט ירדה מ 872 ל 698 ובבסיסים צמצמו מ2102 איש ל 1351.[219] גודלו של המטה בתוך החיל הוא אשר צומצם משמעותית, בעוד אחוזי הצמצום בכלי השיט היו הנמוכים ביותר. ניתן לראות כי למרות הצמצום עדיין היתה חריגה מהתקן של 1900 איש, כפי שנקבע ע"י הרמטכ"ל.

המאבק האין סופי במטכ"ל/אכ"א לא היה רק על מספרי אנשים ומקצועות יעודיים אלא גם על הגדרת מצב המגויסים. נראה כי חיל הים לא נתפס ככח לוחם, והיתה נטיה באכ"א לשלוח אליו אנשים בעלי יכולת לחימה נמוכה: ליקויים בריאותיים ומצב משפחתי מגביל. (וראה בנתונים שהובאו מרישומי דצמבר). כבר במאי נשלחה תכתובת קשה בין חיל הים לאכ"א בדבר גיוס דרג פיקודי לחיל. מאופן הדברים נראה, כי חיל הים נאבק על הגדרתו כחיל לוחם, רלוונטי למאבק הצבאי. אל מול הצרכים הגדלים והולכים בכ"א בכל

---

[216] בחלק מהתפקידים הנדרשים הפערים בדרישות היו גדולים: כך לדוגמא נדרשו ב25.1 30 איש למכ"ם, יומיים אחר כך נדרשו 100. לגדוד הנחיתה נדרשו 350 איש מול 500, חדר מבצעים 120 מול 40 ועוד. נראה כי במהלך חודש ינואר הוגשו דרישות סותרות מאת מטה החיל לאכ"א, כאשר מגמת הדרישה נמצאת בעליה תמידית. א"צ 825/51/406 , 1308/50/472.

[217] סיכום פגישה במטה חיל הים מה 22.3.49, א"צ 852/51/406.

[218] מרב אלוף דורי לאלוף משה צדוק, 17.4.49, א"צ 852/51/406.

[219] דו"ח על מצבת חיל הים מיום 28.3.48 עד יום 27.6.49, א"צ 73/52/90.

החזיתות – היה חיל הים צריך להאבק קשה על כל תוספת כ"א. נראה כי באכ"א נטו להמעיט בחשיבות הדרג הפיקודי וההכשרה הנדרשת מאנשי ים. דבר זה עולה מדברי התלונה של ק. המנהלה של חיל הים: "..אין לראות כל איש הנקרא סמל כראוי להיות סמל בפועל.."[220]. כפי שצויין, גם אנשים שיועדו לעבור לחיל מיחידות אחרות לא שוחררו ע"י מפקדיהם: "עד כה לא סודר דבר בענין הורדת אנשי הים מהקו ומיחידות אחרות..". מענינת במיוחד ההערה כי: "חומר הגיוס מאנשי הצי יש בו אחוזים רבים של פורשים.." (והכוונה כנראה לאנשי אצ"ל לשעבר). כלומר הפיקפוק אינו רק ביכולת הפקודית של האנשים מבחינת רמתם המקצועית, אלא גם מבחינת מחויבותם הפוליטית, ואולי אפילו הלאומית. קשה להתעלם מכך שדפוסי מחשבה שאפינו את ה'הגנה' באים כאן לידי ביטוי באופן אמביוולנטי. מחד, ההתיחסות אל חיל הים לא כאל חיל מאוד מקצועי, שאינו דורש הכשרה יחודית ארוכה ושאינו רלוונטי למלחמה היבשתית הנוכחית השפיעה על הקצאת משאבי כ"א אליו. גם ההתיחסות של הפיקוד היבשתי (רובו אנשי פלמ"ח) שהתיחסו ללוחמים ככח ניד, ולכן לא שחררו אנשים בעלי הכשרה ימית כיוון שהיו נחוצים להם למאמץ הלחימה. חיל הים הצעיר מנסה לשנות תפיסה זו ולהציג עצמו כחיל מקצועי ורלוונטי. מאידך ההתיחסות ל "פורשים" גם היא אופינית לראית ה'הגנה' והפלמ"ח את הדברים. קצין המנהלה שכתב את הדברים, אברהם זכאי, הוא איש פלי"ם. מתוקף תפקידו הוא רואה את השינוי בחיל לעומת הפלי"ם ומנסה להעביר הלאה את הדברים, אולם אין הוא משוחרר מהיחס הבעיתי מאוד הנובע מחילוקי הדעות הפוליטיים (שלא הסתימו בגלל מאמץ המלחמה). מסקנתו של זכאי מפני הדברים ברורה:" בזאת אנו מודיעים שהננו מפסיקים קליטת אנשים לחיל הים בגלל חוסר בסף פיקודי ..איננו רואים את חיל הים כחיל שאינו קשור בצרכים אופרטיביים.."

ביולי שלח ק. כ"א ח"י הנחיה לאכ"א 2, כי חיל הים מפסיק קליטת אנשים למעט בעלי מקצוע ימיים ומלחים מנוסים. נראה כי לא היה יותר צורך באנשים בלתי מיומנים לעבודות שירות ומטה, מה עוד שהחיל התלונן תדיר על איכות האנשים שהקלט המרכזי שלח אליו. מכאן והלאה אמור היה הגיוס להיות רק דרך קלט חיל הים (כלומר מתוך מיון חיילי) ולא דרך הקלט הכללי.[221] הגיוס לחיל הים היה בדרך כלל יעודי. חיל הים שלח נציג לקפריסין לנסות ולאתר כבר שם מיועדי גיוס בעלי כישורים נדרשים. בינואר 49' יצא חוזר ליחידות בו התבקשו להציע שמות חיילים המוכנים להתנדב לביה"ס לקצינים של החיל. גם העברת חיילים מכוחות היבשה לחיל הים נעשתה על פי רוב לפי דרישה מקצועית של החיל. הדרישה היתה בדרך כלל שמית, על פי נתונים שהתקבלו בחיל הים, או דרישה מקצועית. דוגמא: דרישת חיל הים לאכ"א לקבל באופן דחוף 6 קציני תותחנים לאימון המלחים על האניות, ולארגן קורס קציני תותחנים יעודי לחיל הים (15.9.48), וכן דרישות שמיות מהיחידות השונות על פי נתוני כישורים ונסיון ימי של אנשים. בספטמבר

[220] דרישה לתגבורת מפקדים, 27.5.48. א"צ 1327/49/8.
[221] מקצין כ"א לאכ"א 2, 22.7.48. א"צ 1327/49/7.

48' נוספו בקשות שמיות רבות לשחרור שחיינים וחבלנים לטובת יחידת החבלה המוקמת [222] 0כפי שצויין, לא תמיד נענו דרישות אלו בחיוב אם בכלל).

אולם לפי המשך התכתובת נראה כי נושא זה לא נסגר באופן סופי, וחיל הים המשיך להאבק על תדמיתו. באוגוסט 48' שלח עופר (ק. כח אדם) מכתב למטכ"ל/אכ"א בזו הלשון:" נדמה לי שמוקדם עדיין לקבוע שחיל הים יהיה מורכב רובו מסוג בריאות ב' ו ג' ובעלי משפחות עם שני ילדים ומעלה מזה.." נראה כי המאבק היה על ההכרה בחיל הים כחיל קרבי. אולם גם עופר אינו מנמק את הבקשה לשינוי סיווג האנשים המגויסים לחיל בצורך קרבי כולל, אלא רק ביחס למשטרה הימית, יחידת החבלנים והיצור הימי (מספנה). יחד עם זאת מדגיש עופר כי השירות על הים דורש הכשרה ארוכה "... הכשרת מלח אורכת שנים ולא נקים את הצי העברי מבעלי משפחות ותשושים שיהיו הראשונים לשחרור עם גמר המלחמה..."[223]

חיל הים לא רצה לבסס את עצמו על "תשושים", אולם "קשישים" נדרשו לתפקידים מסוימים: במקביל לדרישה להעלאת סיווג המגויסים לחיל, יצאה הדרישה של עופר לתוספת "קשישים" לשורות החיל.: "..פנינו אליכם לפני חודש וחצי בענין העברת 150 חיילים קשישים לחיל הים לתפקידי שמירה ושרותים היכולים לשחרר מיד אותו מספר של צעירים לתפקידים לוחמים בחיל הים..."[224]

הפקודה להעברת כל הימאים מיחידות הצבא השונות לחיל הים ניתנה כבר ב7 ליולי 48'[225]. אולם על פי רשימות הדרישה של חיל הים להעברת בעלי תפקידים מיוחדים נראה כי לקח עוד זמן רב עד שכל בעלי המקצוע הנדרשים אכן הועברו לחיל. הפקודה פרטה כי "ימאים....הם א) אנשים שהפליגו כבר על אניות בתפקידים שונים כגון: עבודות ספון, מכונאים, תותחנים, קשרים, אפסנאים, טבחים. ב) נגרים, מסגרים ומכונאים שעבדו במספנות החוף". אולם בחינה של כל בקשות ההעברה (עד אפריל 49') מראה כי דרישות ההעברה כללו גם בעלי הכשרה דומה: ימאים, מדריכים ימיים, בוגרי תנועות הנוער הימיות, אנשים מיומנים בתיקוני אניות, מהנדסי אניות, מכונאים, חשמלאים, נגרים ועוד[226].

נראה כי בין המטכ"ל לאכ"א חיל הים התנהלה מערכת יחסים צוננת לעיתים בעניני הגיוס. המאבק על תוספת כ"א ומילוי תקנים, וכן על איכות מגויסים לא היה רק נחלת חיל הים (אם כי הודגש ביחס לחיל זה כפי שכבר נאמר). אולם לעיתים עלו טונים צורמים בתכתובת בין הגופים. דוגמא אחת היא מכתב תלונה ששלח א. עופר (קצין כ"א) ראש מטכ"ל/אכ"א בעקבות שיחה שניהל האחרון עם אברהם זכאי (קצין

---

[222] בתיקי אכ"א ח"י מצויות דרישות העברה רבות מאת חיל הים ליחידות הצבא השונות. הדרישה כללה נתונים אישיים של האיש, כולל נתוני הכשרה מקצועית נדרשת לחיל הים. בדרך כלל צוין נסיון ימי בפלוגות הים של הפועל או זבולון, נסיון בצי הבריטי או ידע מקצועי טכני. מספטמבר נוספו בקשות יעודיות לשחינים וחבלנים. נראה כי בקשות אלו בעיקר הגיע על סמך הכרות אישית של אנשי יחידת החבלה ולא על סמך איסוף הנתונים המסודר שנעשה באכ"א, וזאת לאור העובדה כי בקשות אלו מאופינות בכך שהמספר האישי של המבוקשים אינו ידוע (בניגוד לבקשות אחרות) א"צ 1327/49/2.

[223] מקצין כ"א ח"י למטכ"ל/אכ"א, 17.8.48. א"צ 7335/49/557.

[224] מקצין כ"א ח"י למטכ"ל/אכ"א, 26.9.48. א"צ 7335/49/557.

[225] א"צ 49/52/93.

[226] ריכוז בקשות העברה לחיל הים, וטפסי דרישת העברה או גיוס בודדים נמצאים לרוב בתיקי אכ"א בא"צ. לדוגמא, א"צ 580/56/109, 49/52/93.

המבצעים של ח"י). התלונה שהופנתה לחיל הים היא בדבר קבלת עריקים מיחידות אחרות לחיל הים, תלונה חריפה ביותר. עופר מכחיש האשמות אלו מכל וכל ומציין כי כל חיול לחיל הים נעשה רק דרך מטכ"ל/אכ"א[227].

דוגמא נוספת היא דוגמת שאלת נידות האנשים בין חיל הים לבין ה'מוסד' (כפי שפורט בפרק ד'). דורי שלח מכתב חריף לחיל הים בסוף ינואר 49' ובו הוא מתריע בשפה קשה כי נמסר לו על העברת 120 חיילים מחיל הים ל'מוסד' ללא אישור מטכ"ל/א"כא. דורי דורש הסבר מפורט בכתב, ומתריע כי כל העברת אנשים ליחידות אחרות, כולל משלוח אנשים מחיל הים לחו"ל לא תבוצע לפני אישור אישי של הרמטכ"ל או ראש אגף כ"א במטכ"ל. כפי שצוין, המכתב מנוסח בצורה קשה מאוד, והוא מעיד כי דורי לא היה מיודע לפרטי ההסכם והנהלים בין חיל הים למוסד לעליה. תשובת מטה חיל הים הצוננת שהסבירה את הענין, הפנתה אצבע מאשימה למטכ"ל על הזנחת עניני חיל הים.

אמנם ניתן לראות בדוגמאות אלו ואחרות את קשיי הלידה של צבא מסודר ומאורגן בעיצומה של מלחמה. החלת מערכת ממוסדת שבה אין ניידות עצמאית של אנשים, שבה המסגרת הארגונית והפיקודית הכוללת (מטכ"ל על אגפיו) חייבת להיות מוחלטת כלפי כל היחידות והזרועות. ניידות אנשים שאפינה במידה מסוימת את הפלמ"ח (ונתפסה כאחריות לאומית ומגויסות ללחימה – ראה דוגמא את ההתיחסות למעבר אנשי הפלי"ם לחטיבת "הראל" במסגרת הגדוד הרביעי של הפלמ"ח). יחד עם זאת נראה לי כי הטונים הצורמים והאשמות הקשות (קליטת עריקים הינה האשמה לא פשוטה) מעידים על מתיחות נוספת הנובעת משאלת מעמדו ותפקידיו של החיל הצעיר, ואולי גם מיחסיו עם צמרת הפיקוד הפלמ"ח'ניקית לשעבר במטכ"ל.

[227] מעופר לראש אגף מטכ"ל/אכ"א, 3.9.48. א"צ 1327/49/1

משאבי אנוש

המעבר מיחידות מתנדבים לגיוס כללי חייב גם עיסוק במשאבי אנוש. מצד אחד הושקע מאמץ בקביעת מסגרת חיצונית – דגל, סמל, דרגות, שהם מאפינים ארגון צבאי מסודר וגם יוצרים תחושת שייכות והזדהות. מצד שני צריך היה להתפנות גם לטיפול במוראל החיילים. חיל הים נאבק על תדמיתו ועל חייליו. חיל מקצועי וחזק מבוסס על חיילים הרואים בו בית ומרגישים בו נוח. ראיה ארגונית בסיסית זו, המנחה כיום כל ארגון כלכלי ביחס לעובדים, היתה קשה מאוד לישום בראשית המדינה. התנאים – תנאי מלחמה. האינטגרציה בין קבוצות המגויסים השונות לא היתה פשוטה כלל וכלל ועם מתן פקודת הגיוס הכללי, גם המוטיבציה ללחימה לא היתה מובנת מאליה, כפי שניתן היה לצפות מארגונים התנדבותיים שאפינו את ימי טרום המדינה. צריך גם לציין שחיל הים לא היה עסוק בפעילות תמידית ולכן אולי היה מעט יותר פנאי לעיסוקים אלו.

במאי, ערב הפלישה, בעוד הכל מתוחים לקראת מועד הפינוי, התפנו בחיל הים לקיים תחרות בהצעה על סמל לחיל, דגל ימי ותלבושת. בקשו הצעות לתלבושת כולל תלבושת קיץ וחורף, תלבושת עבודה וכובע. יש לפרט כיסים, חגורה וכו'...[228] ענין הלבוש, כמו גם ענין הדרגות לא היה בגדר קוריוז. זה היה חלק מהמאבק על אופיו של החיל, ולמעשה של הצבא כולו. תלבושת, דגל, דרגות – כל אלו היוו סממנים של הצבא הסדיר, כמו גם כללי משמעת נוקשים יותר. הם חלק ממסגרת שנועדה לחול על מגוון של חיילים מגויסים – חלקם מכח פקודת גיוס ולאו דווקא מוטיבציה אישית כפי שהיה בימי ההתנדבות. בקרב יוצאי הפלי"ם היתה התנגדות לענידת הדרגות ולבישת המדים. זכאי מגדיר זאת כ"חלק מתהליך ההסתגלות" לתנאים החדשים שנוצרו עם קום המדינה.[229] רס'ן אריה קוטיק, מי שהיה ממונה על כללי הטקס בחיל שנים רבות סיפר כי בימים הראשונים של החיל היתה "זהות של חוסר זהות" – יוצאי הפלי"ם התלבשו ברישול באופן מופגן ".. מה יותר מרושל, מה יותר חברמני, מה יותר זקנים מגודלים פרא..." וכך גם מתנדבי מח"ל. לעומתם ניסו יוצאי הצבא הבריטי למסד משטר ומשמעת: "... לדוגמא, סגן אלוף יעקובסון, ראש מחלקת כ"א אז, שהיה רב מלחים בצי הבריטי והנהיג בחיל הים גינונים של הצי הבריטי, כמו הנפת דגל בשמונה בבוקר. הוא הכניס לשירות את משרוקית רב המלחים וההצדעה בשעת ירידה ועליה לכלי שיט"[230]. כך או כך, ההחלטה על דגלי הצי נפלה רק ב16.9.49.

רק בשלהי יולי 48' התפנו לקבוע דרוג משכורות בחיל. נקבע כי המשרתים על החוף יקבלו 20% פחות מהמשרתים על הים (לקצינים – רק 10% פחות).נקבעו תוספות יחודיות לאנשי המכונות והדוודים על הספינות, תוספת צלילה (נקבע כי התוספת תיקבע לפי "העומקים אליהם ירד האמודאי")[231] בדו"ח של זיו

---

[228] א"צ 1327/49/8.
[229] עדות אברהם זכאי, 3.11.84, א.ת.ה 3/106.
[230] אנטיאן רמי, "ראיון עם רס'ן (מיל.) אריה קוטיק", בין גלים, חוברת 161. מרץ 1984. עמ. 12-11.
[231] הפקודה גם מצרפת טבלת שכר עדכנית. הצעת דרוג משכרת בחיל ים, 26.7.48, א"צ 1327/49/7.

(מאוגוסט 48', וראה להלן) נקבע כי עקב משכורות נמוכות, אשר לעיתים אינן משולמות בזמן, חיל הים לא יהיה אטרקטיבי לימאים אשר יוכלו להרוויח הרבה יותר בצי הסוחר. החשש מפני "בריחת" כוחות נבע הן מהמחסור המידי בכ"א מיומן, והן ממחסור עתידי, מחסור במתנדבים לקורסי החובלים. דוגמא לצורך בהסברה ותעמולה כבר בשלב כה מוקדם ניתן לראות בבקשה שנשלחה לברכה חבס מחיפה, ביום 25.9.48, לכתוב "ספרון על חיל הים בשימת הדגש על האדם בחיל, בסמיכות לרשת ההעפלה והמציאות המלחמתית.."[232]. כבר צוינה בהקשר זה התיחסותם של אנשי יחידת החבלה לענין המשכורות. כפי שהתנגדו לחלוקת דרגות הקצונה, כך גם התנגדו לאי שיויון במשכורות. מאחר ואי אפשר לשנות את ההחלטה המטכל"ית, הם הקימו קופה משותפת ושיויונית ממנה חילקו לחברי היחידה לפי צרכים מיוחדים. אוירה מיוחדת זו שנשמרה עד ראשית שנות החמישים מאפינת ארגון התנדבותי שחבריו באים מרקע חברתי, סוציו אקונומי ופוליטי דומה, כפי שהיה בפלמ"ח. המעבר לצבא עם כולל, המקיף את כל שדירות הציבור מתוקף צו גיוס ממשלתי חייב התמודדות עם סטנדרטים אחרים. סטנדרטים אלו היוו את אחד מעיקרי הביקורת שהטיחו אנשי הפלמ"ח (והפלי"ם בעיקר) בבן גוריון, בהתיחסות לטענה כי ויתור על מסגרת הפלי"ם משמעו היה גם ויתור על הערכים והמוטיבציה שאפינו מסגרת זו, ונשמרו למעשה רק ביחידת החבלה הימית. (לפחות עד החלפתם של בן נון ודרור, צעד שמסמל את תחילת ההשתלבות של היחידה במסגרת הכללית).

הדאגה לצרכי המגויסים היתה מגוונת. כבר צוין שבמסגרות יחודיות, כגון מסגרת גח"ל ומח"ל ניתנה תשומת לב לפעילות חינוכית שכללה לימוד עברית, ידיעת הארץ ועוד. אורגנו גם מסגרות הדרכה מקצועיות בקרב מגויסים שאינם דוברי עברית.[233] מטרת פעילות זו היתה לרכך את קליטתם של האנשים מחד, אולם גם ליעל את תרומתם לצבא מאידך. סמינריונים בנושאי בעיות השעה בארץ ניתנו בכל החיל, כחלק ממערך האימונים. ביוני 48' יצאה דרישה מקצין ההסברה החיילי לקצין הסעד הארצי, להגדלת הקצאת מכשירי ספורט לבסיסים המבודדים.[234] הדרישה היתה לכדורים, רשתות, מכשירי אתלטיקה משחקי קופסא וחוברות הדרכה לענפי הספורט. יש משהו מוזר לכאורה בדרישה כזו בעיצומה של מלחמה (למרות שהימים ימי ההפוגה הראשונה). יחד עם זאת אני מדגישה שוב את האינטנסיביות הפחותה יחסית של פעילות בחיל הים, ואת הצורך האנושי לפעילות הפגתית. קצין התרבות וההסברה לא דאג רק לפעילות ספורטיבית אלא גם לציוד חדרי תרבות, שכללו חדר קריאה, משחקי קופסא, רדיו ועיתונות. בספטמבר ביקש מפקד בית המטה מקצין ההסברה לארגן לחיילי בסיס המטה בסטלה מאריס מסיבות מידי ליל שבת.

---

[232] מקצין תרבות חיילי לברכה חבס, 25.9.48. א"צ 1327/49/5. לא מצאתי העתק מחוברת זו אם אכן יצאה בתאריך קרוב.
[233] א"צ 1327/49/2.
[234] ממטה חיל הים לקצין הסעד הארצי, 15.6.48. א"צ. 1327/49/10.

באוגוסט 48, הוקמה במחנה בת גלים להקה אומנותית (אליה התגיסו במיוחד אנשי תאטרון[235], וכן הוקצו אנשים בעלי כשרון אמנותי מהיחידות השונות בחיל.) בספטמבר 48, כבר דובר על הקמת תזמורת לחיל. החיל עסק לא רק בהפקת תרבות, אלא גם בשיפור צריכת התרבות של חייליו, לפחות בבסיסי חיפה ותל אביב, שהיו צמודים לריכוזים עירוניים גדולים. בספטמבר 48' פנה קצין תרבות והסברה של החיל להנהלת התזמורת הפילהרמונית בתל אביב, וביקש מינויים מוזלים לחיילים , ועריכת קונצרטים מיוחדים לחילים בחיפה.[236]

עד כמה עמוקה היתה הדאגה לרווחת החיילים ניתן לראות בדרישה הבאה, שיצאה בספטמבר 48' למפקד הש.ק.ם מחוז צפון: "לפי התקן של חיל הים לאנשי אניות מגיע בקבוק בירה אחד לשבוע וכמות מסוימת של קוניאק לרשות האניה. התצרוכת שלי החדשית היא כ 5000 בקבוקי בירה וכ 75 בקבוקי קוניאק.. האם באפשרותכם לספק לי את הכמות הנדרשת נוסף רזרבה של חודש ימים...?"[237] דרישה נוספת היתה ל "טהר" בית זונות מסוים במלון לידו ליד מחנה בת גלים, כיוון ו "מספר אנשים שלנו הגיעו ממקום זה בצורה קשה" והוא "מסכן את חייהם של האנשים "[238]...

---

[235] דוגמא: גיוס בתיה רבינוביץ, חברת הסטודיו של "הבימה" שהתגיסה יעודי לצורך הקמת הלהקה. וראה א"צ 1327/49/1, מאוגוסט 48'.
[236] א"צ 1327/49/1.
[237] למפקד ש.ק.ם מחוז צפון, 17.9.48, א"צ 1327/49/3.
[238] מקצין שירות רפואי למשטרה הימית, 1.9.48. א"צ 1327/49/1..

גיוס חו"ל

גיוס חו"ל נחלק לאנשי גח"ל (גיוס חוץ לארץ) ולמח"ל (מתנדבי חוץ לארץ). גח"ל מתיחס לעולים יהודים שהתנדבו למלחמה, באו משארית הפליטה, ממחנות העקורים באירופה וממחנות העצורים בקפריסין. אנשי גח"ל אורגנו, גויסו ואומנו בחו"ל ע"י שליחי ה'הגנה'. פעולות הגיוס החלו במרץ 48' בשני בסיסים ראשיים: באיטליה ובצרפת. עם קום המדינה עברה פעולת גח"ל למשלחת צה"ל, בסה"כ גויסו כך כ 20000 עולים[239]. מח"ל – מתנדבי חוץ לארץ התנדבו לסיוע במאמץ המלחמתי. מדובר על כ 3000 איש, אשר תרומתם היתה משמעותית ואיכותית בעיקר עקב נסיון צבאי קודם. השפעתם היתה ניכרת בחיל הים, התותחנים ובעיקר בחיל האויר[240].

<u>גח"ל:</u> בחודשים הראשונים לקיומו קלט השירות הימי מס' לא מבוטל של אנשי גח"ל[241]. גיוס גח"ל היה בעייתי בחיל הים הצעיר. ניתן ללמוד זאת ממכתב שיצא ב 13.9.48 מקצין כ"א ח"י לכל המחנות, הבסיסים והאניות: המכתב מתאר כי ח"י קלט מס' רב של אנשי גח"ל, חלקם בעלי מקצוע וימאים מנוסים. על פי המכתב יש התמרמרות רבה בקרב אנשים אלו על כי הינם מועסקים בתפקידים שוליים ואין מנצלים את הכשרתם המקצועית, יש דמורליזציה וחלק מהאנשים ביקש בקשות שחרור מהצבא. לאור מצב זה יש נסיון התארגנות של מח' כ"א בחיל בכדי לדאוג לשיבוץ מחדש של האנשים. כל מפקדי הבסיסים והאניות התבקשו להמציא רשימת אנשי גח"ל כולל הכשרה מקצועית ותפקיד נכחי, בנסיון לשנות את המצב[242]

ב19.9.48 נפתח משרד לטיפול בעניני גח"ל ועולים חדשים בתוך מטה חיל הים בחיפה. מטרת המשרד היתה לדאוג לכל הענינים האישיים והחברתיים של אנשי גח"ל והעולים החדשים, דרך ארגון ארועים חברתיים וחינוכיים (טיולים, הרצאות, לימוד עברית, מציאת משפחות קולטות מקרב הציבור הישראלי וכו'). המטרה המוצהרת היתה לקלוט את מתנדבי חו"ל כחלוצים ולשלבם בחיי הארץ. אורגנו סמינרים ללימוד "בעיות הארץ", הטיולים שאורגנו מטרתם היתה הכרת הארץ וצורות ההתישבות בה (על פי דו"ח ישיבת אנשי גח"ל דוברי אנגלית יצאו סיורים כאלה כל שבוע. אין הגדרת תאריכים וכמה זמן ניתן היה להמשיך במפעל זה[243]), מלבד זאת מונה קצין גח"ל ליד כל קצין עיר והוצא עיתון בשפה האנגלית. (הפגישה התקימה רק עם נציגי גח"ל ח"י בהשתתפות 27 אנשי גח"ל. אין לדעת האם מס' זה קרוב למס' אנשי הגח"ל שהיו מחוילים לח"י.)

---

[239] תלמי א' ומ' (עורכים), <u>לקסיקון ציוני</u>, ספרית מעריב, 1997, עמ. 83.
[240] <u>שם</u>, עמ. 218.
[241] לא הצלחתי למצא נתונים מספריים מדויקים על קליטת אנשי גח"ל או מח"ל בחיל. מנתוני כ"א נכונים ל 13.12.48 עולה, כי החיל קלט עד אז 588 עולי שנת 48-47', 296 עולי 46-45', סביר להניח כי רובם המוחלט עולי גח"ל, וראה לעיל. <u>א"צ</u>, 1308/50/472.
[242] מסמך בדבר קליטת אנשי גח"ל בח"י, <u>א"צ</u>, 1327/49/2.
[243] פרוטוקול של פגישה עם דוברי אנגלית, 26.9.48, <u>א"צ</u> 1327/49/4.

המאמץ החינוכי תרבותי נתפס לא רק כמאמץ לשיפור היכולת הצבאית של העולים (עקב הפחתת רמת המירמור) אלא גם כחלק ממפעל חלוצי של קליטת עליה.

<u>מח"ל:</u> חשיבותם של מתנדבי חו"ל לבנין חיל הים היתה רבה. החיל הצעיר, החסר כל כך בידע ובנסיון ימיים – קרביים היה חייב להישען על מומחים מבחוץ. כך נקרא כיועץ אש לינקולן (וראה לעיל), כך גם פול שולמן שהיה למעשה איש מח"ל. אחת השאלות המרכזיות היתה שאלת קליטתם של אנשים אלו בחיל. האם לקלוט אותם כקבוצה מרוכזת כ"משלחת ימית", או כיחידים. על פי המלצתו של שולמן לז"ק הוחלט על קליטתם כיחידים[244] לדוגמא הופקד ג'ונתן לב על התותחנות הימית, פיליפ שטראוס על בדיקת מחלקות המכונה של הספינות בים ואגף ההנדסה בחוף, גרשוני התמנה למפקח על פעולות המספנה ושולמן עסק עם שמואל טנקוס בהדרכה וקורסים עד למינויו כראש מטה השירות באוקטובר 48'.

קליטת האנשים בחיל היתה קשה. התחושה שהם "חצוניים" ושאינם מנוצלים כראוי גרמה מרמור ואכזבה. בן גוריון מציין ביומנו בראשית אוגוסט 48:" ..לצי היו פחות מאומנים, מומחים והכשרה מאשר לכל שירות אחר, אבל באים לארץ אנשים עם נסיון ימי מלחמתי. לא מטפלים בהם כדבעי, והם מתאכזבים...לפני ימים אחדים הגיעו 15 אנשי צי מדרום אפריקה...(אריה) אליאב המטפל בזאת עכשיו טוען כי זה למעלה מכוחו...מציע להכניס אנשים כשינד לצי, לעזור לגרשון.."[245]

שאלת קליטתם של אנשי מח"ל לא נפתרה. בשלהי דצמבר 48' מינה דורי ועדה מיוחדת לעניני מח"ל. הועדה אמורה היתה לטפל בעניני הגיוס בחו"ל, חיול וקליטה בארץ, העברות בצבא, שחרור וחזרה לארץ המוצא, פעילות חינוך ותרבות בקרב המתגיסים, שיקום וקליטה בארץ של אנשי מח"ל המעונינים להישאר, קשר עם בני משפחה בחו"ל . הועדה מורכבת מנציג הרמטכ"ל, נציג משהב"ט (יוסף ישראלי), נציג מטכ"ל/אכ"א (סא"ל קלמן קיט), נציג חיל אויר (פיליפ צוקרמן) ונציג חיל הים (פול שולמן), וכן נציג או נציגי ארצות המוצא של המתנדבים. האלוף מונטי גרין התמנה כיו"ר הועדה, נציג מח"ל עקיבא סקידל, אליעזר האריס היה יועץ אזרחי. רק ב 29.12.48, הוחלט על הגדרת מח"ל בצבא. הגדרת אנשי מח"ל היא כדלקמן[246]:

- כל יוצאי הארצות הרשומות אשר גרו בארץ מוצאם לפחות חמש שנים לפני התנדבותם לצה"ל: מארה"ב, קנדה, אנגליה, דרום אפריקה וארצות אמריקה הלטינית אשר הגיעו עד ה 1.1.49. מצרפת, הולנד, בלגיה, שוצריה והסקנדינביות אשר הגיעו עד ה 1.9.49.
- יוצאי ארצות אחרות אשר הוזמנו לשרת בצה"ל לשעת חרום.

---

[244] גלבר, <u>גרעין לצבא עברי</u>, עמ. 384.
[245] בן גוריון, <u>יומן המלחמה</u>, 6.8.48.
[246] <u>א"צ</u> 2540/50/118.

- סטודנטים אמריקאים מהאוניברסיטה העברית בירושלים ובטכניון בחיפה שהגיעו ללימודים בארץ כחילים משוחררים ועזבו את לימודיהם עד ה 29.11.47 על מנת להתנדב לצה"ל.
- כל יוצאי הארצות בסעיף 1 אשר הגיעו לאחר התאריך הנקוב על פי הזמנת צה"ל.

עד סיום המלחמה התגבשה בקרב אנשי מח"ל בחיל תחושה של אפליה. כבר בדצמבר 48' שלח האריס, יועץ משרד הבטחון לעניני מח"ל, מכתב חריף לשולמן בו הוא מתריע כי תחושת הקיפוח בחלוקת התפקידים המלווה את אנשי מח"ל בצי עושה שירות רע לענין הציוני. האריס מציין כי למדינת ישראל ענין מיוחד לעודד עליה מארצות המערב, אנשי מח"ל ממורמרים שיחזרו לארצות מוצאם לא יעשו שירות טוב לענין הציוני[247]. עם הקמת הועדה לעניני מח"ל התנקזו אליה מכתבי תלונה ממשרתי הצי, בעיקר על רקע מינויים. אנשי מח"ל חשו בחלקם לא מוערכים ולא מנוצלים כיאות.[248] אליעזר האריס שלח לרמטכ"ל דורי תזכיר (18.3.49) בו הוא מתלונן על הפלית אנשי מח"ל לרעה בקביעת תקן חיל הים. האריס מדגיש כי לעת עתה אין להשוות את רמתם של הארצישראלים לזו של אנשי המח"ל אשר שרתו בציים האמריקאי, בריטי וקנדי..." אילו בא מנוי אנשים לדרגה ופקוד על יסוד היכולת ההגיון מחייב כי הדרגות הגבוהות בסולם הפקוד היו עתה בידי אנשי מח"ל"[249]. האריס מציין כי תפקיד ראש אגף מבצעים מחייב אדם בעל הכשרה ימית רחבה יותר מאשר בעליה ב'. כך הוא מונה גם את תפקיד מפקד השייטת הגדולה ומפקדי הספינות. הנושא המקצועי הימי הוא המועלה על נס, מתוך אמירה כי בעתיד, לאחר הכשרה מתאימה, יוכל גם הארצישראלים לשאת בתפקידים אלו. האריס יוצא גם כנגד העדפת ארצישראלים יוצאי הצבא הבריטי (או הבריגדה) , שכן רובם לא היו בתפקידי פיקוד. הוא מוצא זאת כבלתי אפשרי ש: "..מפקד שייטת ספינות מוטור בצי הבריטי מוצא עצמו בפקודו של מי שהיה רב טוראי בחיל האויר המלכותי..". מובן ששוב חוזרת כאן למעשה השאלה בדבר המקצועיות הטכנית (ובמקרה של אנשי מח"ל גם של נסיון קרבי בחלק מהמקרים) למול שאלת המחויבות הלאומית למטרה והדבקות במשימה. האריס טוען כי בגלל סיבה זו בדיוק עזבו גם כוחות מקצועיים מצי הסוחר האזרחי את החיל המתהווה. העדפת מפקדי המוסד לעליה ב', או כפי הגדרתו:" .. אלה אשר נסיונם בשטח הפוליטי עמד להם..".

באותו חודש התכנסה ועדת חיל הים לעניני מח"ל[250]. מטרת הפגישה היתה להגדיר את דרגת השכר של אנשי מח"ל. החלוקה היתה לארבע דרגות. (סה"כ צוינו 5 אנשים בדרגה א', 8 אנשים בדרגה ב', 7 בדרגה ג' ו30 איש בדרגה ד', סה"כ – 49 איש)[251]. החלוקה לדרגות התבססה על ההכשרה המקצועית של

---

[247] נשלח ב 12.12.48, א"צ 2540/50/118.

[248] בפברואר שלח עקיבא סקידל, מזכיר הועדה לעניני מח"ל תזכיר לרמטכ"ל בו הוא ממליץ לחקור את תלונות אנשי מח"ל המשרתים בחיל הים בקשר להפליתם לרעה בחלוקת התפקידים. א"צ 1000/827/58/65.

[249] מאת אליעזר האריס, יועץ אזרחי, לרב אלוף דורי. 18.3.49. א"צ, 1000827/58/65.

[250] הועדה התכנסה ביום 11.3.49. נוכחים פול שולמן (יו"ר), אברהם זכאי, ב.קסל, אברהם עופר, א. שמשוני. א"צ 1000/827/58/143.

[251] הנתונים על מס' אנשי מח"ל בחיל הים אינם רשמיים, ולא מצאתי סיכום מוסמך של מספרי משרתים. מס' זה נכון רק לזמן הוצאתו – מרץ 49'. יש לציין כי גם בדיקה בספר Heckelman,A. American Volunteers, לא נמצאה התיחסות כלשהי לאנשי

האנשים (הכשרה מוכרת אמריקאית, צרפתית או בריטית) בתחומים ימיים והנדסיים מתאימים, שרות פיקודי או אחר על כלי שיט וותק בשירות, כולל וותק שירות על כלי שיט מחוץ לחיל הים. הדירוג הוא דירוג מקצועי וההתקדמות בדרגות שכר תהיה פועל יוצא של וותק גדל והכשרה מקצועית מוכחת.

יש לראות את התכנסותה של ועדה זו על רקע סוגית המשך גיוסם של אנשי מח"ל בימים שלאחר המלחמה. עם סיום המלחמה הודגש הצורך לגייס מומחים[252] יחודיים, בעלי הכשרה ונסיון נדרשים. צה"ל לא רצה להמשיך ולגייס כ"א מקצועי פחות. הדגש הוסט מגיוס כל מי שמוכן לתרום למאמץ ההשרדות הציוני, לכיוון המקצועי יותר, אשר יעזור לבנין צבא נכון יותר. גיוס מח"ל עורר בעיות חברתיות וכלכליות לא פשוטות ולכן היה צורך לצמצמו ככל האפשר. ביוני 49' היו עתידים לפקוע 25% מהחוזים עם אנשי מח"ל. היה צורך להתארגן לקראת גיוס חדש, מקצועי יותר שיכסה על הפערים שעתידים היו להיווצר. בחיל הים הפנו פניה לראש אגף מבצעים לגיוס כ"א מקצועי מחו"ל: "..על מנת לפתור כמה מן הבעיות הנראות לנו דחופות יש צורך במומחים מקצועיים, בעלי נסיון, אשר עד כמה שידוע לנו אינם בנמצא בארץ.. בעיקר אנו מתענינים בנושאים הבאים: מכשירים לגלוי צוללות, פצצות עומק ואמצעים אחרים לפעולה נגד צוללות, מקוש ושלית מוקשים.[253] ארצות היעד שהוזכרו היו בעיקר אנגליה ודרום אפריקה, (עיקר המומחים בגיוס זה הופנו לח"א). הבעיה התעוררה ככל הנראה כיוון שבין היתר מצאו את דרכם לצבא הצעיר גם כוחות שאינם מקצועיים מספיק אשר ראו הזדמנות לעבודה הרפתקנית משהו (בתשלום..) וצריך היה למנוע הגעה של אנשים כאלו במסגרת גיוס זו. באפריל הוחלט כי יש לשחרר מהר ככל האשר את כל אנשי מח"ל למעט "מח"ל בעלי מקצוע" והכוונה למומחים. השאלה הגדולה היתה שאלת התשלומים, בין היתר מימון חזרתם של האנשים לארצות מוצאם.[254]גיוס מח"ל בעלי מקצוע היה ככל הנראה מענינם של חיל הים וחיל האויר בלבד. אין ספק כי הצרכים המקצועיים היחודיים של חיילות אלו, וההתפנות לבניה מסודרת של החיילות לאחר המלחמה הכתיבו צורך במומחים חיצוניים, עד להכשרת שיכבת מומחים מקומית. בנובמבר 49' נותרו בחיל הים 18 אנשי מח"ל, מהם שלושה בחוזים מיוחדים, כולם מוגדרים כבעלי מקצוע.

בעיה נוספת שנדונה עם סיום המלחמה היא מציאת פתרון לאנשי מח"ל משתחררים. בישיבת הנהלת מח"ל מה - 25.2.49 היה זה הנושא הנדון. נראה מרוח הדברים כי המגמה היא לנסות ולהשאירם בארץ. סוגית ישובם מחדש בארץ נדונה בהרחבה. השאלות היו ברובן בירוקרטיות ולא מהותיות. לא היו חילוקי דעות בדבר הצורך לעזור לאנשי מח"ל ולרכך את דרכם להיקלט בארץ. השאלה היתה האם משרד מח"ל יעשה זאת או האם הם יטופלו במסגרות הקימות הכלליות בארץ, האם להפריד את הטיפול בהם מהטיפול

מח"ל בחיל הים (מלבד איזכור כוללני לתרומתם למפעל ההעפלה), ועיקר הספר מתיחס לתרומתם בחיל האוויר. כך גם נעדרים מהספר רשימות שמיות או מספריות המיוחסות לחיל הים.

[252] "מומחים" הכוונה לבעלי תפקידים צבאיים נדרשים הדורשים הכשרה יחודית כגון טיסים, אנשי רדאר, קשר וכו'.

[253] מאת אליעזר קליין, ראש אגף תכנון לראש אגף מבצעים, 19.2.49. א"צ 2521/50/79.

[254] לדוגמא החלטת ישיבת הועדה לעניני מח"ל מיום 18.4.49 לאפשר חזרה לחו"ל על חשבון הצבא רק עד שישה חודשים מיום השחרור, ולא יאוחר מ 1.12.49. א"צ 1000/827/58/65.

בשאר החילים המשוחררים. מובן שהאריס העדיף כי הטיפול ישאר במסגרת משרד מח"ל תוך מתן קדימות במשאבים. הצורך לא היה רק צורך של הכרת תודה לאומית, אלא גם צורך בהשארת המומחים לצבא שעדיין רק מתחיל להיבנות. הדו"ח מביא פרטים על מומחי מח"ל המיועדים להישאר בארץ. הצי עתיד לכלול 50 איש (מול 250 לח"א ו30-40 לצבא היבשתי). למעשה רק 5% ממתנדבי מח"ל ביקשו להשתחרר עם סיום המלחמה[255]. השאר הביאו נכונות להישאר, והצורך לטיפול הולם בהם היה דחוף.

שאלת השארות האנשים בארץ היתה מסובכת. מצבה הכלכלי ש המדינה היה בכי רע ולא היה אינטרס לאפשר קליטה ללא תנאי לכל אדם. ההחלטה בענין זה אמרה כי אנשי מח"ל משוחררים יוכלו להישאר בארץ אם:" יביאו תעודה מתאימה ממעסיק... או מגוף התישבותי או קואופרטיב אשר אליהם הם מצטרפים.."[256] כלומר המדיניות היתה כי עצם השירות במח"ל אינו מחייב את המדינה לקלוט את האדם. מובן שהדברים אמורים רק לגבי מי שאינו יהודי ולא חל עליו חוק השבות.

תרומתם של אנשי מח"ל לחיל הים היתה רבה. היכולת ללמוד מציים מסודרים נהלי קבע, שיטות מנהליות ואפילו תעודות אישיות כגון פנקסי תשלומים ופנקסים אישיים. היכולת להינתק מהדפוס שאפיין את הפלי"ם והמוסד לעליה, לכיוון המקובל בציים הסדירים – כל אלו מהווים את תרומת מומחי מח"ל (כמובן מעבר לתרומה המקצועית הימית והטכנית, איש איש בתחומו). בניגוד ליוצאי הבריגדה או חילים ארצישראלים אשר שירתו בצי הבריטי, היו אנשי מח"ל בדרך כלל נושאי דרגות או תפקידים בכירים יותר בארצות מוצאם, ולכן תרומתם היתה בעלת פרספקטיבה רחבה יותר.

---

[255] הנתונים על סמך פרוטוקול ישיבת מטה מח"ל במשרד הבטחון, 25.2.49. א"צ 1000827/58/65.
[256] ישיבת הועדה לעניני מח"ל מיום 18.4.49 א"צ 1000/827/58/65.

הדרכה והכשרה:

הצלחתו של חיל הים היתה מותנית בין היתר ביכולתו להכשיר את אנשיו לשירות. בעוד בעיה זו אפינה את המערך הלוחם כולו, בחילות המקצועיים היא קיבלה משנה תוקף, כיון שההכשרה כללה לא רק תו"ל אלא גם הרבה ידע טכני. גרעיני הגיוס השונים מהם הורכב החיל היו בעלי הכשרות צבאיות שונות. יוצאי הצי הבריטי היו בעיקר בעלי ההכשרה הטכנית והכשרה בסדרי צבא. אנשי הפלי"ם היו בעלי הכשרה מסוימת בימאות, בעיקר חופית. היה גם מעט נסיון בחבלה ימית. אלו אשר עבדו בליווי אניות במוסד לעליה ב' הכירו אניות יותר מקרוב, אבל עדיין ללא יכולת אמיתית להוביל כלי שיט גדול לטווחים ארוכים.
מערך ההדרכה אמור היה לתת את התשובות לבעית הכשרת האנשים למסגרת של צבא סדיר, להכרות עם הכלים, העזרים הטכניים, הכרות עם תנאי הים (יכולת ניווט ועוד) וכמובן – ללוחמה ימית. מערך ההכשרה שהותיר הפלי"ם, אשר התאים לדרישות ותנאי המחתרת, היה רחוק מלהיות מספק בתנאים החדשים. מאחר וההכשרה בפלי"ם נועדה להכשיר אנשים בעיקר לליווי אניות מעפילים ולפעילות חופית (למעט פעולות החבלה), לא היה בה מספיק בכדי להתאים אותה לצרכים של חיל ים סדיר. מצד שני היו כמובן יוצאי ציים אחרים (הצי הבריטי, אנשי מח"ל) אשר יכלו לתרום מנסיונם גם בתחום זה.

בשלהי 47', עוד לפני שהוכרז על גיוס חובה, הטיל בן גוריון על לסקוב ובן חור להקים מערך הדרכה כללי לצה"ל. לא לחינם בחר בן גוריון את אנשי מערך ההדרכה מקרב יוצאי הצבאות הסדירים, בעיקר יוצאי הבריגדה והצבא הבריטי. זה היה חלק משינוי התפיסה הבטחונית שהוביל מלוחמת גרילה כנגד כנופיות ערביות (ובמקרה של חיל הים גם מטרות בריטיות צמודות מטרות העפלה) למערך לוחם סדיר כנגד צבאות סדירים[257]. ה"ירושה" שקיבל לסקוב היתה של גרעין אנושי בעל יכולות אישיות גבוהות, אולם לוקה ביכולתו המקצועית. המעבר לגיוס חובה הרחיב עוד את הבעיות עימם היה אמור מערך ההדרכה להתמודד.

תהליך ההתפתחות של אה"ד (אגף ההדרכה) כלל מלבד בנית תכנית ההכשרה השנתית גם התיחסות לארבעה רבדי עבודה: אימון דרג פיקודי, אימון טירונים, אימון יעודי לזרועות ולחילות ואימון לשת"פ בין זרועי ובין חיילי. מערך קורסים ארציים הוקם למקצועות כלליים כגון חובשים, נהגים, אלחוט, חבלה, צלפות וכו'. מערך ארצי זה שירת גם את החיילות המקצועיים, אולם החלק הארי של ההדרכה היה צריך להתקיים בתוך החיל.

חיל הים הקים מסגרת הדרכה כבר משלב מוקדם. עם הקמת השירות הימי מונה שמואל טנקוס כקצין הדרכה שפעל במסגרת אגף המבצעים במטה. קצין ההדרכה היה ממונה הן על האימון הימי והן על האימון היבשתי בחיל. יחד עם זאת, מבנה מסודר לאגף הדרכה לא הוגדר, ובאוסף פקודות המטה שפירסם פול שולמן בנובמבר 48' עוד צוין כי "מבנה האגף (הדרכה) יפורסם בפקודות הבאות".[258]

---

[257] על הקמת מערך ההדרכה הצהל"י ראה אצל אוסטפלד, צבא נולד,פרק שביעי, עמ.196-137.
[258] פקודות מטה חיל הים מס' א', 17.11.48. א"צ, 782/65/362.

במאי, עם הפלישה, נפתחו מספר קורסים בסיסיים. על פי דו"ח מצבת מבנה מספרית חיל ים מיום 27.5.48: "קורס מ"כ ימי, 30 איש נפתח. קורס חובלים 30 איש, עומד להפתח תוך שבוע. קורס קשר דיבור 30 איש, עומד להפתח תוך שבוע. קורס קשר מורס, 30 איש, עומד להיפתח תוך שבוע. קורס ימאים, 50 איש, עומד להיפתח תוך שבועיים."[259] היו אלו קורסים ראשוניים, שרמתם המקצועית היתה לוקה בחסר. עדיין לא היה מבנה מסודר למחלקת הדרכה, לא היו חומרי הדרכה ולא חוברות, אולם היה צורך להכשרה מיידית של כ"א, ובעיקר להכשרה ימית, שכאמור כמעט לא היתה קיימת.

כח ההדרכה נלקח הן מכוחות מקומיים (טנקוס, ינאי ואחרים) הן מאנשים שאומנו בציים אחרים. אלן ברק, שהיה איש מח"ל, היה למעשה המדריך הראשי בקורס החובלים הראשון. חוברות ההדרכה היו מועטות. היה שימוש בחומר הלימוד של בית הספר הימי בחיפה, תירגום של חוברות שהיו ברשות יוצאי הציים הזרים וניתן היה להתאימם לצרכי החיל ולעשות בהן שימוש. מלבד זאת נעשתה פעולת איסוף מידע וחוברות הדרכה בחו"ל, במקביל לפעולת הרכש (אלו לא הספיקו לשמש את הקורסים הראשונים).
כאמור, מצב ההכשרה בחיל היה רחוק מלספק רצון. באוגוסט 48' כתלב בן גוריון כי מתוך מצבה של 1850 איש בחיל הים היו 230 בקורסים השונים: 70 בקורס אלמנטרי, 50 בקצינים, 50 מכונות ו50 קשר[260]. באותו חודש פורסם דו"ח זיו ובו ביקורת נוקבת על מערך ההדרכה החיילי. זיו טען, כי עקב מחסור חמור הן באנשים מיומנים והן באמצעים רמתו של מערך ההכשרה בחיל הים נמוכה מאשר בחיילות אחרים. הוא טען עוד כי עיקר ההכשרה שניתנה לא היתה מספיקה מבחינת תכניה: ניתן היה לראות אימון בנשק קל, אולם לא אימון ללוחמה ימית "אמיתית", כלומר שימוש בטקטיקות ימיות או נשק ימי. טנקוס עצמו היה בעל נסיון ימי מוגבל (היה איש עליה ב' ובעל הכשרה בבית הספר הימי, אולם חסר הכשרה של קצין ימי). זיו מציין עוד, כי שלושת הקורסים הפועלים בחיל – קורס חובלים ביפו, קורס ימאים בקיסריה וקורסי הקשר הם ברמה אלמנטרית בלבד. הוצע קורס נוסף בטנטורה לטובת יחידת הנחיתה, לפעולות משולבות עם כוחות היבשה, אולם קורס זה עדיין לא נפתח[261]. המלצותיו של זיו הן חד משמעיות. הוא ממליץ כי כח אדם מיומן ובעל הכשרה לקצונה ימית יגויס (מחו"ל מן הסתם), כפעולה ראשונית ומיידית להעלאת הרמה. מרגע שהקורבטות (וג'וד והגנה) תיכנסנה לשירות פעיל יש להקצות את ה'אילת' כאנית אימונים ולצוות עליה את מיטב הימאים המוכשרים הקימים בחיל. זיו עוד ממליץ לשלוח מספר קצינים להכשרה צבאית ימית מלאה בחו"ל, אולם זוהי המלצה לטווח רחוק יותר. קצינים אלו עתידים להוות את הגרעין למערך ההכשרה החיילי בעתיד. הביקורת של זיו תואמת את מצבו של החיל בשלב זה של המלחמה. למעשה כמעט ואין כלים גדולים לחיל למעט ספינת הדיג החכורה "דרום אפריקה", ושלושת ספינות "צי הצללים" שכבר הושמשו לשירות: 'אילת', 'וג'וד', 'הגנה'. מלבדן היו עוד בשימוש ספינות השייטת הקטנה, כלומר

[259] דו"ח התקדמות מספר 1, 27.5.48. א"צ 2521/50/79.
[260] יומני בן גוריון, מיום 6.8.48, ארכיון למורשת בן גוריון.
[261] דו"ח זיו לשר הבטחון, 4.8.48. א"צ 121/50/182.

סירות משמר ברובן. תותחים ימיים נכנסו רק בדצמבר. עיקר הרכש הימי התחיל בשלהי הקיץ. גם מבחינת הפעילות הימית של החיל הרי שהיא היתה מוגבלת בשלב זה של הלחימה. למעט התנגשות בין אח"י 'אילת' לשלוש אניות מצריות ליד חופי תל אביב, ופגישה נוספת של השייטת עם ה'אמירה פאוזיה' המצרית, ביוני – לא היתה פעילות ימית רבה (ואיני מונה כאן פעולות נחיתה והפגזת חופים).

ב 22.9.48 נשלח לז"ק מכתב תלונה של ועדת מהנדסים[262] שמונתה עם ההפוגה השניה להעלאת רמתו המקצועית של החיל. מטרת הועדה היתה לקבוע דרוג דרגות והדרכה מקצועית, בעיקר למח' סיפון ומח' מכונה. אמנם הועדה לא עסקה בעיקר בעניני הדרכה, ועבודתה נתקלה בקשיים רבים של שיתוף פעולה מצד מטה חיל הים (וראה פירוט בהערת שוליים), אבל עצם הקמתה מלמד כי בחיל היו מודעים לבעית ההכשרה ורמתם המקצועית של האנשים, וכי נעשה נסיון להתמודד עם הסוגיה. ימי ההפוגה נתנו את האפשרות לשינוי.

החל מספטמבר 48' חל שיפור מה במערך ההכשרה. את קורס החובלים הראשון ריכז טנקוס. הקורס ריכז אנשים שנחשבו מתאימים מבחינת הרקע הימי: יוצאי הצי הבריטי, צי הסוחר ועוד. שלב ראשון של הקורס נמשך שנה, ביפו. ניהל אותו אלן ברק. למדו מתמטיקה, אסטרונומיה, לימודים כלליים, הסטוריה. אלן ברק לימד ארגון אנית מלחמה, נהלי עבודת משמרות, תפקידי הקצין, תפקידי קצין משמרת וכו'. קצין תותחנים אמריקאי (מח"ל) בשם ג'ונתן לב לימד תותחנות, לימדו גם כיבוי אש, בקרת נזקים וכו'. אחד הקשיים היה מתן ההרצאות באנגלית, שפה שלא היתה שגורה בפי כל. תכנית הלימודים נלקחה מהבריטים ומהאמריקאים, המסורת היתה בריטית[263]. (ענין הכנסת המסורת הבריטית היה נקודה מאוד שנויה במחלוקת בחיל כולו. מצד אחד יוצאי הצי הבריטי אשר ראו במסורת הבריטית הימית מסורת נכבדה וראויה לחיקוי. מצד שני היו אנשי הפלי"ם אשר עבורם הבריטים עדיין סימלו את האויב, וחיקוי שלהם גרם לתחושות תיסכול מסוימות). כעבור שנה עלו להכשרה מעשית – הפלגה על א – 16 (אח"י 'אילת') ואחריה המשך הקורס בסנט לוקאס. בן גוריון: מציין ב 18.7.48 כי :"אתמול נפתח קורס לקציני צי (50 אנשים) ביפו. ילמדו חודש, יחזרו לחודש לאניה, וימשיכו שוב 2 חודשים. מנהל הקורס שמואל טנקוס – מפקד הקורס (שלמה) ליסבונה...איש "זבולון". על פי דו"ח מח' הדרכה מנה הקורס 46 איש[264]. הקורס הסתיים

---

[262] הועדה הורכבה משבעה אנשים, בהם קצין מח' סיפון אכ"א, גולנסקי - ק. מח בינוי אכ"א, א. אפשטיין, קצין ימי, מפקד א – 16, ד. פוריה, מהנדס ימי, ו. איצוק, מהנדס ימי, א. הולדן ות. אקדום, רבי חובלים. הועדה מונתה עם ההפוגה הראשונה, לאור הצורך שעלה להעלות את רמתו המקצועית של החיל, בעיקר לאור העובדה כי חלה התרחקות של בעלי מקצוע ותיקים (בעיקר מצי הסוחר). חלק מהאנשים בועדה היו חיצוניים לחיל, כולם נמצאים בועדת הבחינות הממשלתית לקצינים ומהנדסי אניות ב "ימיה המסחרית", שמונתה ע"י שר התחבורה. מכתב אנשי הועדה היה למעשה הגשת תלונה על אי שיתוף פעולה מצד אנשי המטה והתנגדות בעיקר על " נקודות עקרוניות הנוגעות לרמה המקצועית בים". יש להניח, כי ההתנגדות לא היתה רק מקצועית, אלא נכללים כאן גם הויכוחים על אופיו של החיל, על הפערים העמוקים בין יוצאי הפלי"ם לאנשי צי הסוחר ועוד. וראה א"צ, מיום 22.9.48, 6127/49/108.

[263] עדות אריה ברוש, 1.3.96, פרויקט תיעוד חיל הים, מוסד הרצל, אוניברסיטת חיפה.

[264] דו"ח הדרכה מיום 13.9.48. א"צ 1327/49/2.

בפברואר 1949, אולם סבל מליקויים - היו מקצועות אשר ההכשרה בהם לא הושלמה בגלל מחסור במדריכים מתאימים: תותחנות, טקטיקה, אדמינסטרציה ותקנות ימיות.

בקורס האלמנטרי בקיסריה נפתח המחזור השני עם 78 איש. המתכונת דומה מאוד למתכונת הקורס הראשון עם שינויים קלים. באולגה הסתיים קורס קשר, וסימו 20 איש. במקביל נבנתה תכנית אימונים לספינות אשר נתפסה כחלק ממערך ההכשרה. תכנית זאת היתה בעיתית (ככל הנראה עקב מחסור בכ"א וגם עקב הצרכים המבצעיים). בנובמבר דיווח קצין תכנון כי :" תכניתנו בעתיד היא להעלות מדריכים על האניות בזמן היותן בנמל לשם הדרכה בכל המקצועות:" תותחנות, קשר, אורגניזציה וכו', אך כרגע אין זה אפשרי כי ישנו חסר במדריכים מאומנים.."[265] המפקדים התבקשו לאור זאת לשחרר מספר קצינים גדול ביותר להשתתפות בשיעורים והרצאות בסנט לוקס, על פי היכולת המבצעית. נראה כי מסמך זה מדגים לאין שיעור את הקושי הכמעט אבסורדי של הקמת מערך הכשרה בתוך להט המלחמה. אותם אנשים אשר לומדים ומוכשרים אינם יכולים להשתתף במלחמה, והם יוכשרו עתידית. לעומתם אלו הנושאים בעול הקרב הינם חסרי הכשרה בסיסית ברובם והלמידה צריכה להעשות תוך כדי עשית הדברים. הנסיון והידע שנצבר אצל יוצאי הצי הבריטי, יחד עם הידע שהביאו אנשי מח"ל הוא שאיפשר את הפלגת הספינות. גם ידע זה היה מוגבל בסופו של דבר. כיוון שהיו בודדים שעברו הכשרה מלאה של קצונה ימית והיו בעלי נסיון פיקודי (דוגמת פול שולמן, או אלן ברק, אנשי מח"ל).

בספטמבר 48' נפתחו מספר קורסים נוספים. אורגן קורס חבלה ונחיתה שהתקיים בשפיה והיה מיועד לכ 60 איש. מפקד הקורס היה אריה שוורצמן. אימוני הנחיתה התקיימו בכנרת עם ספינות מוטור ועם ה'תרצה'. יחידת החבלה התאמנה יעודית בקיסריה בחבלה, שחיה ואימונים ימיים על סירות חתירה. מערך ההכשרה פנה גם לנוער, ובמסגרת הגדנ"ע התקימו החל מספטמבר 48' קורסי הכנה. קורס גדנ"ע התקיים בטנטורה, וסבל מליקויי הדרכה כיוון שהופנו אליו מדריכים צעירים שהיו צריכים לעבור הכשרה בעצמם. נפתח קורס הכנה לקצינים ביפו, אשר תכנונו כלל גם הפלגה ארוכה על אנית סוחר (ביכולת לשלוח אנשים להפלגות ארוכות בעיצומה של המלחמה מעידה אולי יותר מכל על אי האינטנסיביות של פעילות החיל בתקופה זו). קורס סמלי תצפיות היה אמור להיפתח גם כן אולם הוחלט להעביר את הקורס למכמורת שם עדיין לא הוקם בסיס ולכן הקורס נדחה.

מלבד הקורסים הללו נערכו השתלמויות יחודיות. לדוגמא: השתלמות ב"שחיה צבאית" (להשתלמות בשחיה פונקציונלית והתגוננות במים), שהתקיים בשלהי ספטמבר ויועד ל: "מדריכי שחיה ושחינים מעולים"[266].

---

[265] מקצין תכנון למפקדי כל האניות, 25.11.48, א"צ 2521/50/117.
[266] 16.9.48, א"צ 1327/49/2.

פונקציה נוספת שנתפסה כחלק ממערך ההכשרה היו "שיחות החברה" – ל"אימון היבש" שניתן לאנשי האניות צורף יום עיון ".. על הבעיות החברתיות באניה... יום העיון יכלול גם הרצאות פוליטיות, צבאיות, בעיות חיל הים.."[267] שיחות פוליטיות נחשבו לגיטימיות לחלוטין, וגופים התישבותיים ומפלגות יכלו לקיים סמנריונים ופעילות חינוכית תעמולתית במסגרת היחידות הצבאיות. יחד עם זאת התיחסות לשיכות פוליטית בעת הגיוס הפסיקה להיות לגיטימית עם המעבר ל "צבא העם". לדוגמא, נשלחה שאילתא לז"ק מהמטכ"ל ביוני 48 בדבר העובדה כי באחד משאלוני גיוס אותם חייבים למלא המתגייסים לשורות החיל ישנו סעיף מפורש: לאיזו מפלגה משתייך?. השאילתא התיחסה מפורשות לאיסור שאילת שאלה זו[268].

עם סיום המלחמה פורסם ע"י מטה החיל דו"ח הסוקר את מצב החיל עם סיום המלחמה, ומפרט תכנון עתידי. הדו"ח מציע הקמה של מרכז אימונים לצי, כיוון ו: "האמון האקדמאי והמקצועי עומדים בחיל הים על רמה נמוכה.."[269]. על מרכז האימונים להיות מחולק לפי יחידות אימונים שונות לקבוצות אימון שונות: קצינים, קדטים, בעלי מקצועות (נמנו 21 מקצועות), טירונים, מלחי וקציני צי הסוחר, אנשי מילואים וגדודי נוער. מתקן האימונים המרכזי יהיה משותף במתקניו לכל הקורסים. הדו"ח כולל מצבה מספרית של כל קבוצת אימון, ובסה"כ מיועד המתקן ל 800 מתאמנים. להדרכה מיועדים "אזרחים בעלי יכולת לימודית גבוהה וכן קציני צי מקצועיים בעלי נסיון וגישה מעשיים. האזרחים יעסקו בעיקר בלימודים התאורטיים ואקדמיים וכן בארגון הצד הלימודי של המרכז. אנשי הצי שידריכו במרכז האימונים יעסקו בלימודיים מעשיים ומקצועיים. סה"כ מצבת כח הדרכה מיועדת (כולל אזרחים וקציני חיל, כולל כח עזר אקדמי: ספרנים וכו') – 100 איש.

לגבי דירוג האימונים מציין הדו"ח כי גם בשטח זה ישנה בעית רמה ירודה, וכי במרבית המקרים אין מתאם בין דרגה לרמה מקצועית אמיתית. לכן על התכנון העתידי של הצי להתרכז בהקמת מערך אימונים ורף דרגה ריאליים. הדו"ח מציין קרטריונים לבחירה (ובעיקר בנוגע לשליחה להכשרה בחו"ל): יש להתרכז בבחירת אנשים בעלי יכולת אקדמאית לתפקידי קצונה, וקצינים בעלי יכולת ימית מעשית. סדר הקורסים המיועד לשנת 49' הוא כדלקמן:

I. קורס אלמנטרי, שינתן לאלף ושמונה מאות איש לפחות וימשך חודשיים. הקורס יכלול אימון גופני, הנדסה ובקרת נזקים, קשר, חימוש ותותחנות, ימאות וניווט (ברמה אלמנטרית).
II. קורס כללי לקציני פיקוד, שימשך כשנתיים. דרישות קדם כוללות ידע במטמטיקה, הנדסה מדע וימאות. הקורס יכלול העמקה בניווט חופי ואסטרונומי, ימאות מתקדמת, חמוש ותותחנות, בקרת אש, קשר, אלקטרוניקה, הנדסה, בקרת נזקים, הסטוריה ימית, טקטיקה ימית וניהול ימי. כולל לימודים גבוהים

[267] לדוגמא: מקצין תרבות חיילי למפקד שייטת הגדולה ומפקדי האניות, 20.9.48. א"צ 1327/49/5.
[268] מישראל ג. לגרשון ז"ק, מטכ"ל, יוני 48'. א"צ, 6127/49/108.
[269] דו"ח ראש מטה חיל הים, 7.4.49. א"צ, 2521/50/152.

במדעים רלוונטיים (פיסיקה, מתמטיקה, מכניקה, שרטוט טכני, חשמל ורדיו, אנגלית, הסטוריה מודרנית).

III. קורסים מקצועיים, מיועדים ל 150 מבוגרי הקורסים האלמנטרים מדי חודש. החלטה על העדפת מקצוע אחד על פני השני תהיה נתונה לשיקול דעת מספן כ"א, על פי הצורך בשטח.

IV. לימוד בחו"ל. הנחת המוצא היא כי 30 קצינים וימאים ישלחו בשנה הקרובה לחו"ל. בבתי ספר הפתוחים לקהל הרחב מיועדים ללמוד: בנית אניות מלחמה, מכשירים אלקטרוניים, הנדסת רדיו, הנדסה ימית, אדמיניסטרציה, מצפני ג'יירו. בבתי ספר ימיים ילמדו (אם יתאפשר) תפקידי מטה, תותחנות גבוהה, בקרת אש, טקטיקה ימית וכו'. המטרה היא לנסות ולרכז את האימונים הימיים בארה"ב. (בפועל היו רבים יותר שלמדו באירופה בשלב הראשון).

V. אמון יחידתי: לקבוצות כגון צוותי תותח, קבוצות לבקרת נזקים וכו'. יגיע רק לאחר שהושלם אימון הפרט.

VI. אמון מלחי צי הסוחר: לא תינתן עדיפות לאימון מלחי הצי המסחרי שכן צרכי הצי באנשים מאומנים יכולים להתמלא ע"י אנשים זרים ומשוחררי הצי. רק לאחר שיושלמו מתקני האימונים ויושגו החומרים וחומרי ההדרכה יתפנה חיל הים לעזרת הצי המסחרי. בכל מקרה אין החיל מתכוון להקים מסגרת יחודית למלחי צי הסוחר, אלא לשלבם במספר מועט בתוך מערך האימונים החילי.

VII. אימון נוער יעשה באמצעות ארגוני הנוער העוסקים בחינוך ימי, שידרשו לעמוד תחת פיקוח של החיל. הצי יתן לארגוני הנוער מדריכים, ציוד ורשות שימוש במתקני אימונים.

עם החלפת הפיקוד בחיל, ובמסגרת ההערכות מחדש לימי שלום, החליט שלמה שמיר על מבצע "ימי לימוד". (7.49). המטרה היתה להכשיר הכשרה בסיסית את כל אנשי החיל, כיוון וכח האדם הגיע במהלך המלחמה ממקורות שונים, ולא היתה אחידות ברמה ובהכשרה. שמואל טנקוס התמנה לראש מחלקת הדרכה. מבצע "ימי לימוד" כלל הפסקת פעילות של כל החיל לצורך אימון בסיסי והשוואת רמה. הקצינים הראשיים הושאלו להדרכה ולימודים בבת גלים, והושם דגש על איכות ורמת ההדרכה. פעולה נוספת שנעשתה לבחינת צרכי ההדרכה של החיל היתה מינוי ועדה שכללה את אברהם עופר (יו"ר) - נציג משרד הבטחון, שמואל ינאי ואלן ברק. ועדה זו התמנתה כדי לברר את צרכי ההשתלמות של קציני חיל הים בחו"ל ולהציע מועמדים ללימודים בחו"ל. מס' קצינים נשלחו באותה תקופה לאקדמיה הצרפתית Scolle Naval. הקורסים שהוצעו היו לקצין מהנדס: מכונאות ימית, בנין סירות, תיאוריה אלקטרונית. לימאים: קצין תותחנות, נגרות ובנין סירות, מכונאות ימית, החזקה אלקטרונית, טורפדו ופצצות עומק. משלב זה ואילך, נבנה מערך ההכשרה של החיל באופן מסודר ואחיד יותר.

פרק ז': תרומת חיל הים למבצעי מלחמת העצמאות.

[הערת מערכת אתר ההעפלה והרכש: פרק ו' חסר בגרסת המחקר שברשותנו]

על מבצעי חיל הים במלחמת העצמאות כתב אליעזר טל מפורטות בספרו.[270] אין כוונתי לשוב ולפרט כאן את כל הפעילות המבצעית בה השתתף כח ימי, אלא לנסות ולראות באופן כולל את היקף תרומתו של החיל למאמץ המלחמתי שהביא להקמת מדינת ישראל.

כפי שכבר צוין בעבודה לא אחת, הצורך בכח ימי לא היה צורך ברור ומובן מאליו למערכת הבטחונית הישראלית. הקמת הפלי"ם נבעה במידה רבע עקב "לחץ מלמטה" של אנשים בודדים, משוגעים לדבר, שראו בחשיבות הענין. גם הקמת השירות הימי, למרות שעצם היותו כבר לא עמד לדיון, לוותה בהתלבטויות ופקפוקים מצד הפיקוד: האם תהיה זו זרוע עצמאית? מה יהיה אופי השירות? האם ייועד לליווי חופי וסיוע לכוחות היבשה, או שיש להכשירו ללוחמה ימית?

בן גוריון מעולם לא פקפק בצורך להקים חיל ים מבצעי ומלא. "כיבוש הים" היה חלק מתפיסתו הציונית (בהרחבה כלל המושג גם כיבוש התחבורה הימית, הדיג והתישבות חופית) והוא שב והזכיר אותו פעמים רבות:

ב 6.2.48 הוא אמר:"...יש עוד שטח אחד שימלא תפקיד גדול בבטחון, בעליה ובהתישבות, ושטח זה גדול אפילו מהנגב, גדול מכל ארץ ישראל – זהו הים. זהו אחד החלקים החשובים ביותר של ארץ ישראל, של המדינה היהודית. שם אין "שלנו" ו"לא שלנו", וגם לפי המושגים של קק"ל אין צורך לקנותו בטאבו. דרושים רק שני דברים: אניות ויורדי- ים...אינני בטוח שנוכל לשלוח אנשים לנגב דרך עזה ומחסמיה – ודרוש לנו שטח כזה כאמצעי תחבורה, לא רק עם העולם הגדול, אלא גם עם חלקי ארצנו. שטח זה דרוש לנו גם בשביל עליה, הוא גם יסוד להתישבות...דרך בים היא צורך חיוני של בטחון. יריבינו יעזרו במדבר, עלינו להעזר בים, בלי לוותר גם על המדבר.."[271] בן גוריון כיוון בדבריו לא רק לבנית כח מגן ימי, אלא גם לעידוד הימאות האזרחית וההתישבות הימית. במקום אחר הוא אומר: "..אבל הים אינו אמצעי תחבורה בלבד, אם כי קשה להפריז בחשיבותו מבחינה זו. הים הוא מקור מזון וחומר גלמי לא פחות מהאדמה. הדיג והשיט עשויים להיות מקור פרנסה לרבבות ולמאות אלפים מבני ישראל – אם נכיר ערכו של הים וימצא בנו העוז והכושר לרדות בדגת הים וגליו...[272]. דוגמא נוספת: ".. בים תלוי במידה רבה עתידנו המשק, והים צופן אפשרויות בלתי מוגבלות של התישבות, ואין זה פרדוכס. הים אינו מדבר מים, כפי שנראה הדבר לרבים. הים הוא אוצר בלום שלא יחסר בו כל...כיבוש הים זוהי מההרפתקות העליונות ועשירות התוצאות ביותר שנפלו בחלקו של האדם.... הרפתקה אדירה זו עדיין מחכה לתיקונה בישראל, וחיל הים הוא רק התחלתה המיצערה".[273] כפי שכיבוש הים נראה בלהט הבן גוריוני משימה ציונית ראשונית בחשיבותה, כך הכח הימי הצבאי, שכאמור הצורך בו ובעצמתו לא פוקפק על ידי ה"זקן" מעולם:" ...וגם בטחון המדינה

---

[270] טל א', מבצעי חיל הים במלחמת הקוממיות, הוצ' 'מערכות', 1964. (להלן: טל, מבצעי חיל הים).
[271] בן גוריון, יומן המלחמה, (עריכת ריבלין ג' ודר. אורן א'), הוצ' משהב"ט, 1982 ,עמ. 212. (להלן: בן גוריון, יומן המלחמה), בן גוריון, בהלחם עם עמ. 74-62.
[272] בן גוריון, צבא ובטחון, הוצ' מערכות, 1955 עמ. 186. (להלן: בן גוריון, צבא ובטחון).
[273] שם, עמ. 185-184.

תלוי בים. ציודנו, מזוננו, מסחרנו, נישא על גלי הים, ובלי שלטון וכח ימי לא יעמוד לנו צבא היבשה וחיל האויר החזק ביותר. אין כמובן לזלזל בערך צבא היבשה והאויר... אולם בלי שלטון בים תיהפך מדינת ישראל ל"עיר נצורה"...[274]

אולם, כאמור, לא כולם היו שותפים לראית הנחיצות בכח ימי העומד ברשות עצמו. הפלי"ם, גם כשהוקם, נועד בראש ובראשונה לתפקידי סיוע למפעל ההעפלה. משימה לאומית זו כבר לא היתה במוקד עם הקמת המדינה. התפקידים הימיים האחרים שנועדו לפלי"ם היו בעלי אופי של סיוע למאמץ היבשתי: העברת כוחות, הספקה בדרך הים. תפקידי החבלה הימית שהתפתחו בשלב מאוחר יחסית של המאבק (וראה בפרקים א', ד') היו היחידים שנדמו כבעלי אופי ימי מובהק, אולם חולית החבלה לא נתפסה כחלק של הפלי"ם (הם היו יחידה עצמאית בגדוד הרביעי של הפלמ"ח, ונשענו על הפלי"ם בציוד והספקה), וגם כאשר החלו הדיונים על הקמת השירות הימי לא היה ברור לכולם מיקומה ורמת עצמאותה.[275]

בתכניות הראשונות שהוגשו לבן גוריון להקמת צבא סדיר, נפקד מקומו של חיל ים. תכנית לסקוב/עשת שהוגשה ב 30.5.48 אינה מזכירה כלל חיל ים עצמאי אלא כחלק מכח המחץ "שירותים מיוחדים". תכנית רטנר/פינשטיין שהוגשה ב 2.6.48 נעדרת גם היא אזכור לכח ימי נפרד, כנראה כיוון שההתיחסות לכח ימי היתה כחלק מהתפקידים המיוחדים של הפלמ"ח. תכנית גלוברמן שהוגשה ב 30.5.48 גם היא מדלגת לחלוטין על אזכור כח ימי או אוירי.[276] בן גוריון עצמו מציע בתכנית הראשונה (שלא התקבלה ע"י המטכ"ל) כי הכח הימי יהווה למעשה הרחבה של הפלי"ם מבחינת כ"א בלבד, והוא יכלל במסגרת חיל המחץ. לפי העולה מתכניות אלו, לא היה ברור תפקידו ומעמדו של חיל ים מבצעי, אם בכלל. הכללתו מסגרת כח המחץ של הפלמ"ח (או אחר, שיוקם במסגרת הצבא הנולד) מעידים כי תפקידי החבלה הימית הם היחידים שנותרו משמעותיים בעיני המתכננים. לחבלה ימית ניתן להוסיף תפקידי סיוע לחיל היבשה והנחתת כוחות או הספקה, אולם אין צורך בסדרי כוחות של חיל שלם לצורך כך, ואלו תפקידים שנתפסו כנקודתיים, כיאות לתפקידי מחץ. (באותו זמן עלו תכניות להקמת שירות ימי, הכוללות תפקידים נוספים של משמר חופים בעיקרם, וראה להלן)

גישה זו נשענת על תפיסת האיום הימי, שבמרבית המקרים לא היתה קיימת בתודעת המתכננים. מאחר ותפקידי ליווי ההעפלה הינם ברי חלוף עם סיום המנדט, החלופה להם יכולה להתיחס רק לליווי ספינות עולים והספקה מול סגר ערבי אפשרי. הכח הימי הערבי הארצישראלי לא נתפס כאיום, בעיקר כיוון ולא

---

[274] שם, עמ. 184. הדברים אמנם נאמרו לאחר המלחמה, בטקס סיום קורס חובלים, 1950, אולם רוח זו אפינה את מחשבתו החל מלקיחת תיק הבטחון.

[275] כזכור, נפקד מקומה של החבלה הימית בהגדרת תפקידי חיל הים, בכל התכניות המוצעות. יגאל אלון ראה את תפקיד החבלה כחלק מתפקידי כח מחץ כללי, שישאר תחת פיקוד הפלמ"ח, וראה בהרחבה בפרק ד'.

[276] וראה בהרחבה בפרק ג'. התכניות מפורטות אצל פעיל מ', מהגנה לצבא הגנה, הוצ' זמורה ביתן, 1979.עמ. 257-256, 264-263.

היה קים,[277] וכל עוד תפיסת האויב כללה בעיקר את ערביי א"י (ואת הבריטים במקרים מסוימים) לא ברור היה הצורך בכח ימי אחר. על רקע זה מובנת התפיסה הממזערת את מקומו של חיל ים עתידי.

כאשר בוחנים את ההצעות היחודיות לפיתוח כח ימי (התכניות עלו החל משלהי 47', בעקבות החלטת הכ'ט בנובמבר, והן נפרדות מהדיון על מקומו של כח ימי זה בתוך הצבא, וראה לעיל) עולה כי גם כאן לא מיועד לכח זה תפקיד של לוחמה ימית, אלא יותר של משמר חופי. התכניות שהעלה הסקטור האזרחי (בעיקר אנשי הסוכנות והחי"ל) כללו תפקידי חופש גישה ופעולה חופית, קיום חופש תחבורה ימית לארץ (ספינות מעפילים, ציוד ומסחר), פריצת מצור ימי אפשרי, קיום קשר חופי במקרה ניתוק (הספקה והעברת כוחות יבשתיים). התכנית שעלתה במטכ"ל (ונשענה על הפלי"ם כבסיס הכח) הוסיפה לנ"ל גם תפקידי נחיתה ימית. תפקידי חבלה נעדרו מכל התכניות, כנראה מתוך הנחה כי הם ישארו כלולים בכח המחץ (על פי תפיסת אלון, וגם מתוך תפיסת האיום הימי שכאמור לא השאירה הרבה מקום לפעולות חבלה כנגד הערבים. פעילות חולית החבלה טרם הקמת המדינה כוונה כנגד הבריטים)[278]

בן גוריון לא היה שותף לתפיסה זו כבר מהתחלה, כיוון שלא היה שותף לתפיסת האיום הימי. בעוד במטכ"ל ובפלמ"ח רואים את האויב המרכזי בערביי ארץ ישראל, ולכן בוסס כח המגן העתידי על הפלמ"ח, הרי שבן גוריון הוביל את התפיסה כי האויב האמיתי יהיו מדינות ערב על צבאותיהן הסדירים. כבר ב1936 הוא כתב ביומנו כי "אנו עומדים בפני סכנת מלחמה עולמית ואי אפשר לדעת מה יהיה מצבה של אנגליה במקרה זה ואם תוכל להגן עלינו. הסכנה הצפויה לנו הינה לא פרעות אלא השמדה, כי התוקפים לא יהיו ערביי ארץ ישראל בלבד אלא אולי עירק וסעודיה, ועלינו להסיק מסקנה פוליטית וצבאית.. עלינו להאחז בים.. להאחז בהרים ..להקים בארץ תעשיה מתאימה למען לא נהיה תלויים בחו"ל".[279] בשנים ההם הוביל קו מחשבה זה את בן גוריון להכרה כי יש להאבק על הקמת מדינה עברית (ומכאן לתכנית בילטמור שהתפרסמה ב1942). בקונגרס הציוני הכ'ב בדצמבר 1946 הוא טוען כי:" הבעיה הראשית היא בעית בטחון... אין זו כידוע לכם בעיה חדשה בארץ. אולם זו הוצגה עכשיו בנסיבות חדשות ושונות לגמרי.. עכשיו אנו עומדים לפני מצב חדש לגמרי. א"י מוקפת מדינות ערביות עצמאיות. אלו הן מדינות שיש בזכותן לרכוש ולייצר נשק, להקים צבאות ולאמן אותם.. התקפת ערביי א"י אינה מסכנת את הישוב העברי, אולם יש סכנה שהמדינות הערביות השכנות ישלחו את צבאן לתקוף את הישוב ולהשמידו".[280] (כפי שכבר נכתב, היו עוד בודדים שהכירו בסכנה של מתקפה ערבית כוללת, כגון יוחנן רטנר ומרדכי קפלן. רטנר אמר כי:" אנחנו צריכים לקחת בחשבון צבא זה או אחר, אם לא קואליציה של צבאות ערב, ולהכין תכנית פעולה נגדם"[281].

---

[277] וראה פירוט בפרק ב'.
[278] וראה בפירוט פרק ג'.
[279] אוסטפלד ז, צבא נולד, הוצ' משהב"ט, 1994, עמ. 15. (להלן: אוסטפלד, צבא נולד)
[280] שם עמ. 16.
[281] שם, עמ 9. וראה בהרחבה בפרק ב'.

כפי שהוראה בפרק ב', האיום הימי המרכזי הוצג מצד המצרים, איום שהתפתח עם התפתחות המלחמה והכתיב במידה רבה את תפיסת הלוחמה של חיל הים ואת הצטידותו בכלים.

בבחינת היקף הכוחות של החיל הצעיר עולה התחלה קשה גם כן. בדצמבר 48 מהווה חיל הים 2% בלבד מכח האדם הצה"לי[282], הוצ' התקציב של חיל הים בין אוקטובר 47' למרץ 49' היו 1.5% מהתקציב הצהל"י (לא כולל תקציב רכש)[283] תקציב הרכש היה כמובן גבוה ביותר, כיוון ומדובר בכלים יקרים (כך גם לגבי השירות האוירי). מכל מקום, החיל הצעיר לא היה ערוך מבחינת כלי שיט למלחמה ימית אמיתית, ורוב הרכש הגיע למעשה רק עם סיום הקרבות.[284]

מכל העולה עד כה, נראה כי מעמדו של חיל הים במסגרת הצה"לית ההולכת ונבנית היה רופף. הדיונים על מעמדו של החיל (זרוע נפרדת או בכפיפות למטכ"ל) והויכוחים הקשים שליוו את הנתקותו מהפל"ים החלישו את כוחו ואת מעמדו.

סקירת פעילות חיל הים במלחמת העצמאות מתחילה מהקמת השירות הימי, במרץ 47'. למעשה, בתקופת "מלחמת האזרחים", כלומר למן החלטת כ"ט בנובמבר, לא היתה פעילות ימית משמעותית, שכן הפעילות הערבית לא כללה כל נגיעה לתחום הימי. הגורם הערבי המקומי לא היה בעל יכולת או תפיסה ימית, ולכן במסגרת המאורעות ששטפו את הארץ לאחר החלטת החלוקה, נפקד מקומם של ארועי ימיים. הפעילות הימית היהודית המשיכה להתמקד בתחומים בהם התמקד הפלי"ם טרם הכרזת החלוקה: המשך פעילות ההעפלה (הסגר הבריטי על חופי הארץ נמשך למעשה למרות החלטת החלוקה) שנמשכה אמנם ללא התנגדות מעפילים לתפיסתם ע"י הבריטים, הבטחת נמל חיפה ע"י פלוגת הנמל עד ליום שחרור חיפה, פסח 48', וסיוע לכוחות היבשה. פעולות חולית החבלה כנגד הבריטים הופסקו לאחר הודעת הבריטים על יציאתם מהארץ (הפעילות חודשה למעשה עם הקמת החוליה באירופה לפיגוע במשלוחי נשק לערבים ע"י יוסל"ה דרור ב13.5.48, וראה בפרוט בפרק ד').

השירות הימי, שעל הקמתו הוכרז ב 17.3.48 התארגן מתחילתו ללוחמה כנגד צבאות ערב, על פי התפיסה שהתווה בן גוריון, אולם בזמן הראשון נדרש לתפקידי סיוע כנגד כוחות ערביים מקומיים. שלב הלוחמה למן "מפנה נחשון", התאפין באופנסיבה יהודית במגמה להשתלט על שטח המדינה היהודית לפי תכנית האו"ם ועל שטחים יהודיים מחוץ לגבולות אלו. חיל הים, שהיה בשלבי ארגון ראשוניים לא יכל היה לקחת חלק בכל הפעילות האפשרית. "תכנית ד'" כללה בתוכה תכנית מבצעית מיוחדת לפלי"ם. (כפי שכתב ב 12.3 ידין לגלילי). ההנחיה נכתבה לפני הקמת השירות הימי, אולם מתוך ראיה ברורה כי הוא יקום בנפרד מהפלמ"ח, ולכן ידין מתיחס לפלי"ם כאל אגף ימי במטה (כלומר ללא כפיפות פיקודית לפלמ"ח). נראה, כי לצורך פעילות ימית הקשורה בצרכי המלחמה, הוחלט להתבסס על הפלי"ם בכל הקשור לציוד וכ"א.

---

[282] שם, עמ. 824.
[283] שם, עמ. 953. מבוסס על יומן בן גוריון ועל טבלה שנערכה בראשית שנות החמישים על ידי מח' הכספים במשרד הבטחון.
[284] וראה בפרוט בפרק ד'.

ידין מציין לגלילי כי מבצעי הפלי"ם המתוכננים כוללים פעולות כנגד ערי החוף ומצורים, אולם הוא מדגיש כי :"את היחידות הנ"ל (והכוונה לפלי"ם) יהיה צורך לארגן במתכונת צבאית ימית, כפי שיקבע ע"י המומחים, בהתאם למשימות הנ"ל. 2) היחידות הללו חיבות להיות כפופות במישרין בכל הנוגע לבצוע המשימות למטכ"ל. 3) בעיות הים מבחינה צבאית וכלכלית הקשורות בצרכי המלחמה מקיפות בעיות רבות ונוספות מחוץ לתפקידים הנ"ל. לשם זה יהיה צורך להקים שירות מיוחד לשרות הימי שיטפל בכל הבעיות, כגון אימון, חיול, קנית סירות וכיו"ב. הפלי"ם יודרך ע"י השרות הנ"ל בכל הענינים המקצועיים הימיים וכן בענין קליטת האנשים ורכישת ציוד"[285]. מקומו של השירות הימי בתכנית ד' היה מותנה ביכולת שלא היתה קיימת בעת כתיבת התכנית. מאופי התכנית עולה כי המטכ"ל גם לא התבסס על עזרה ימית אלא היה שמח לקבלה אם תתאפשר.

המשימה הימית החשובה ביותר בתקופה זו כללה עזרה לחטיבת "כרמלי" במבצע 'בן עמי', לטיהור הגליל המערבי. חיל הים סייע בהכנות לקראת המבצע (12-15/5) הן בהעברת לוחמים ונשק מחיפה לנהריה, והן בפינוי ילדים ונשים מנהריה לחיפה. כמו כן הועברה הספקה, כולל מזון, חומרי נפץ ותחמושת, ציוד רפואי, דלק, בגדים וכו'. במסגרת המבצע נעשה נסיון נחיתה בחוף הלבנון שנכשל.[286]

פעולות נוספות שביצע חיל הים בתקופה זו כוללות את "מבצע שלל 1" שמטרתו פיגוע באניה 'לינו' – אניה נושאת דגל איטלקי ועליה נשק ותחמושת המיועדים לפריקה בבירות. ה 'דרום אפריקה' יצאה ב 3.4.לכיוון רודוס לצפות ל'לינו', אולם ב 5.4 התקבלה הידיעה כי ה'לינו' כבר נתפסה וטובעה בנמל בארי באיטליה (ע"י חולית החבלה באירופה, בפיקוד ה'מוסד', וראה בפרק א') – למעשה כל ה"מבצע" כלל הפלגת אימון. ב 10.4.48 הועברו נשק ותחמושת ע"י חיל הים מחיפה לחוף קרית חיים (ומשם לעין השופט).

סיום המנדט ב 15.5 שינה את המצב בזירה, אולם מצב הסד"כ של חיל הים רק החל להשתנות. אח"י 'אילת' נכנסה לשירות רק ב 21.5. הקורבטות 'וג'וד' ו'הגנה' נכנסו ביוני – יולי (יחד עם עוד גוררת עץ ופולשת, ו4 ספינות משמר). הכנסת הקורבטות וה'אילת' איפשרה למעשה לחיל לראשונה יכולת התקפית ימית, שבאה לידי ביטוי בחודשים שיבואו.

סקירת פעילות חיל הים בגיזרה הדרומית:

מאחר והכח הימי הערבי העיקרי היה הצי המצרי, מטבע הדברים התרכזה רוב הפעילות של חיל הים בגזרה הדרומית.

---

[285] מידין אל 'הלל', 12.3.48, ארכיון יד טבנקין 167/2/10.
[286] טל, מבצעי חיל הים, עמ. 62.

<u>מה 15.5.48 –ההפוגה הראשונה (11.6)</u> הופעלו כנגד ישראל כוחות ימיים מצריים. ב2.6 הופגזה קיסריה, בשטח אימונים ליד קיבוץ שדות ים. לא היו נפגעים.

ב 4.6.48 התקרבה שיירה של שלוש אניות מצריות לכיוון ת"א (אנית הובלה נושאת צבא –"אמריה פאוזיה", פולשת גדולה L.C.T וקורבטה). זיהוי לא נכון של תצפית חוף זיהה רק אניה אחת, ולכן יצאה מולה ה'אילת' (מזוינת בשני תותחי 20 מ"מ ומס' מכונות יריה). כשנוצר קשר עין בין ה'אילת' לשיירה המצרית, ולאחר שתבררה הטעות, היה ברור כי ללא סיוע אוירי לא תוכל ה'אילת' לעשות הרבה, והיא החלה לחזור צפונה. לאחר 10 דק' הפלגה חגה האילת על מקומה כדי לבחון את תגובת המצרים. הקורבטה המצרית הגבירה מהירות וירתה לכיוון ה'אילת' שני פגזים. כח האש של האילת היה מצומצם, ופגזיה לא הצליחו להגיע לקורבטה המצרית, שהמשיכה להמטיר פגזים. בינתיים התקדמו שתי האניות האחרות לכיוון צפון. אחד הצעדים המפתיעים המצרים בשלב זה היה פניה דרומה והפלגה של כעשר דקות דרומה של השיירה המצרית. סיבת פעולה זו לא נודעה, אולם לאחריה המשיכו המצרים להפליג צפונה. משהגיעו מול יפו נכנס חיל האויר לפעולה, אולם מטוס ה'בוננזה' שיצא כנגד הקורבטה הותקף באש נגד מטוסים חזקה, ולא הצליח לעצור את ההתקדמות המצרית. הקרב נמשך עוד כשעתיים וחצי במהלכן התקיף ח"א עוד שתי התקפות אויריות, וה'אילת' תימרנה והטרידה את הפולשת. תוצאות הקרב היו נסיגת השיירה המצרית, ה"אמירה פאוזיה" כנראה נפגעה קל, וח"א איבד אחד ממטוסיו ועימו את דוד שפרינצק ומתי סוקניק[287]

מטרת הפעולה המצרית לא היתה ברורה. יציאה לאור יום ממצריים לכיוון ת"א מחייבת התגלות, כלומר לא נסמכו על גורם ההפתעה. קיומו של בסיס ח"א בצפון ת"א היה ידוע למצרים ככל הנראה. לא ברורה מטרת הנחתת כ 800 חיל בחופי ת"א לאור יום, ללא גורם הפתעה (ואולי יש כאן חוסר ההערכה מוחלט לכח הישראלי). גם ההתנהגות בשעת הקרב לא היתה מובנת כיוון ולאניות המצריות היה, לפי ההערכה הישראלית כח אש מספיק כדי לפגוע ב'אילת'. עד שלא יחשפו המסמכים המצרים בענין זה לא נדע את התשובה.

שתי הפעולות שנסקרו היו למעשה שתי הפעולות ההתקפיות היחידות שביצע הצי המצרי. למרות דלות האמצעים שעמדו לרשות חיל הים, נראה היה כי פעולת ההרתעה עשתה את שלה. הפעילות המצרית המוגבלת, בניגוד להערכות הישראליות, נובעת ככל הנראה גם מפערים בין היכולת המצרית האמיתית לבין הערכתה ע"י ישראל, אולם גם מיכולתה של ישראל להציב הרתעה מסוימת מול הצי המצרי[288]

עד ה 31.12.1948 לא היו עוד פעולות התקפיות של הצי המצרי. פעילותם התרכזה בעיקר בהעברת כוחות והספקה לרצועת עזה ובסיורים לאורך החוף הדרומי הישראלי. הסיורים לא היו שיטתיים או סדירים ובד"כ לא הגיעו לידי התנגשות עם כלים ישראליים. (למעט ארוע ב 11.6.48 – יום כניסת ההפוגה הראשונה

[287] פרוט הקרב מופיע <u>שם</u>, עמ. 89-93.
[288] וראה עוד בפרק ב'.

לתקפה. ה'וג'וד', 'התקווה' ו'אילת' הפליגו מכיוון ת"א ויפו לעבר ה'אמירה פאוזיה' שהתקרבה אל החוף. מכיוון שההפוגה נכנסה לתקפה לא התנהל קרב והשייטת המצרית לא נלקחה בשבי למרות עדיפות הכוחות הישראלית, והיא הורתה לשוט חזרה לעבר מצרים). העברת הכוחות וההספקה לעזה התבררה כמשימה העיקרית של הצי המצרי. שימוש בדרך הים היה נוח בשלב זה למצרים, שכן כל עוד לא היה בידי הישראלים כח ימי ראוי, היתה זו דרך העברה בטוחה יחסית שלא חייבה ריתוק כוחות יבשתיים למשימות ההספקה. דרך זו נוחה היתה במיוחד בתקופת הקיץ, כאשר הים נוח להפלגה ובעיקר לפריקת מטענים במעגנים פתוחים. המצרים לא השתמשו בדרך הימית כדרך העיקרית להובלת הספקה [289], אולם פעילות זו היוותה מוקד פעולה עיקרי למשימות הצי העברי המתהווה.[290]

בהשוואה של הפעילות המצרית בפועל ליכולות שיוחסו לצי נראה, כי החששות העקריים בשלב זה של המלחמה לא יושמו. כפי שנכתב, החשש העיקרי היה מפני הסגר ימי על חופי הארץ. הסגר כזה לא בוצע. למעשה, רק ב11.9.48 הכריזה מצרים כי כל כלי שיט המוביל עולים ומטען נשק לישראל יוחרם – כלומר הכרזת הסגר. בפועל הסגר זה לא מומש ולא נערכו פעולות התקפיות כנגד כלי שיט בדרכם לחופי הארץ[291]. הפגזות על אתרי מפתח או על ריכוזי אוכלוסיה לא קרו גם כן, למעט הפגזה אחת של חופי תל אביב. המצרים ריכזו פעולה בהספקה והובלה ימית לרצועת עזה. נפח הפעילות הגדול היה בחודש הראשון לקרבות. לאחר ההפוגה הראשונה (החל מה 11.6 ועד ה8.7.48) כמעט לא חודשה פעילותו של הצי המצרי. יתכן והגידול בכוחו של הצי הישראלי כיוון את הפעילות המצרית המתונה. נקודה זו אינה מענינה של עבודה זו. אולם ברור כי אין היא משקפת את יכולתו של הצי המצרי, על פי מצבת כלי השיט שלו. פעילות חיל הים בתקופה זו היתה פעילות הגנתית מעיקרה, סיורי חוף ופעולות הגנה על נמלי ת"א יפו וחיפה. פעילות נוספת כללה הבטחת אניות עולים ואניות אכש, אולם מאחר והמצרים לא נקטו פעולות התקפיות ולא הפעילו מצור, לא היוותה פעילות זו משום בעיה.

<u>במבצעי 'עשרת הימים'</u> (8-18/7) לא היה לחיל הים תפקיד מוגדר. החיל עדיין היה עסוק בבניה ראשונית (הן של קליטת כלי השיט, שהיו בעלי חימוש מצומצם ויכולת טכנית מועטה והן בהגדרת היחידות השונות בו). לרשות החיל היו בשלב זה רק שתי אניות כשירות נושאות תותחים: 'וג'וד' ו'אילת', שאר הספינות היו חמושות במכונות יריה בלבד. תחושת האיום הימי המצרי היתה עדיין חזקה ולכן הוקדשה תשומת לב רבה לפעילות הגנתית. למעשה התרומה העיקרית של החיל בקרבות אלו היתה תרומה יבשתית, כאשר מחלקה מבסיס חיפה נשלחה לעזרת כיבוש טירה ועין חוד. 'אילת' ו'וג'וד' עזרו בכיבושים אלו בהפגזת

---

[289] טל, <u>מבצעי חיל הים</u>, עמ. 97.
[290] אצל טל ניתן לראות לוח פעילות מצרי לתקופה זו, עמ. 97.
[291] למעט מקרה אחד (ב31.12.48), בו עצרו אניות מצריות את אנית הסוחר הישראלית ריכרד בורכהרד, שהניפה דגל בריטי והיתה במרחק 210 ק"מ מחיפה. וראה בהמשך.

הכפרים מכיוון הים (עזרה שהתבררה כלא יעילה במיוחד עקב מעצורים בתותח ואי יכולת פגיעה מדויקת[292]

פלוגה נוספת, מצורפת מאנשי פלוגת הנחיתה, המחלקה הדתית מיפו וקבוצת הכשרה מאולגה, הושאלה ל"גבעתי" בנסיון לפרוץ דרך לנגב. פלוגת חיל הים השתתפה בקרב על בית עפה, קרב שתוצאותיו היו קשות מבחינת החיל: הפלוגה לא היתה מאומנת ולא ערוכה לקרב ולמרות זאת הצליחה לכבוש את הכפר ולהתבצר בו. לאחר שהתברר כי הפעולה בכללה נכשלה, הורה גם לפלוגת חיל הים לסגת. אולם למרות ההצלחה בכיבוש הכפר - כיבוש בית עפה נכשל, וכמוהו הפריצה כולה לנגב, ואילו יחידת הנחיתה המוקמת איבדה רבים מלוחמיה ובעיקר את מפקדה אפרים פילסרדורף.[293]

פעולה נוספת במסגרת "קרבות עשרת הימים" היא 'פעולת שמשון' – הפעם פעולה של יחידת החבלה שהיתה בראשית התארגנותה. המטרה היתה חבלה בכלי שיט מצריים העוגנים בעזה. ב 17.7.48 בלילה יצאה חולית חבלנים על גבי ה'סער' לכיוון עזה. עד לפנות בוקר הם סרקו את חוף עזה מרחק מיל מהחוף, ומשלא נמצאו ספינות אויב חזרו כלעומת שבאו. למרות שלמעשה לא התקיימה פעולת חבלה, הרי שעצם ההתארגנות היציאה והתכנון הינם משמעותיים מאוד לצבירת הנסיון. חשוב לציין, כי בניגוד לספינות, יחידת החבלה לא עברה אותם קשיי התארגנות והקמה. למעשה הורכבה היחידה מאנשי 'חולית החבלה' הפלמח"ניקית, היה קו ברור של המשכיות הן באנשים, הן ברוח לחימה ומסורת יחידה והן בשיטות לוחמה.

תרומת חיל הים בתקופה זו למאמץ המלחמתי היתה מינורית. רוב הפעולות הימיות לא בוצעו בסופו של דבר. החשיבות של הפעולות הללו היתה בעיקר פנימה, לתוך החיל: החשיבות שבאימון וצבירת הנסיון, ויותר מכך המעבר מחשיבה הגנתית לחלוטין לפעילות יזומה, הן בגזרה הדרומית והן בגזרה הצפונית (כפי שיכתב להלן).

החל מסיום ההפוגה השניה (ה15.10.48) חל שינוי ביחסה של ישראל לאיום הימי המצרי. עדיין הצי המצרי נתפס כצי הגדול והחזק מבין ציי ערב, אולם כבר היה שינוי ביחסי הכוחות, לאור הגידול במצבת הצי העברי ולאור הפאסיביות היחסית של הצי המצרי בשלבים הראשונים של המלחמה. לחיל הים נוספו הכלים הבאים: לשייטת הגדולה נוספו אח"י 'מעוז' (9.48, פעלה כאנית אם לחבלנים ומבצעי נחיתה), 'נגה' (10.48, שירתה עד שלהי דצמבר ויצאה משימוש), לשייטת הקטנה נוספו 3 ספינות משמר באוגוסט ואחת באוקטובר, באוגוסט נוספה פולשת אחת ששירתה זמן קצר מאוד וגם "חזירי הים" שימשו את יחידת החבלה החל מאוגוסט. גם מבחינת המבנה של החיל אוקטובר מסמל שינוי, עם ארגון מחדש של המטה והחלוקה לשייטות[294].

---

[292] טל, מבצעי חיל הים, עמ. 110.
[293] וראה עוד בענין זה בפרק ד', לגבי יחידת הנחיתה. פרוט הקרב אצל טל, מבצעי חיל הים, עמ. 118-117.
[294] וראה ביתר פירוט בפרק ד'.

במס' כלי השיט של הצי המצרי לא חל כנראה שינוי רציני עד שלהי אוקטובר 48'. היו ידיעות על תכניות לרכש (בעיקר מהבריטים), אולם לא היו ידיעות על מימוש הרכש, או על הגעה של כלי שיט חדשים למצרים.[295] **ב**אוקטובר הגיעו ידיעות על רכישה מיוון של שלוש קורבטות לא מזוינות, שעלו להספנה לצורך תיקונים ולא הוכנסו לשירות פעיל (ככל הנראה עד סיום המלחמה, וראה בהמשך).

השתתפותו של ח"י במבצע "יואב" (15-23/10/48), שבו הוא נדרש לראשונה ליכולת התקפית יזומה, נתפסה כהצלחה גדולה. תפקידו של החיל במבצע היה להשלים מצד הים את הכיתור המעשי והפסיכולוגי של הכוחות המצריים, כלומר לנתק את דרך הים בין מצרים לרצועת עזה, וכן לפעול כנגד ישובים או מטרות צבאיות בחופים כדי ליצור אפקט של סכנה מתמדת מצד הים על מנת לגרום למצרים לרתק כוחות וציוד להגנת החופים. למרות כשלון החיל בפעולת נחיתה ("מבצע סוללה" שמטרתו היתה פיצוץ סוללת תותחים ליד אשדוד)[296], הרי שנמדדו לו הצלחות בהפגזת אל עריש, בהתקפה על אנית הספקה מצרית מול חופי אשקלון[297] ובעיקר – בטיבוע אנית הדגל המצרית 'האמיר אל פארוק' (22.10.48), פעולה השיכת ליחידת החבלה הימית.[298] הפגיעה בצי המצרי היתה גדולה. בראש ובראשונה הטיבוע של 'האמיר פארוק' ופגיעה באחת משולות המוקשים 'אל ג'רינה' צמצמה את עדיפותו בכלי שיט. מלבד זאת היתה כאן הפגנת יכולת של הצי העברי. לאחר המבצע שוב לא קוימה תחבורה ימית מצרית לעזה.

החל מחודש נובמבר החלו להגיע ידיעות על תגבור הצי המצרי. מראשית נובמבר נמצאו וצולמו בנמל אלכסנדריה שלוש שולות המוקשים 'אל ג'רינה' שנמסרו להם ע"י הבריטים[299]. ידיעות לא בדוקות הצביעו על כך שגם שניים מהסלופים הבריטים הגיעו לאלכסנדריה בשלב זה. שולות המוקשים 'אל ג'רינה' היו תוספת חשובה לצי המצרי. הן נחשבו לשולות המהירות והאפקטיביות ביותר של הצי המלחמתי הבריטי. כמו כן החלו להגיע ידיעות על תגבור אזרחי של הצי המצרי: מצריים החלה להחרים כל אניה שיכולה לשמש לצרכים מלחמתיים. בפורט סעיד הוחרמו שתי אניות והועברו לאלכסנדריה להתקנה[300]

החל מאמצע דצמבר, התגברה פעילות המודיעין הימית בגזרה המצרית. שיתוף הפעולה בין ח"א לח"י לקראת "מבצע חורב" הוליד בין היתר את הדו"חות היומיים של מודיעין ח"י. דו"חות אלו כללו מידע לא רק

---

[295] לדוגמא: דו"ח מודיעין ח"י על עזרה בריטית לצי המצרי מיום 5.1.49: לפי תכנית החידוש של הצי המצרי עמדה מצרים לרכוש במהלך 47'-48' מהבריטים עוד 3 סלופים (אניות ליווי מהירות), 2 קורבטות מסוג קסטל, 4 שולות מוקשים גדולות אל ג'רינה. ביוני הגיעו ידיעות כאילו נמסרו כבר 2 סלופים וכן הקורבטות ושולות המוקשים, אולם התברר כי הידיעות מוקדמות מדי. עד ראשית נובמבר לא נצפו אצל המצרים כלים חדשים כלל. א"צ 600137/51/287.

[296] וראה ביתר פרוט אצל טל , מבצעי חיל הים, עמ 151.

[297] הקרב מתואר בפרוט אצל טל, מבצעי חיל הים, עמ. 153-160. יש לציין כי בקרב היו מעורבים מטוסים ישראליים ומצריים, שתי הקורבטות הישראליות נפגעו מאש תקיפה מצרית. העדיפות בקרב היתה של השייטת הישראלית שהורכבה משתי הקורבטות ומה'נוגה', יחד עם זאת למפקדים (אפשטיין - 'נוגה', מימון – 'וג'וד', קיפי – 'הגנה', לא היה נסיון והכשרה בקרבות ימיים, והיכול לתיאום בין האניות היתה חלשה. האניה המצרית נפגעה אך לא טובעה, בעיקר עקב יכולת אש חלשה של הספינות.

[298] פרוט כל מבצעי ח"י ב"מבצע יואב" שם, עמ 148-170, פרק 13.וכן אצל אלדר מ', שייטת 13, סיפורו של הקומנדו הימי, ספרית מעריב, 1993. עמ.145-144. (להלן: אלדר, שייטת 13).

[299] דו"ח מודיעין ח"י על עזרה בריטית לצי המצרי מיום 5.1.49. א"צ 600137/51/287.

[300] דו"ח מודיעין יומי מיום 27.12.48. א"צ 287/51/137.

על רכש ותגבור הצי, אלא גם על הגנת וארגון הנמלים, ההגנה החופית המצרית והאימונים המצריים. הצי המצרי הוסיף מטבע הדברים להחשב כאויב הימי מס' אחד של ישראל. לפי המידע הרב שנאסף בנושא הגנת הנמלים, נראה כי היו מחשבות לתכנון פגיעה אפשרית בנמלים, ככל הנראה ע"י כוחות חבלה ימית. למרות ההצלחות ב"מבצע יואב" נתפס האיום המצרי הימי כאיום אמיתי. ניתן לראות זאת בעקיפין בתפקידים שיועדו לחיל הים ב "מבצע חורב". (8-22/1/49). ערב המבצע, ביקש אגף המבצעים של חיל הים להרחיב את תפקידי החיל ולבצע פעולות ימיות עצמאיות כנגד התחבורה הימית המצרית. הבקשה נענתה בשלילה ע"י המטכ"ל ושר הבטחון[301]. כפי הנראה היו השיקולים של המטכ"ל קשורים בהערכת כוחו הימי של האויב. פגיעה בתחבורה הימית של המצרים היתה מולידה בהכרח תגובה מצרית. למרות הפאסיביות המצרית הימית עד כה, היתה התחשבות רבה בעדיפות הכוח המצרי בכלים ובנשק. לא היה רצון של המטכ"ל לפתוח חזית נוספת בים, ותפקידי חיל הים נשארו תפקידי סיוע בלבד. (סיבה נוספת להמנעות מפגיעה ישירה במסחר הימי המצרי היתה, אי רצון לגרום לסיבוכים בינלאומיים עם מדינות הסוחרות עם מצריים והעלולות להיפגע מפעולה ישראלית).

הידיעות בשלב זה על הצי המצרי התקבלו בעיקר מצילומי אויר בחופי הארץ, וממקורות רשת "דעת" במצרים. לאורך כל המבצע נמשכו הסיורים האוריים מעל החופים, וכן נאספו ידיעות מתצפיות חוף, ומעצירת ותשאול צוותן של סירות דייגים מצריות[302]. סיכום הידיעות ערב "מבצע חורב" העיד כי אין ריכוז כוחות ימיים מצריים בחופי הארץ ובצפון סיני. בדו"ח מס' 2, מיום 21.12.48 לא מצוין כל כלי שיט בפירוט הכוחות המצרים בגזרה זו[303]. מעקב אחר יומן המבצע של השייטת הגדולה מראה כי בסיורי החוף היומיים ובהפגזות הליליות בימים הראשונים לא נתקלו ספינות חיל הים בכלי שיט מצריים[304].במהלך המבצע, ככל הנראה עקב ההפגזות של הצי העברי, נוספו תותחים לתחנות החוף. בדוחות המודיעין קיימת התיחסות לנקודות החוף, שהן מצוידות בנשק קל. בדו"ח מס' 5 מצוין כי בנקודות החוף המצריות יש ריכוז גדול של תותחי א'א מסוג 40 מ"מ ו20 מ"מ. יש ריכוז תותחים סביב חאן יונס ואל עריש[305]. דו"ח מס' 9 מדווח על קיומן של 4 תחנות משמר חופיות בלבד בגזרת החוף בין עזה לרפיח, כשהן מצוידות בנשק קל בלבד ואין ביניהן קשר אלחוטי אלא קשר ע"י גמלים בלבד. צוין כי מכשירי אלחוט יש רק בחאן יונס וברפיח[306].עיקר הידיעות התקבל מאלכסנדריה, שם היה מרוכז רוב הצי. באותו דו"ח צוין כי בנמל אלכסנדריה הוצבו תותחים אנטי אוריים, וכן עמדות של מכונות יריה על חוף הים. ידיעות לא ברורות דיווחו על תגבור של 8 תותחים סביב נמל פורט סעיד[307].ועל האפלה בנמל דמיאטה[308]. ידיעות על האפלה במקומות אחרים

---

[301] טל, מבצעי חיל הים, עמ. 178.
[302] דו"ח מודיעין יומי 28.12.48 מס' 9, א"צ 137/51/287.
[303] דו"ח מודיעין יומי מס' 2, 21.12.48, א"צ 137/51/287.
[304] מבצע חורב, סקירת מודיעין חיל הים, א"צ 72/52/1.
[305] דו"ח מס 5 מיום 14.12.48, א"צ 137/51/287.
[306] דו"ח מס' 9,28.12.48 א"צ 137/51/287.
[307] דו"ח מס 5 מיום 14.12.48, א"צ 137/51/287.
[308] דו"ח מס 6 מיום .25.12.48 , א"צ 137/51/287.

התקבלו מדו"חות המבצע, ביומן פעילות "השיטת הגדולה"[309]. ידיעות נוספות התרכזו בסידורי הבטחון בנמלי פורט סעיד ואלכסנדריה[310] מענין לציין כי עיקר ההתיחסות להגנת נמלים וחימושם היתה סביב "מבצע חורב", שוב, אולי מתוך בחינת האפשרות לחבלה ימית.

מעקב אחר דוחו"ת המודיעין היומיים במהלך המבצע מראה, כי כמעט ולא היו תקריות ימיות עם הצי המצרי, למעט אחת: ב31.12.48 התקבלה ידיעה כי שתי אניות לא מזוהות, כנראה מצריות, עצרו את הסוחרת 'ריכרד בויכרד' השייכת לחברת "עתיד", 115 מיל מנמל חיפה. ני קצינים ושישה חיילים חמושים עלו על האניה, דרשו לבדוק את תעודותיה ולאחר 15 דק' היא שוחררה להמשיך לדרכה. היתה זו הפעם הראשונה שהמצרים הפעילו פעולות מסוג זה, שיש בהם מן הסגר, וישראל היתה חייבת להגיב מידית. 'וג'וד', 'הגנה', קבלו הוראות להפליג מיד לנקודת מפגש אפשרית עם האניות המצריות. ההפלגה התעכבה כדי לתאם פגישה עם 'מעוז' עליה חולית חבלנים ו'סירות יוחאי'. בערב התקבלה ידיעה נוספת על אניה אנגלית שנעצרה לתשאול בדרכה לנמל חיפה. האניות המצריות המשיכו בדרכן וב1.1 לפנות בוקר הפגיזו את חופי תל אביב (כל הפגזים נחתו בים ולא היו נפגעים). השייטת הישראלית יצאה לחפש את האניות המצריות, ואכן סמוך למקום המפגש המיועד מצאה ה'הגנה' את השייטת של שתי אניות מצריות. נפתח קרב ימי, במהלכו נורו יותר ממאה פגזים ע"י השייטת הישראלית, בסיוע אוירי נוסף – השייטת המצרית הצליחה להתחמק, אולם המרדף אחריה נמשך כמעט עד לנמלי אלכסנדריה ודמייטה[311]. השת"פ עם ה 'מעוז' כשל, ובסופו של דבר לא הופעלה חולית החבלנים וה'מעוז' עצמה גם היא לא השתתפה בקרב.

מצד אחד תרם קרב ימי זה לתחושת גאווה מסוימת של אנשי הקורבטות, שכן רדפו אחר המצריות כמעט עד לנמליהן. יתרון נוסף היה בעצם הנסיון הימי, שחשף בפני פיקוד החיל ליקויים חייבי תיקון. השאלה הגדולה היתה כיצד למרות כח אש גדול וסיוע אוירי, חמקה השייטת המצרית ללא פגע? ונמדדו כאן כשלים הן ביכולת הפגיעה של מטוסי ח"א, הן בשת"פ ים – אויר, הן בשת"פ עם ה'מעוז' וחולית החבלנים. צוין כי שתי הקורבטות, השיכות לאותה שייטת פעלו בשיתוף פעולה מלא, אולם עדיין לא הצליחו לחשב נכון את טווחי הפגזים ולכן למרות כח אש גדול לא פגעו בכלים המצריים.

משימת ההסגר על עזה התקימה במלואה ובמשך המבצע כולו לא הגיעו כלי שיט מצריים לרצועה ולא קוימה תחבורה חופית לאורך חופיה. חיל הים הישראלי המטיר הפגזות רבות לעבר החוף המצרי וגרם להפניית משאבים רבה של המצרים לחיזוק ההגנה החופית. משימת נחיתה (פעולת 'התחלה' והמשכה פעולת 'עוז', שמטרתן ניתוק מסילת הברזל עזה – מצרים) נכשלה.

---

[309] מבצע חורב, סקירת מודיעין חיל הים, א"צ 72/52/1.
[310] דו"ח מס 11 30.12.48 , א"צ, 137/51/287.
[311] פרוט הקרב כולו אצל טל, מבצעי חיל הים, עמ. 190-196.

דוחו"ת המודיעין שהגיעו במהלך שלושת החודשים הבאים התיחסו ברובם לשינויים ולרכש בצי המצרי. ב 23.1.49 הושלמו התיקונים בשלושת שולות המוקשים 'אל ג'רינה' והן הושמשו. עפ"י ידיעות לא מאושרות נראה כי המצרים מעצימים את צי הטורפדו שלהם. (הידיעה הצביעה על רכישה באטליה של סירות טורפדו, טורפדות ותותחים ימיים)[312]. התיחסות נוספת היתה לכוונה לרכוש שלוש צוללות באטליה[313]. ידיעה זו באה בעקבות ידיעה כי המצרים מניחים כי חיל הים הישראלי רכש חמש צוללות באטליה[314]. ידיעות נוספות התרכזו בסידורי ההגנה על החופים ועל הנמלים, בעיקר אלכסנדריה ודמייטה. אנפורמציה נוספת הצביעה על עזרה אירופית לצי המצרי. בפברואר דווח על מומחי קשר אנגלים וגרמנים אשר הגיעו למצרים. העזרה הבריטית היתה רבה גם בתחומי התכנון והרכש בפועל. (וראה בדו"ח על העזרה הבריטית מיום 5.1.)

עד סיום המלחמה לא היו עוד ארועים של קרבות ימיים. למעשה, תחושת האיום מפני הכח הימי המצרי לא מומשה לאורך כל המלחמה. למרות העדיפות המצרית בכלי נשק ובאימון ימיים, לא הופגנה העליונות המצרית במהלך המלחמה, ולכן גם הצי הישראלי לא נאלץ להגרר ללוחמה ימית. עיקר המאמץ הימי הושקע בעזרה לכוחות היבשתיים ובהפגזה של החופים. עם סיום המלחמה עדיין נותר הצי המצרי עדיף בכלי שיט על הצי הישראלי. האבדות המצריות כללו את 'האמיר פארוק' ואת שולת המוקשים מדגם ' אל ג'רינה'. הבסיסים והנמלים לא נפגעו כלל. עפ"י ידיעות המודיעין היה הצי המצרי מצויד ב:30.3.49:[315]

- שתי אניות גדולות, סוחרות לשעבר בעלות מהירות של 14 קשר, אחת מהן לפחות ("סולום") שמשה בעבר בצי הבריטי.
- 10 שולות מוקשים, שלוש ממוצא בריטי (מטיפוס אל-ג'רינה) . מצוידות בתותחי "4 , 4 תותחי 20 מ"מ ו2 תותחי 40 מ"מ. 7 נוספות עם תותחי "3, 20 מ"מ, 13 מ"מ, בעלות ארובה אחת (למעט אחת).
- 3 קורבטות שנרכשו דרך יוון.
- 4 סירות מוטור לפטרולים בעלות מהירות של 15-17 קשר, מחומשות ב תותחי 37 מ"מ.
- 3 ספינות איטיות יחסית (7-11 ק') המוגדרות "ספינות עזר".

הדו"ח מראה כי יחסית ליוני 48' לא חלה התחמשות גדולה של הצי המצרי. עיקר התוספת היה בשולות המוקשים 'אל ג'רינה' ובקורבטות היווניות. הדו"ח אינו מזכיר צוללות אשר ידיעות קודמות הזכירו אפשרות לרכישתן, וגם רכישת הטורפדות האיטלקיות עליה דווח התעכבה ככל הנראה.[316]

סקירת פעילות חיל הים בגזרה הצפונית:

[312] דו"ח מודיעין מיום 23.1.49 וכן מיום 17.2.49. א"צ 137/51/287.
[313] דו"ח מודיעין מיום 17.2.49, א"צ 137/51/287.
[314] דו"ח מודיעין מיום 12.2.49, א"צ 137/51/287.
[315] א"צ 2521/50/35.

[316] וראה המשך התיחסות לצי המצרי לאחר המלחמה בסיכום

סוריה ולבנון, למרות היותן מדינות ארוכות חוף, לא פיתחו במשך השנים יכולת ימית אזרחית או צבאית. לסוריה לא היה נמל גדול אחד, ואפילו צי משטרתי לא היה לה. ללבנון היו נמלים מצוידים היטב (נמל בירות, צור) שנבנו במימון וידע אירופים, אולם הם שימשו בעיקר סחר אירופי[317].

עיקר הפעילות הימית בגזרה הצפונית היתה בסיוע לכוחות יבשה. ב 13.5.48, במסגרת מבצע "בן עמי" התבצעה פעולת נחיתה משולבת של 'כרמלי' וח"י, שמטרתה פיצוץ הגשר מצפון לראש הנקרה.[318] במהלך 'קרבות עשרת הימים', ב17-18/7/48 הופגזה צור ע"י אח"י 'אילת' ואח"י 'וג'וד'. המטרה היתה פגיעה בדרכי התחבורה ובתחנת הרכבת של העיר, אולם בעיקר להפגין את קיומו של צי ישראלי. הפעולה היתה קצרה ותוצאותיה לא ברורות: כח האש היה קטן, גם קלקולים בכלים הישראליים מנעו מבצע יעיל. פעילות חבלה היתה ב"מבצע דוד" (29-30/11/48) - כאשר חובלה האניה 'איגריס' בנמל בירות. למעט פעולות אלו לא פעל החיל בגזרה הצפונית.

ריכוז פעילות החיל לפי סוגי פעילות:

קרבות ימיים:

- 4.6.48 – קרב ימי מול חופי תל אביב בין 'אילת' לשיירה מצרית כולל 'אמירה פאוזיה' ושתי אניות קרב מלוות. קרב בסיוע אוירי. תוצאות: נסיגת השיירה המצרית. נפילת מטוס ישראלי ואבדן שני טייסיו.
- 11.6.48 – תקרית ימית מול חופי תל אביב. ה'אמירה פאוזיה' נעצרה ע"י 'אילת', נסוגה ללא קרב ולא הפרה את ההפוגה.
- 1.1.49 – במסגרת מבצע "חורב", קרב ימי מול חופי תל אביב בין הקורבטות 'וג'וד' 'הגנה' (בסיוע אוירי ובנוכחות ה'מעוז') לבין שתי אניות קרב מצריות. הסתיים באי פגיעה באניות המצריות אך הברחתן עד לנמלי אלכסנדריה ודמייטה.

פעולות חבלה:

- 3.4.48 – "שלל 1": הפלגה לרודוס במטרה להטבעת אנית נשק 'לינו' המיועדת לבירות. ה'לינו' הוטבעה בבארי והפעולה התבטלה והכוחות חזרו.
- 17.7.48 – "שמשון": במטרה לטיבוע כל ישיט מצריים מול חפי עזה, מאחר ולא נמצאו כלי שיט עוגנים הפעולה בוטלה והכוחות חזרו.

---

[317] וראה ביתר פירוט בפרק ב'.
[318] וראה בהרחבה בפרק על מבנה חיל הים (פרק ד'), סעיף על יחידת הנחיתה.

- 22.10.48 – במסגרת מבצע "יואב", טיבוע 'אמיר פארוק'.
- 29-30/11 – "מבצע דוד" לטיבוע האניה "איגריס" שעגנה בנמל בירות
- פעולות יחידת החבלה באירופה – טיבוע ה'לינו', 9.4.48, שני נסיונות חבלה באניות ערביות שכשלו.

פעולות נחיתה:

- 13.5.48 – במסגרת מבצע "בן עמי", נסיון נחיתה משותף עם "כרמלי" מצפון לראש הנקרה, נכשל.
- 16.10.48 – 'פעולת סוללה' במסגרת מבצע "יואב", נסיון לחבל בסוללת תותחים ליד אשקלון, נכשל.
- 26.12.48 – 'פעולת התחלה' במסגרת מבצע "חורב", נסיון לניתוק מסילת הברזל עזה – מצרים, נכשל.
- 2.1.49 – 'פעולת עוז', נסיון חוזר לניתוק מסילת הברזל עזה – מצרים, נכשל.

פעולות יבשתיות:

- קרבות עשרת הימים – עזרה בכיבוש טירה ועין חוד. כיבוש בית עפה (בהשתתפות יחידת הנחיתה).

הפגזה חופית:

- קרבות עשרת הימים – הפגזת טירה ועין חוד, הפגזת צור.
- מבצע יואב – הפגזת אל עריש.
- מבצע חורב – קיום סגר על עזה והפגזת החוף.

הפלגות וסיורים לאורך החופים כהרתעה ולהגנת הנמלים.

ליווי אניות הספקה ועולים בשעת הצורך.

סיוע בהעברת נשק, ציד ואנשים לגליל המערבי הנצור וממנו ערב מבצע בן עמי.

מסקירה קצרה זו עולה, כי בסה"כ לא היו מבצעי חיל הים במלחמה רבים. החיל היה בשלבי התארגנות ראשוניים ויכולתו המבצעית היתה מועטה. פעולות הנחיתה היו כישלון לכל אורך המלחמה. היחידה לא הצליחה להתארגן, להתאמן ולקבוע את מיקומה ויעודה. פעולות נחיתה אפשריות שאף נדרשו ע"י מפקדי החטיבות היבשתיות לא יצאו את הפועל, מחוסר יכולת מבצעית.

גם תחום הלוחמה הימית נדמה כלוקה בחסר. החיל היה משולל כלים ואנשים בעלי כישורים ונסיון בלוחמה ימית. מיעוט הקרבות הימיים אופינו באי יכולת של הכלים הישראליים לפגוע בכלים מצריים, ובד"כ יצאו המצרים ללא פגע (למעט פגיעה יחידה ב'אמירה פאוזיה'). יחד עם זאת דווקא תחום זה

נראה לי כמשמעותי ביותר מבחינת תרומתו של חיל הים למלחמה. החיל, שקם יש מאין והיה מחוסר כוחות, הצליח להפוך ולהיות גורם מרתיע מול הצי המצרי. למעשה סיורי ההגנה מול החופים והנמלים, והיכולת לעמוד עם כח אש מול איומי הצי המצרי, מנעו הפגזות נוספות של תל אביב, ויתכן מאוד שגם מנעו נחיתת כוחות מצריים. אין ספק כי הנחישות ורוח הקרב שהפגינו אנשי הספינות איימו על הצי המצרי. עדיין אין אנו יודעים לנתח את מניעי הצי המצרי, ואת הערכתו את הצי הישראלי, אבל אין ספק כי הערכת הצי הישראלי היתה גבוהה מיכולתו המבצעית בפועל. לקטגוריה זו , של תרומה למניעת פעילות מצרית עוינת, יש להכניס גם את מניעת הסגר הימי על ישראל: לו היו המצרים ממשים את איומם ומטילים סגר ימי על הארץ, היה מצב הישוב הן מבחינת עלית עולים חדשים והן מבחינת הספקה, ציוד ונשק רע ביותר.

פעולות החבלה היו אמנם מועטות אך השפעתן המוראלית היתה רבה. העובדה כי אנית הדגל המצרית הוטבעה היכתה גלים ויצרה יתרון מורלי והרתעתי משמעותי ביותר. הצי המצרי לא הפעיל כוחות חבלה ימית כנגד מטרות ישראליות, ושמה של יחידת החבלה הישראלית הלך לפניה, נשען למעשה על פעולה מוצלחת אחת. פעילות החבלה באירופה, לסיכול משלוחי נשק היתה מצומצמת בהיקפה, אולם כל מניעת הגעת נשק היא בגדר תרומה למאמץ המלחמתי (והכונה לטיבוע ה'לינו').

הפגזות החוף התדירות, גם אם לא היו מדויקות, תרמו לפעילות היבשתית כיוון שריתקו כוחות לחוף, וגם היוו גורם הרתעה. למעשה האיום הפוטנציאלי המצרי לא מומש לכל אורך המלחמה. בינתיים אין לנו יכולת לדעת מה חלקו האמיתי של חיל הים באי מימוש היכולת. יש לזכור כי האיום המצרי היה בעיקרו איום שנבנה בתודעה הישראלית על סמך איסוף נתונים לא מדויקים, ואי ידיעה אמיתית לגבי יכולת מבצעית וסדרי כ"א. יחד עם זאת, חיל הים מנע מהמצרים לנצל את הלוחמה בים כגורם מסייע למאמץ הכולל, ואף סייע לכוחות יבשתיים ישראליים במאמץ המלחמתי.

ניתן אם כן לסכם כי תרומת חיל הים היתה בעיקר בתחומים:

- מניעת סגר ימי על ישראל.
- הרתעת הצי המצרי מביצוע פעולות התקפיות כגון הפגזת ערי החוף או ביצוע נחיתת כוחות.
- עזרה לפעילות יבשתית, הן בהספקה ובעיקר ע"י ריתוק כוחות והפגזת חופים.
- את הפעילות בשטח הנחיתה ניתן לסכם ככישלון מוחלט.

סיכום
מצבו של חיל הים עם סיום המלחמה ותכניות לעתיד.

עם סיום המלחמה היה מצבו של חיל הים רעוע. למרות ההשגים שנמדדו בזירה הימית, עדיין לא הצליחו להציג בחיל הים יכולת מבצעית אמיתית, יחידת הנחיתה כשלה לחלוטין, יחידת החבלה עסקה יותר באימון מאשר בפעילות מבצעית. מערכות היחסים בתוך החיל היו קשות. ביקורות הדדיות נשמעו הן מצד יוצאי פלי"ם (שטענתם העיקרית היתה כי לו נישען החיל הצעיר על הפלי"ם כפי שהם ציפו, היו השגיו ויכולתו גבוהים יותר) והן מצד אנשי מח"ל ואחרים.

מצבת כלי השיט של החיל כללה:

- 3 פריגטות שנרכשו עם סיום המלחמה.
- 2 קורבטות - 'וג'וד', 'הגנה'. מצב גוף סביר.
- 2 קורבטות 'מעוז', 'נוגה' – מצב גוף עץ לא טוב, זקוקות לתיקון כללי של גוף ומכונה.
- ספינות עזר: 'אילת': אנית אימונים, ספינת גרר, בשתיהן בחלק התחתון דרוש שיפוץ.
- ספינות נחיתה: לאנשים ('רמת רחל', ו'ניצנים') – בעלות גוף חלש, לטנקים (L.C.T) לא בשימוש.
- 2 ספינות מנוע ('פלמח' ו'פורצים'), במצב טוב.
- 3 סירות משמר ('דרור', 'סער', 'תרצה') גופים במצב טוב, לדרור מנוע חדש.
- ספינת משמר קורימה ללא נשק.

כל הספינות נמצאו בחסרים מבחינת זיונם.[319]

מתקני החוף כללו את: מטה החיל, בסיס חיפה (כולל מספנה), בסיס יפו, מרכז אימונים, בסיס י. חבלה (קיסריה), בסיס י. נחיתה (עתלית).

[319] דו"ח ראש מטה חיל הים, 7.4.49, א"צ, 2521/50/152.

בינואר 49' הוגש לדורי דו"ח חתום ע"י אנשי מח"ל, המביע ביקורת נוקבת על חיל הים. הדו"ח פותח במשפט: "..Dangerous state in present navy"[320] הדו"ח מיחס את ההגנה הימית של המדינה למזל ולפאסיביות יחסית של האויב כמו גם לחימוש פשוט יחסית של המצרים, ולא ליכולת אמיתית של החיל.

הדו"ח כתוב בצורה נוקבת וחדה. הם מדגישים את מקומם כמתנדבים, שהגיעו לא למען רווח פרטי אלא למען טובת החיל, ושלכולם ישנו רקע מקצועי ימי. הנקודה הראשונה אותה הם מבקרים פונה אל שורת הפיקוד: לטענתם, מרבית הקצינים בחיל אינם בעלי רקע מקצועי או פיקודי מתאים. הם: "nice fellows", אמיצים, מהמפלגה הנכונה, מצטיינים בתחומים אחרים – תכונות נכונות אך אינן רלוונטיות לנדרש מקצין ימי. לרובם חסרה הכשרה בפיקוד על אנשים ואין הם מבינים את תפקידם ואת נהלי הצבא. כתוצאה מכך הספינות אינן עומדות בתקנים בסיסיים של ספינות מלחמה: הן מתוחזקות רע, לא נשמרים נהלי בטיחות, שיגרת האניה אינה מתנהלת כנדרש ובסיכום הם טוענים כי הספינות אינן כשירות להילחם באויב "המעונין להילחם חזרה".

מח' הספקה אינה מתפקדת כיאות, ולחיילים חסר ציוד בסיסי. מח' מבצעים חסרה ידע בסיסי בספנות ובטקטיקות בסיסיות של לוחמה ימית, ישנו פער גדול בין הפקודות הניתנות לבין ביצוען בשטח. החיל מתנהל בבלבול, ללא שיגרת ניהול תקינה. למעשה:" כל המבצעים של חיל הים שלנו מתוכננים ע"י חובבים, חיי אדם מנוהלים ע"י אנשים ללא כל נסיון בשטח זה" (תרגום שלי, ע.ק).

הדו"ח יוצא כנגד שחרור של אנשי מח"ל בעוד החיל צמא לאנשים מאומנים, ומדגיש כי למרות שמזה זמן רב חלה רגיעה בזירה הימית לא חל שום שינוי בחיל. תכנון לשיפורים לא יוצא לפועל ותכנונים עתידיים, כולל תכנון רכש ותכנונים טקטיים אינם מובאים לדיון כלל. המלצות הדו"ח כוללות: בחינה מחדש של כל הסגל הפיקודי בחיל, חיפוש נרחב אחר כ"א מתאים יותר, הקמת מערך הכשרה אינטנסיבי ומתוכנן הכולל אינדוקטרינציה לקצונה לא מיומנת ומערך אימונים ימי יעיל. מוצעת הקמה של ועדת תכנון רצינית ובעלת סמכויות שתעסוק בתכנון מבני, רכש וטקטי. יש לכונן מערך נהלים ופיקוח נורמטיבי לחיל צבאי. מודגש הצורך בתכנון להשארת אנשי מח"ל נחוצים בשירות, ובתנאים טובים. יש להעסיק את אנשי מח"ל בהתאם לרמתם המקצועית, דבר שלא נעשה עד כה – אחרת יעזבו האנשים הללו את הצי, דבר שיהווה קטסטרופה מבחינת יכולתו המבצעית.

הדו"ח חריף מאוד, וכאמור כתוב בשפה נוקבת. המצב המתואר בחיל קשה מאוד. יש לקחת בחשבון את התיסכול המתמשך של אנשי מח"ל אשר ברובם חשו דחויים ולא מנוצלים כיאות (וראה בפרק ד'), ואת הויכוח בינם לבין יוצאי הפלי"ם על אופיו הנכון של החיל. התכונות המוערכות ע"י אנשי הפלי"ם מוצגות כאן כנחמדות וסימפטיה, אבל הן לא רלוונטיות ואף מסוכנות לתפקידי הפיקוד. בקיצור – הדרישה היא להשאיר

[320] מאנשי מח"ל לרמטכ"ל דורי, 18.1.49, א"צ, 782/61/690.

את ימי החובבנות מאחור, ולהתמקצע. למותר לציין כי הרוח "המקצועית" השואפת לצבא סדיר, היא הרוח אליה שאף בן גוריון ערב מלחמת העצמאות.

בפברואר 49' חובר על פי בקשת בן גוריון ע"י קומנדר סלומון, קצין צי יהודי מבריטניה, דו"ח על מצב הצי הישראלי[321]. הדו"ח מדגיש את ההבדל הרב שיש בין אנשי הים בחיל ובין מטה הפיקוד שישב בסטלה מריס. בעוד אנשי הים קוצרים מחמאות רבות על מקצועיותם ולהט עבודתם (בניגוד לחוות דעתם של אנשי מח"ל), הפיקוד היבשתי "זוכה" למקלחת של צוננים. הביקורת הראשונה היא על העובדה כי רבים מאנשי הפיקוד היבשתי אינם אנשי ים ומעולם לא שרתו בים ולכן הבנתם לוקה בחסר. סלומון מדגיש את ההכרח שכל הפיקוד היבשתי יהיה מורכב מאנשים אשר שרתו בים – זו לדעתו הדרך היחידה לבסס יחסי אמון ופיקוד הולמים בין המטה היבשתי לבין אנשי הספינות.

הדו"ח של סלומון מתיחס ישירות לפער שנוצר בין אנשי הספינות לבין אנשי המטה היבשתי, ומכאן למערכת היחסים הרעועה בין הגופים הללו. הוא מציין בנחרצות כי הצטינות בשרות 'ההגנה' אינה הופכת אדם כשיר לתפקידי פיקוד במטה החיל, אלא אם כן שרת על אניה. למעשה, הביקורת מופנית כנגד אנשי פלי"ם אשר לא פיקדו על כלי שיט, ואשר נסיונם לא כלל שירות ימי מסוג זה. סלומון טוען כי על אנשים אלו לעבור הכשרה מתאימה, ואז יוכשרו לתפקידי פיקוד בכירים (אין הוא מתעלם מתכונות ההצטינות והנחישות הבסיסיות שלהם שהובילו להצטינותם בשורות ה'הגנה').

היחס המספרי בין אנשי המטה היבשתי לבין המשרתים על הספינות הוא כ 2000 ל 800. מאחר ורוב אנשי המטה אינם אנשי ים מקצועיים, וגם אינם מהנדסי ספינות או אנשים בעלי ידע טכני נחוץ אחר – יחס זה נראה לסלומון לקוי. הוא מגדיר את רוב המשרתים על היבשה כ"חיילים במדי חיל הים" ולא כאנשי צי מקצועיים.

הפיקוד הימי מתואר כמצויין, וכך גם סגני המפקדים המהווים את שכבת הפיקוד העתידית. ממאגר כ"א זה מוצע לבנות את המטה היבשתי, ואם יש מחסור מספרי בכ"א יש לפנות לאנשי צי הסוחר כמאגר חלופי – קל יותר להפוך מלח ללוחם ימי, מאשר חייל יבשתי ללוחם ימי. סלומון מציע לראש המטה הימי איש ארגון מצי הסוחר, כמו זאב הים או חודורוב. סגנו חייב להיות בעל נסיון קרבי ימי, רצוי מתקופת מלחמת העולם (כלומר הוא יהיה בהכרח יוצא צי זר). קצין תכנון וקצין מבצעים – על שניהם להיות בעלי נסיון מבצעי בצי הישראלי (שרות על הקורבטות ועל סירות המשמר החופי). על קצין המודיעין להיות בעל נסיון ימי אולם לא בהכרח בתפקידי פיקוד, או בעל נסיון קרבי ימי. קצין ההדרכה חייב להיות בעל עבר עשיר של שרות על הכלים השונים, אולם לעת עתה ניתן להסתפק באדם בעל נסיון מצי הסוחר. האיוש המוצע הוא לקדם אנשי מח"ל כמו אלן ברק לתפקידי מטה בכירים. (ענין שהיה נתפס כבעיתי מאוד מצד יוצאי הפלי"ם ו 'ההגנה', ומומש לבסוף בתקופת שמיר). תפיסתו של סלומון שאובה ממבנה הצי הבריטי. כלל מפתח בצי

[321] דו"ח קומנדר סלומון, 2/49. א"צ 73/52/2.

זה, שאין איש פרטי או יבשתי יכול לתת פקודות לאיש ימי. כל קציני המטה חייבים להיות מפקדים ימיים. קידום בדרגת קצונה מותנה בשירות פיקודי על כלי שיט בדרגה מתאימה. הניידות בין תפקידי המטה לתפקידי הים היא רבה, וכך תנועת האנשים בניהם. דבר זה תורם לקשר בין המחלקות השונות.

סלומון מציע להביא עוד מומחים מחו"ל בעלי נסיון פיקודי ימי – אולם להעסיקם על בסיס זמני בלבד, לצורך ביסוס החיל ולמידה מהם. החיל, בראיה עתידית חייב להיות מבוסס על אנשים המחויבים למדינה ולרעיון, כלומר אזרחי הארץ ויהודים, ולא על כוחות זרים, מקצועיים ככל אשר יהיו.

הדרכה: ההדרכה חייבת להיות מבוססת על שירות ימי, רצוי בצי הסוחר. כך תילמד הימאות הבסיסית. רק אחר כך ניתן ללמוד לימודים יבשתיים הכוללים נווט ימי, כללי שיט, משמעת ימית וכו'

רכש: סלומון מציע לבסס בשלב זה את הצי על משמר חופי וספינות קטנות. עלות הכלים ועלות הכשרת קציני פיקוד היא זולה באופן משמעותי לעומת משחתות או כלים אחרים המיועדים לשיט בים העמוק. סלומון מציע להסב ספינות סוחר גדולות ע"י חימושן לצרכי התגוננות. לגבי לוחמת אנטי צוללות הוא מציע לשקול היטב עד כמה הסיכוי להתקפת צוללות אכן קיים מהציים השכנים, לפני שנכנסים בשלב זה להוצאה ולמאמץ גדול כל כך. ההצעה מפרטת הצעה לרכש ולמבנה כלי של החיל, בהתאם לעקרונות שצוינו. בענין זה הגיעה הצעתו מעט באיחור, שכן באותו חודש קיבל חיל הים שתי פריגטות ראשונות מתוך שלוש שנרכשו חודשיים קודם לכן בארה"ב, אולם מכאן ואילך התקבלה דעתו, ומאמץ הרכש בתקופה הבאה התמקד בקנית סירות קטנות ומהירות (עד להגעת תקופת המשחתות והצוללות).

סלומון מתנגד נחרצות לקיומה של יחידת נחיתה. בצי קטן, הוא טוען, זהו בזבוז מוחלט של משאבים. המבצעים המיוחדים, כגון נחיתה בעורף האויב, יכולים להתבצע ע"י הכוחות המבצעיים היבשתיים, ואין צורך לבזבז משאבים על כפל כוחות. ניתן להוסיף אימון ימי נדרש לכוחות המבצעיים היבשתיים כדי להתאימם גם לנחיתה ימית.

דו"ח סלומון מציין כי דווקא בנקודה החלשה של יכולתו הימית הגיע החיל להשגים נכבדים לעומת נקודת הפתיחה החלשה כל כך. יחד עם זאת המצב המתואר בדו"ח הינו קשה, הן מבחינת ההכשרה והפיקוד, הן מבחינת מערכות היחסים בתוך החיל. סלומון מציג הכרח בשינוי מהיר. גם במטכ"ל היה ברור כי עם סיום המלחמה ניתן להתפנות ולבסס את החיל הצעיר.

החל ממרץ 49' מתחילות לעלות באכ"א הצעות לתכנון חיל הים לימי שלום. ההנחות נשענות על תפיסת האיום הימי מצד מדינות ערב. דו"ח עדכני למרץ[322] מתיחס לנסיכויות ערב, ערב הסעודית, עירק, כווית – לכולן מס' סירות משמר ואניות שירות, אף אחת לא מוצגת כאיום ימי על ישראל. לסוריה ועבר הירדן אין אניות מלחמה. ללבנון אנית משמר ומס' סירות מוטור. כצפוי עיקר הדו"ח התרכז בצי המצרי.

[322] כוחות ארצות ערב, הכוחות הימיים. 3.49, א"צ, 2169/50/25.

עם סיום המלחמה עדיין נותר הצי המצרי עדיף בכלי שיט על הצי הישראלי. האבדות המצריות כללו את 'האמיר פארוק' ואת שולת המוקשים מדגם ' אל ג'רינה'. הבסיסים והנמלים לא נפגעו כלל. עפ"י ידיעות המודיעין היה הצי המצרי מצויד ב:30.3.49:[323]

- שתי אניות גדולות, סוחרות לשעבר בעלות מהירות של 14 קשר, אחת מהן לפחות ("סולום") שמשה בעבר בצי הבריטי.
- 10 שולות מוקשים, שלוש ממוצא בריטי (מטיפוס אל-ג'רינה) . מצוידות בתותחי "4 , 4 תותחי 20 מ"מ ו2 תותחי 40 מ"מ. 7 נוספות עם תותחי "3, 20 מ"מ, 13 מ"מ, בעלות ארובה אחת (למעט אחת).
- 3 קורבטות שנרכשו דרך יוון.
- 4 סירות מוטור לפטרולים בעלות מהירות של 15-17 קשר, מחומשות ב תותחי 37 מ"מ.
- 3 ספינות איטיות יחסית (7-11 ק') המוגדרות "ספינות עזר".

הדו"ח מראה כי יחסית ליוני 48' לא חלה התחמשות גדולה של הצי המצרי. עיקר התוספת היה בשולות המוקשים 'אל ג'רינה' ובקורבטות היווניות. הדו"ח אינו מזכיר צוללות אשר ידיעות קודמות הזכירו אפשרות לרכישתן, וגם רכישת הטורפדות האיטלקיות עליה דווח התעכבה ככל הנראה (וראה לעיל). דו"ח המודיעין כולל גם ספינות שעומדות לרכישה:

אנית סיור ברת זיון העומדת לרכישה מחברת חקר איטלקית - מאותו מקור גם: 3 ספינות נחיתה, ספינות טורפדו (אין ציון מספרי), מצויין כי לפחות אחת כבר נמצאת במצרים, שלוש ספינות טורפדו קטנות. 15 ספינות טורפדו בריטיות ממתכת, נמצאות באיטליה לצורך שינויים קלים וחימושן. ועוד 3 פריגטות מצוידות בתותחי 20 מ"מ ו 40 מ"מ עתידות להימסר למצרים ע"י הבריטים לאחר ביטול האמברגו.

מדו"ח זה ברור כי עם סיום הקרבות היו פני הצי המצרי להתחדשות. תגבור החימוש והוספת הטורפדות וספינות הנחיתה מעידים על התכוונות לבנית יכולת התקפית. דו"ח הכוחות הימיים הערביים התיחס לסוגית ההתחמשות של הצי המצרי ביתר זהירות:" על הגדלה רצינית של הצי המצרי נתקבלו ידיעות רבות במשך החודשים האחרונים, אם כי הידיעות היו מנוגדות אחת לשניה ומחוסרות אישור"[324]. גם דו"ח זה מאשר כי ככל הנראה ההתחמשות חלה בתוספת של שולות מוקשים, בקורבטות, פריגטה ואנית תותח. הדו"ח מוסיף נתונים על קנית סירות טורפדו גרמניות ואיטלקיות, כלים קטנים שניתן להסוותם בקלות. הדו"ח שולל אפשרות לקנית צוללות איטלקיות. סיכום הדו"ח מענין: ".. היות והצי המצרי הוא הגדול בין ציי ארצות ערב, יש להסיק כי למרות העובדה שארצות אלה תלויות במדה מכרעת בקשריהן הימיים עם ארצות חוץ, כוחן בים כרגע הוא בגדר גורם מבוטל".

---

[323] א"צ 2521/50/35.

[324] כוחות ארצות ערב, הכוחות הימיים. 3.49, א"צ, 2169/50/25.

סקירה של הצי המצרי שנערכה ע"י המודיעין, אגף מבצעים במטה חיל הים כחצי שנה אחר כך[325], מתיחסת בכל זאת לחידוש המואץ של הצי המצרי. הטענה היא כי לאחר הקרבות בא"י המצרים החליטו להקים מחדש את הצי שלהם. עד הקרבות היו רוב האניות המצריות קטנות ומיושנות. לחידוש הצי הוקצה סכום גדול של 500000 לי"מ לרכש, 1.026.120 לי"מ לבנית מפעלים ימיים חדשים. הרכש מתמקד בכלים גדולים - משחתות, פריגטות, צוללות וסירות טורפדו. כלים כאלו משכללים את יכולת ההגנה וההרתעה של הצי, וגם יכולים להוות בסיס ליכולת התקפית. המצרים הקימו ועדת מומחים זרים לתכנון הקניות שלהם כדי למנוע רכישה של כלים שאינם ראויים לשימוש כפי שקרה בעבר. בנוסף לאניות שהיו בשרות בימי המלחמה הוסיף הדו"ח עוד מידע על שלוש הקורבטות שנרכשו מיוון בשלהי 48' (וראה לעיל). מהירותן 30 קשר, מצוידות בתותחי "3-3.5 ו שני צינורות טורפדו "18. האניות נבנו בראשית המאה (1905-1907), הן מטיפוס סקנדינבי ומאוד מיושנות. לא הגיעו נתונים האם ספינות אלו הושמשו בשלב זה וספק אם הן כשירות לפעולה. לגבי תכניות הרכש שהוצגו בדו"ח הקודם, מעדכנת סקירת המודיעין כי היה רכש נוסף של 4 אניות טורפדו מאיטליה, נפח ספינה 20 טון, מזוינות כ"א ב 2 תותחי 37 מ"מ, כל סירה נושאת 6 טורפדות בלי צינורות (נזרקות מצידי הסירה). הסירה נושאת פצצות עומק, ומהירותה 45 קשר. לא ברור האם הטורפדות הללו הגיעו למצרים. ידוע כי שלוש מהן הועמסו על האניה הנורבגית "אמאה באקה" לשם העברה למצרים אולם השלטונות האיטלקים הורידו אותם ממנה. 12 טורפדות נוספות הוזמנו מאנגליה, מטיפוס M.T.B (בדו"ח הקודם דובר על הזמנת 15 טורפדות בריטיות).

רכישות נוספות: פריגטה שנרכשה מבריטניה, 1460 טון. זיונה אמור להיות (עפ"י ה jans) ב 2 תותחי "4, 10 תותחי 20 מ"מ, מטיל פגזי עומק נגד צוללות. שלוש פריגטות שנרכשו בבריטניה, שתי אניות משמר ושולת מוקשים אחת שנרכשו באמריקה.(רכש זה תואם את הדו"ח הקודם בדבר הרכש העתידי). נרכשו עוד ספינות משמר מעץ להבטחת החופים. שוב נזכרה העובדה כי מתבצע מו"מ עם האיטלקים לרכישת צוללות.

הסקירה מוסיפה כי ידוע שלמצרים יש מס' ספינות נחיתה קטנות וספינת נחיתה אחת לטנקים, ובזמן האחרון נרכשו כמה מכוניות אמפיביות גדולות. מלבד זאת אין ידיעות על יחידת נחיתה מאורגנת.

בדו"ח מחלקת המודיעין אגף מבצעים חיל הים מיום 21.11.49 (כחודש לאחר הסקירה הנזכרת) ישנו פרוט של מצבת הצי המצרי עד ליום זה. הפירוט כולל שמות, טיפוסים, טונז' מהירות וכן צוות וחימוש עפ"י ה Jans. השוואת דו"ח זה לדו"חות קודמים מראשית המלחמה מראה, כי הצי המצרי תגבר כוחו מספרית: מ42 כלים ל 65 כלים. מבחינת כלי השיט עיקר התוספת היתה בפריגטות (2), קורבטות (4), טורפדות וצוללות (אם אכן הגיעו – ידיעה מיולי 49' הצביעה בברור על רכש של שתי הצוללות באטליה, כולל נתוני חימוש ויכולת עפ"י ה Jans. הידיעה הצביעה על כך שלפי מקור לא ברור הצוללות הגיעו למצרים אולם אין

[325] מיום 28.10.49, א"צ 73/52/75.

צוות מיומן עבורן[326]. כמו כן כולל הד"וח את המשחתת "מוחמד עלי", משחתת בריטית מדגם HUNT שנקנתה על זיונה מהבריטים והגיעה על פי הידיעות בראשית נובמבר 49'[327]. הדו"ח כלל את ציון 20 אסדות הנחיתה מדגם L.C.M אולם מחוסר ידיעות על הקמת יחידת נחיתה ההנחה היתה כי יחידה כזו לא הוקמה עדיין[328]. מבחינת הכלים שנרכשו, אין ספק כי המצרים התכוונו לבנית צי התקפי.

מענין לציין בהקשר זה, כי הידיעות על מצבת כלי השיט המצריים עדיין לא נתנו תמונה ברורה על יכולת הצי. בנקודה זו היו הדעות חלוקות. כפי שכבר צוין, עיקר הידיעות על חימוש ומצבת כ"א של הכלים היו בהסתמך על נתוני ה Jans ולא על ידיעות ראליות. כמו כן לא תמיד היה ברור מה מצבם האמיתי של הכלים, וזאת גם בהסתמך על העובדה כי מרבית הרכש היה של עודפי מלחמה ולא של רכש חדש. על בסיס הידיעה על מצבת כלי השיט המצרים שהובאה להלן (מיום 21.1.49) פרסם אפרים דקל, מנהל אגף חיל הים במשרד הבטחון השוואה בין הצי המצרי לצי הישראלי. ההשוואה מוסיפה לכח המצרי גם "חזירים" המופעלים ע"י יחידה של 15 איש המאומנת ע"י חבלנים איטלקיים[329]. דקל מציין כי העדיפות המצרית היא בעיקר בקיומן של 23 אניות קרביות (מול 6 ישראליות), 20 פולשות (מול 2 ישראליות), וכן בעדיפות מוחלטת בחימוש. דקל מסיים את הסקירה בכך ש: "הפרטים הם רק בהתאם לידיעות שבידינו. ולפי זה בלבד יוצא שבנפח הם עולים עלינו ב 130%; בתותחים ב 120%; בהזמנות תותחים ב 200% ויותר. לתשומת לב רצינית". מענינת ביותר תשובתו של צבי קוחנסקי, ראש מחלקת מודיעין ימי. במכתב תשובה המיועד למפקד חיל הים הוא מציין כי ניתוח הנתונים שעשה דקל לטבלת הכוח המצרי היא שגויה. הערכת מודיעין חיל הים היתה כי מבין 23 ספינות הקרב המצריות רק ל 5 יש יכולת קרבית מוכחת, ולעוד 5 יש יכולת קרבית "מסוימת". רוב שולות המוקשים אינן מזוינות בצורה מספקת והן משמשות בעיקר לתפקידי משמר חופים ותפקידי ליווי, ואילו 20 הפולשות הן בעלות יכולת מוגבלת הן מבחינת קיבולן והן מבחינת מצבן וככל הנראה אין הן נמצאות בשימוש מבצעי. השוואת הציים צריכה להעשות לפי הערכות אלו [330]. מתשובתו של קוחנסקי ניכר, כי הערכת חיל הים את העצמה הימית המצרית לאחר מלחמת העצמאות היתה פחותה מאשר לפניה, וזאת ללא ספק לאחר בחינת פעילות הצי במהלך המלחמה. עדיין מיוחס עיקר כוחו של הצי המצרי ליכולת הגנה ומשמר חופים, למרות ראשית רכש התקפי. עדיין הצי המצרי הוא היחיד אליו ישנה התיחסות בסקירת האיום הימי על ישראל.[331]

---

[326] מכתב מטה מודיעין חיל ים לראש אגף מבצעים בדבר רכש ימי, מיום 12.19.49, א"צ 73/52/75 .

[327] דוח מיום 16.12.49 ,א"צ73/52/75.

[328] דוח מח' מודיעין אגף מבצעים חיל ים מיום 21.11.49

[329] דקל מוסיף גם פרוט על הטורפדות החדשות של המצרים ומכנה אותן בשם "סירות יוחאי".מכתב אפרים דקל למפקד חיל הים מיום 20.1.1.49.

[330] וראה פרוט הכלים במכתב צבי קוחנסקי למפקד חיל הים מיום 14.12.49.

[331] לא ברור לי לחלוטין האנטרס של מודיעין חיל הים לצמצם את תחושת האיום המצרי, לעומת אגף החיל במשרד הבטחון. אולי ישנה כאן מגמה להראות כי חיל הים צמצם מאוד את הפערים שהיו בתחילת המלחמה, ומכאן הרצון להאדיר את שמו ועצמתו של החיל. תפקידו של החיל במלחמה היה מוגבל למדי, והיתה תחושה של רצון עז להוכיח את נחיצותו ויכולתו. יתכן ותחושה זו היא שהובילה את התגובה החריפה והמהירה של מודיעין חיל הים. ואולי מדובר רק בחילוקי דעות מקצועיים בענין הערכת הכח המצרי. מכל מקום, מאחר ותקופה זו כבר נמצאת מחוץ לדיון בעבודה זו לא הרחבתי בשאלה זו.

בסקירת הצי המצרי מיום 28.10.49 נכללו גם הידיעות לגבי תכנון הצי שאושר ע"י הממשלה: הכח הימי יהיה עצמאי ונספח למנסטריון המלחמה והימיה, מורכב מיחידות צבא ימיות שבראשן יעמוד מפקח כללי. הימיה צריכה בנוסף לפעילותה השוטפת גם לספק קצינים מהנדסים ומלחים לאניותיו של המלך, לספק לתחנות משמר החופים את קציני הימיה והעוזרים הדרושים בכדי לעזור ליחידות הימיות הלוחמות בהברחה. לספק קציני ים לנהול המחלקה הימית של מח' הנמלים ומגדלי הפיקוח. לספק ספינות למשמר החופים ולשרותים ימיים אחרים בהתאם לגבולות התקציב. (ניתן ללמוד מכך שכל הפונקציות הנזכרות לא היו חלק מלא מהימיה אלא נספחים, לא תחת אותו פיקוד, אבל נסמכים על השירותים המקצועיים של הימיה).

תאום עם הסורים: קימת תחנת אלחוט מצרית הנמצאת בקשר עם תחנת אלחוט סורית. התחנה הסורית קשורה עם המטה הסורי, חיל הים וחיל האויר..

בסיסים: במיקום הבסיסים המרכזיים של הצי לא חל שינוי. הבסיס הראשי - בנמל אלכסנדריה. מטה חיל הים נמצא בראס אל טין - החלק המזרחי של הנמל. שם גם נמצא בה"ס הימי ושם גם יש בסיס לאוירונים ימיים.(ראוי לציין כאן כי בסקירת דוחו"ת המודיעין של חיל הים הישראלי לא הוזכרו מטוסים ימיים בשימוש מצרי במהלך המלחמה). ליד ארמון המלך יש מפרץ בצורת פרסה אשר שימש בזמנו כבסיס לצוללות בריטיות. לא ידוע אם המצרים משתמשים בו. (אולם כפי שכבר נכתב היו ידיעות לא מאושרות על מו"מ מצרי – אטלקי לרכישת צוללות). מקומות מעגן נוספים של הצי יש בסולום, ישרלק, רוזמה, דמיאטה, פורט סעיד. ידיעה מה 16.12.49 מצביעה על כוונת המצרים להקים בסיס גדול לחיל הים המלכותי באזור אל עג'מי, שהוא אזור מוגן טבעי הקרוב לשדה התעופה. התכנון כולל גם בנית רציפים ומעגנים חדשים בנמל אלכסנדריה והרחבה ניכרת של תעלת סואץ, כולל תכנית לחפירת תעלת משנה ("תעלת פארוק ה- 1") שנועדה לפתור את בעיות התחבורה בתעלה[332]. ידיעות נוספות מתיחסות לכך שהמצרים הקימו מעבדה לחקר הנשק הישראלי. נעשו נסיונות לבנין מחודש של חלקי נשק ישראליים הנמצאים ברשותם אולם ללא הצלחה. ידיעה כזו מעידה על תחושת האיום שהיתה קימת בצד המצרי מפני הכח הימי העברי.

מערך הדרכה – כבר בידיעות קודמות היה ידוע על עזרה מקצועית בריטית (ולעיתים גם של מומחים גרמניים). למצרים היתה אקדמיה ימית אשר נוסדה ב 1896 במטרה להכשיר סמלים יבשתיים וימיים ולאמן קצינים. לאחר המלחמה, בעזרה בריטית חודשה האקדמיה ונפתחו קורסים ימיים שונים. בעת מתן הדו"ח נמצאת האקדמיה ברמה גבוהה ומפקדת חיל הים המלכותי יעצה למנהלת החופים להכשיר בו את מלחיה. ב1948 סיימו 1259 בוגרים את בה"ס[333]. עיקר פעילות בה"ס היא בהכשרת קדטים לצי המסחרי ולצורך כך הוא הורחב. דו"ח מיום 4.9.49 [334] מציין כי נבנו בנינים חדשים בנמל אלכסנדריה שישמשו כבית

---

[332] דוח מודיעין מיום 16.12.49, א"צ 73/52/75.
[333] מתוך דו"ח מודיעין ימי מס' 32 , 10.7.49, , א"צ 73/52/75.
[334] א"צ, 78/52/73.

ספר לצי המלחמתי (ככל הנראה כאגף של האקדמיה הימית). הדו"ח מיום 21.11.49 פרט כי מתקימים קורסים לתותחנות ימית על סיירת בריטית בשם "דוונשייד". כמו כן התאמנו קצינים ימיים על אניית הקרב הבריטית "ואן גארד". אמונים נוספים מתקיימים במקצועות הקשר, האיתות וכו'. בסיס האימונים נמצא בראס אל טין באלכסנדריה, ליד מטה חיל הים. תקופת ההכשרה המעשית של הקדטים עם סיום הקורס היא על אניות בריטיות. השתלמויות נוספות של קצינים מצריים נעשות בחו"ל, לרוב באנגליה. צוין כי חסרים אנשים מקצועיים לצוללות וסירות טורפדו ולכן נשלחו שני קצינים לאנגליה לרכישת מקצועות אלו. עובדה נוספת המעידה על עזרה בריטית היא כי תמרונים גדולים של הצי המצרי נעשים בים האדום, ולאחרונה בסביבות קפריסין. נראה אם כן , כי למרות ההכרזה הראשונית על ביטול כוחו הימי של האויב הערבי, הושקע מאמץ מודיעיני לא מבוטל במעקב אחר ההתפתחות הימית המצרית.

כפי שנכתב, החל ממרץ 49 הוחל מאמץ תכנוני בחיל הים. ב 22.3. התקימה פגישה במטה החיל (עם אנשי אגף חיל הים במשהב"ט) בה התלונן שולמן כי טרם קיבל את הגדרת תפקידי חיל הים בתקופת שלום ומלחמה, אין הוא מודע לתכנון רכש עתידי ולכן ישנו קושי לתכנון כ"א[335]. הניתוח שנערך בפגישה זו מעריך, כי הפעולה ההתקפית המצרית העתידית תתרכז בנסיון לניתוק דרכי תחבורה לישראל (פעולה שניסו לנקוט בה רק לקראת סיום המלחמה, עם עצירת האניה 'בורכהרד', וראה בפרק ח'). הנחת היסוד היא כי לא ניתן יהיה לגשר בזמן הקרוב על העדיפות המצרית בכלי שיט. על סמך נתונים אלו הוצע תכנון כ"א כדלקמן:

לקו ראשון: 3 פריגטות, צוות של 121 חיילים בימי שלום כ"א. (בימי מלחמה יתוגבר ל 168).
10-12 סירות טורפדו M.T.B – 120 חיילים.
בית מלאכה להחזקת הטורפדו – 100 איש (כולל אזרחים).
3 צוללות חופים – 60 איש, סירות מוטור וסירות יוחאי (ללא ציון מספר אנשים נדרש).
לקו שני: 3 קורבטות ('וווג'וד', 'הגנה', 'מעוז') – גם לאימון, 90 איש.
סירות נחיתה L.C.T.
לקו שלישי: אינות הצי המלחמתי שיוצאו מכלל שימוש ויצטרכו כ"א מינימלי לטיפול בהם.
סה"כ מלחים לימי שלום: 1100. לימי מלחמה: 2200.
לחוף:
מטה חיל הים: 300 חילים, 150 אזרחים.
בסיס חיפה כולל מספנה: 500 חילים, 300 אזרחים.
בסיס יפו : 150 חילים, 75 אזרחים.
נחיתה: 450 חיילים (לאימון, לתפקיד ולרזרבה).

[335] סיכום פגישה במטה חיל הים מה 22.3.49, א"צ, 782/61/690.

חניכים בקורסים: 800.
סגל לקורס קצינים: 50 חילים, 50 אזרחים.
סגל לקורסי חיילים: 75 חילים, 75 אזרחים.
הדרכה באגודות ימיות: 200.
חולית מחקר: 100 חילים, 25 אזרחים.
בחו"ל (השתלמויות ומודיעין): 100.
סה"כ תקן מוצע: 2725 לתפקידי חוף, 675 אזרחים, 1100 לכלי שיט: 4500 איש. לרזרבה הוצע תקן של 6000 איש, כולל רזרבה פסיבית, מאורגנת ושל הצי המסחרי (וראה בפירוט בפרק ה').

ההצעה מפרטת עוד כי כ"א חייב להיות מתנדבים בדרוג בריאות א', נתוני גיל והשכלה לקורסי קצינים ואחרים, ותקופת שירות. שולמן הציע כי מתנדבי חיל הים יקבלו משכורת גבוהה משל המתגיסים לצבא, אולם ראש אכ"א הסכים לתשלום גבוה רק למתנדבים החותמים לשירות ארבע שנתי, מעבר לגיל השחרור שיקבע (למעשה: שירות קבע).

יומיים אחר כך, ב 24.3 הוצאו "קווים לבירור התכנון של חיל הים לשנת 1949".[336] יכולות החיל שהוגדרו במסמך זה כוללים אחריות לבטחון התחבורה הימית לישראל (מקו מסינה, מלטה וטריפולי), באמצעות קורבטות ופריגטות לטווח רחוק, וטורפדות לטווח קצר. איום על תחבורת אויב, ויכולת פגיעה בכלי שיט אויבים בבסיסיהם הימיים(ע"י כח המחץ).

בעקבות הישיבה מסוף מרץ, פירסם ראש מטה חיל הים ב 7.4.49 דו"ח עב כרס על תכנונו העתידי של הצי[337]. הדו"ח היווה מסגרת תכנונית ראשונית, והוא פורסם לצורך קבלת הערות מקדימות לביצוע תכנוני. בהקדמה כתוב:" המטרה העיקרית של התזכיר היא לבטא את השקפות מטה חיל הים בשאלת תכנון החיל ובהתחשב עם המאורעות האחרונים, להציג את דרישות הצי לשנה הבאה.. בעית התכנון תלויה במטרות שהצי נדרש למלא... (ואלה) טרם הוגדרו..". שולמן חוזר על הטענה שהושמעה בישיבת המטה בדבר הצורך להגדרת מטרות הצי היעודיות. הוא שב ומזכיר את הנחת היסוד כי הצי המצרי לא ימשיך בפעילות רפה ודפנסיבית בגיזרה הימית, אלא פעילותו ההתקפית הבאה תהיה לכיוון נסיון הטלת סגר על התחבורה לישראל, דבר המחייב את חיל הים הישראלי להערכות אחרת מכפי שהיה עד כה.

לאחר שהדו"ח סוקר מטרות יעודיות של ציי המעצמות הוא מתפנה לשאלת מטרות הצי הישראלי. הטענה המובאת היא כי הצרכים היחודיים של ישראל מחייבים הינתקות מהנסיון להעתיק את הצי האנגלי או האמריקאי (טענה דומה הושמעה גם על ידי אנשי מח"ל).

התפקידים המיועדים לצי הישראלי "לאור הנסיבות הגאוגרפיות, הפוליטיות והכלכליות" הם:

---

[336] קווים לבירור התכנון של חיל הים לשנת 49, א"צ, 782/61/690.
[337] דו"ח ראש מטה חיל הים, 7.4.49, א"צ, 2521/50/152.

- הגנה על מסחר ימי לישראל. (כולל התיחסות להובלת חומרי גלם נחוצים)
- הגנה מפני פלישה מהים.
- הפעלת לחץ כלכלי על האויב באמצעות הפרעה למסחר ימי, יבוא מצרכים חיוניים, יצוא.
- סיוע לחילות האויר והיבשה ע"י הפגזה חופית, סיורי חוף ונחיתה ימית.
- לוחמה ימית ולוחמה נגד צוללות.

המשימות הלאומיות בהן על חיל הים להיות מעורב הם:

- הגנה על עליה לישראל בדרך הים
- הגנה על יבוא בדרך הים של חומרי גלם חיוניים, מוצרי מזון ואמצעי לחימה.
- הגנה על סחר ימי פתוח כאינטרס כלכלי ראשון במעלה. (הדו"ח כולל המלצה לממשלת ישראל לפתח צי סוחר חזק, שכן במקרה מלחמה אי אפשר יהיה לסמוך על ספינות ניטארליות שיקימו את קווי הסחר הישראליים, לאור ניתוח המראה כי צי הסוחר הישראלי מסוגל לקיים בעצמו רק 5% מנתח הסחורות החיוניות למדינה ורוב אניותיו ישנות ואטיות. ההמלצה היא גם לפיתוח נמלי מים עמוקים נוספים, בהתיעצות עם הצי. אנשי צי הסוחר מומלצים להחשב כעתודת שירות של הצי הצבאי).

ההתארגנות הטקטית של הצי למילוי משימות אלו תכלול הגנת הנמלים, ארגון שיירות מלוות לספינות הסחר וזיון אניות סוחר והקמת רשת ריגול ומודיעין מסכלת.
רכש עתידי חייב לקחת בחשבון רמת אימון נמוכה בצי, היצע בשוק, תקציב. נסיון לשמור על אחידות ככל האפשר במקומות יצור, חלפים וכו'. בכל מקרה מדובר בתכנית רכש שהיא פשרה בין הרצוי למציאות. הדו"ח ממליץ על רכש עוד בשנת 1949 של צוללות חוף לצורך סיורים בחופי אויב ואימון בלוחמה נגד צוללות, סירות טורפדו ותותחים.(כ 12 סירות)[338]

חלוקת כלי השיט המוצעת (קימים ועתידיים) דומה מאוד לזו שהובאה בסיכום ישיבת המטה מיום 22.3,(הן בכלים והן בהקצאות תקני כ"א) וכוללת חלוקה לשלושה קווי כוננות: שירות פעיל, רזרבי פעיל (קו שני), רזרבה בלתי פעילה.

הדו"ח עוסק עוד באופן מפורט בנושאי כ"א והכשרה (וראה פרוט בפרק ה').

בעקבות פירסום הדו"ח התכנסה ישיבת מטה החיל מיום 17.4.49, בהשתתפות מוניה מרדור כממלא תפקיד מפקד חיל הים, ראשי האגפים ומפקדי השייטות[339] התקיים דיון על המבנה הרצוי. דיון זה התנהל באוירה עכורה, כאשר ז"ק ועופר התפטרו מהמטה ומעמדו של שולמן לא היה מוגדר (וראה להלן). מרדור הגדיר כי תוקם ועדת תכנון שתבדוק תקני כ"א ואת הרכב הכלים, מתוך מגמת יצירת צוותים רזרביים. בראש ועדת התכנון עמד ב. קסל, ראש אגף הנדסה. הוא נדרש לשאלת מבנה בסיס חיפה. קסל הציע כי

[338] הדו"ח כולל טבלה מפורטת ש לכל סוגי התותחים הנדרשים לזיון כל כלי השיט הקימים והעתידיים של הצי.
[339] רשימה שמית מלאה בדו"ח ישיבת מטה מיום 17.4.49, א"צ 2540/50/119 .

בסיס חיפה יוגדר כבסיס הראשי של החיל ומפקד הבסיס הזה יהיה המפקד הגבוה ביותר וירכז ויפקד על שאר הבסיסים. הדיון נסב גם על מבנה יחידת הנחיתה, מבנה אגף הדרכה, תכנון ארגוני של המטה עצמו, מבנה שירות הקבע. ועדת התכנון אמורה היתה להיפגש עם כל ראשי האגפים בכדי לגבש הצעה תכנונית למבנה כולל של החיל. כיועץ לועדה מונה אלן ברק, איש מח"ל, מפקד ק.28.

בעקבות פגישות אלו ואחרות, הוחל במערך השינויים בחיל. ז"ק ועופר פרשו ממטה חיל הים. החודשים הראשונים של 1949 אופינו במערכת מתחים סבוכה במטה החיל, ובין המטה לבין המטכ"ל ובן גוריון. עוד ב 13.9.48 מציין בן גוריון ביומנו כי יוסי המבורגר (הראל), לובה אליאב ואברהם זכאי הם בעד המשך שירותו של שולמן כראש מטה חיל הים. אברהם עופר, סמק ינאי ושורה פישמן התנגדו מפני שהוא "אינו ארץ – ישראלי, אינו מדבר עברית ועקשן".[340] הם הציעו במקומו את יוסי הראל. התנגדויות דומות לשולמן עלו על רקע אי היותו "משלנו", התנגדו ליכולת הפיקוד שלו על אנשים ועוד. למרות היותו איש ים מקצועי, הוא לא השתלב בחבורה המובילה של החיל לאורך כל התקופה.

בן גוריון רצה להעביר את פול שולמן מתפקידו ודורי התנגד לכך. שולמן המשיך בתפקידו עד אפריל, אולם מעמדו לא היה ברור. משלחת של קצינים בכירים פנתה אל בן גוריון בבקשה להחליפו כמפקד והשארתו כיועץ. גם הגדרת תפקידו וסמכויותיו לא היתה ברורה, ולא היתה ברורה חלוקת הסמכויות בין מטה החיל לבין האגף במשהב"ט. בינתיים התמנה מוניה מרדור לממלא מקום ראש המטה, ושולמן נשאר בלא תפקיד מוגדר, וכיועץ. מערכת סבוכה זו של יחסים, גרמה לשיתוק מטה החיל, והיה ברור כי חייב להעשות שינוי פרסונלי ומבני בפיקוד.

בן גוריון רצה בתפקיד את שלמה שמיר (ככל הנראה על פי הצעתו של שולמן).[341] שמיר היה אז מפקד חזית ב', איש פיקוד בעל נסיון רב, אולם ללא נסיון או ידע ימי. שמיר קיבל את התפקיד לאחר התלבטות קשה, אבל רצה ששולמן ימשיך לשרת לצידו (ההכרות בניהם היתה עוד מתקופת שירותו של שמיר במשלחת ההגנה בארה"ב לפני המלחמה). שולמן לא שש להמשיך במטה חיל הים, בידיעה כי כמה מהקצינים הבכירים חותרים תחתיו, ליבו היה מר עליו על הנעשה בחיל, וטען כי המטה מורכב מ"כנופיות".

שמיר מונה כמפקד חיל הים במאי 1949. זהו למעשה המינוי הראשון לתפקיד "מפקד החיל" (כלומר מובאת כאן לידי ביטוי ההכרעה כי חיל הים יבנה כחלק מהצבא, בכפוף לרמטכ"ל ולא כזרוע נפרדת). מינויו של שמיר פתח תקופה חדשה בהתפתחות החיל. הזרוע הימית סימה את מלחמת העצמאות כזרוע החלשה ביותר בצבא הישראלי. תשתית החיל היתה חלשה בציוד, בכ"א מיומן, בהתפתחות אירגונית ובהתפתחות קונספצית לחימה ימית. בתקופת המלחמה נבנתה תשתית הציוד: הכנסת אניות 'צי הצללים' לפעולה בתחילת המלחמה איפשרה פעילות ימית. הרכש בהמשך, גם אם ברובו הגיע לאחר הקרבות,

[340] בן גוריון, יומן המלחמה,. 13.9.48, עמ. 684.
[341] גלבר, גרעין לצבא עברי סדיר, עמ. 390.

איפשר את בנית התשתית עליה נשען החיל גם אחר כך. למרות הקשיים הארגוניים גובשה תשתית כ"א ימית (בעיקר יוצאי הפלי"ם, צי הסוחר, אגודות נוער ימיות ועוד), תשתית הנדסית (בעיקר משוחררי הצי הבריטי), הוקם השלד המבני של החיל (חלוקה לשייטות ומחלקות) ואורגן המטה. שאלת מבנה המטה, הגדרת התפקידים, מערכת הכפיפות המקצועית – כל אלו לא נפתרו ונשארו מעורפלים. החיל פעל במידה רבה ללא ארגון וסדר, נשען על מערכות יחסים אישיות (כמו גם על יריבויות).

בתקופת המלחמה התגבש חיל הים בצורה גרעינית, מנותקת במידה רבה מהצבא. הגורמים לכך היו הויכוחים שליוו את הקמתו ומערכת היחסים הפנימית הקשה בין מרכיבי החיל השונים, השאלה האם יתפתח כזרוע נפרדת או כחיל בתוך המטכ"ל אשר השאירה את מעמדו של החיל ואת כפיפותו המקצועית במצב מעורפל, והעובדה כי יכולתו המבצעית מנעה ממנו למעשה שותפות בקנה מידה גדול יותר במהלך המלחמה. למרות תרומתו למלחמה, הרי שנפח הפעולה היה קטן מאוד. חיל הים השקיע את עיקר מרצו במהלך המלחמה בהתגבשות פנימית, הן מבחינת כ"א והן מבחינת ההצטידות והחלוקה המבנית (בכח הימי ובתשתית היבשתית). גם בבחינת התפתחות יכולת הלחימה הימית, ניכר כי עיקר ההתפתחות היתה פנימית, כלומר בנקודות בהם חיל הים פעל לבדו. יכולת שיתוף הפעולה עם חיל האויר לקתה בחסר (לדוגמא יציין הקרב הימי בשלהי המלחמה, 1.1.49 נגד אנית קרב מצרית, כאשר תוצאות הקרב לימדו על כישלון מוחלט של השת"פ עם חיל האויר). החל מינואר 49, הוחל שיתוף הפעולה עם חיל האויר להתהדק, והניב תוצאות טובות.

גם פעילות משותפת עם חילות היבשה נכשלו: מבצעי נחיתה ימית נכשלו כולם, כאשר חיל הים נקרא להפגזת עין חוד וטירה בעזרה (" קרבות עשרת הימים") ה 'אילת' ירתה בסה"כ 16 פגזים ושוחררה מהפעולה, לאחר שפגעה פגיעות טובות במחצית מהפגזים בלבד.

מינויו של שמיר מעיד יותר מכל על המשימות שניצבו בפני החיל עם סיום המלחמה. בעוד התכניות שנסקרו בראשית הפרק מדברות כולן על משימות מבצעיות, הרי שהמשימה האמיתית של החיל היתה מבנית בראש ובראשונה. כדי לאפשר צמיחה והשתכללות מבצעית, צריך היה לחזק את התשתית, לארגן את הקיים לבנות מערכת סדרים וכללים צבאיים מאורגנים. שמיר לא היה איש ים, אבל היה בעל יכולת ארגונית מוכחת. היותו איש צבא (בניגוד לז"ק, שגם הוא מונה לתפקיד בגלל כישורים ארגוניים בתקופת הגיבוש הראשונית של החיל) תרמה לבנית החיל כחלק אנטגרלי מהצבא, וביססה את מעמדו במטכ"ל.

עם כניסתו לתפקיד הכריז שמיר על מבצע "ימי לימוד" שמטרתו היתה קביעת אחידות בין המפקדים, השלמת חסרים מקצועיים לבעלי דרגות, השלמת פערים בידע והכשרה ונסיון לביסוס רמת הכשרה אחידה וגבוהה לבעלי דרגות קצונה ואחרות – כלומר מעין "פסק זמן" מבצעי לצורך ביסוס ותיאום כל הצד האירגוני מנהלי (בעיקר הכוונה לכח הימי) ולהשוואת והעלאת הרמה המקצועית הנדרשת מהחיילים ובעלי התפקידים בכל שורות הפיקוד. ב19 החודשים בהם פיקד על החיל נבנתה גם תורת ההפעלה של החיל,

מובלת בעיקר על ידי אנשי מח"ל כגון אלן ברק, דה לנגה ופיינארד. הפיתוח הטכני המשיך להישען על יוצאי הצבא הבריטי.

בפתח העבודה הצבתי כמטרה לבחון את שתי הגישות שמוצעות לבנין הכח הימי העתידי: הגישה הדוגלת בבנית חיל מקצועי, המבוסס על דגם של חיל הרואה את הלוחמה הימית כמרכז משימותיו (ולכן נשען על כח ימי מקצועי) מול גישה הרואה את עיקר משימותיו של חיל הים כהגנה חופית ועזרה בהובלה ימית לכח הלוחם היבשתי. התכניות הראשונות שהוגשו למבנה הצבא, לא השאירו מקום לחיל ים עצמאי וחזק. גם התכניות הראשונות שהגדירו את תפקידי הכח הימי הראו נטיה ברורה לכיוון המשמר החופי. גישה זו מאפינת ראיה הנשענת על הכח הימי המועט שהיה קיים ברשות ישראל (הן מבחינת כ"א מיומן ומוכשר, הן מבחינת מערך הכלים הזמין והן מבחינה תקציבית ויכולת רכישת כלים אחרים בזמן קצר). היא נשענת גם על תפיסת איום אנכרוניסטית, שראתה את הכח הערבי מקומי כאויב המרכזי, אויב החסר עוצמה ימית לחלוטין. במידה מסוימת זוהי גישה הטובה לטווח קצר, טווח המלחמה (שוב, בהתבסס על תפיסת אויב מסוימת), טווח שהיה קריטי לחייה של המדינה הצעירה.

בן גוריון תפס את המלחמה העתידה אחרת מבחינת הגדרת האויב, וראה את בנין הצבא אל מעבר למלחמה הזו. נראה, כי גישתו היתה נחושה מתחילת הדרך. הוא ראה לנגד עיניו חיל מקצועי, מבוסס ככל האפשר על כוחות שאומנו במסגרות צבאיות (יוצאי הצי הבריטי ומומחי מח"ל מציים אחרים). גישה זו כרוכה בהכרח בהבנה כי למדינת ישראל דרוש חיל ים בעל ראיה רחבה, שהלוחמה הימית היא חלק מרכזי מתפקידו, שכן עליו להיות ערוך ללוחמה מול ציים מאורגנים (ובראשם הצי המצרי). ראיה זו ממבוססת על תפיסת האיום של בן גוריון מחד, ועל ראית הצבא הסדיר, הכולל, שאפינה אותו מאז שנות השלושים מאידך.

המתח בין שתי הגישות הללו בא לידי ביטוי הן בתכניות המבנה הראשונות שהוצעו לשירות הימי (וראה לעיל), והן בתכניות הרכש. תכניות הרכש הראשונות שהוגשו לבן גוריון עוד בפברואר 48' כללו כלים המתאימים לתפקידי משמר חופים: 2 נחתות טנקים, ושאר הכח מבוסס על סירות משמר, סירות סיור טורפדות וסירות משטרה. היה זה אש לינקולן, היועץ החיצוני שהמליץ על הצטידות בכלים מלחמתיים כגון קורבטות ומשחתת (ואכן אלו היו הבסיס שהוכשר מ"צי הצללים" ואיפשר את ההתמודדות של החיל מול הצי המצרי בסופו של דבר). גם בבחינת פעילות הרכש הראשונות נראה כי עיקר המאמץ (ובעיקר באיטליה) הושקע בכלים כבדים או כלי משמר, שאינם מתאימים לפעילות קרבית ולכן גם לא תרמו בסופו של דבר למאמץ המלחמתי. למעשה, רק עם התקדמות המלחמה, כאשר הוברר הצורך ביכולת קרבית

ימית, הופנו מאמצי הרכש לכיוון זה, ואחד הסממנים הבולטים לשינוי הגישה היה מינויו של פול שולמן כראש השירות.[342]

נראה אם כן, כי למרות הקו הברור שהוביל בן גוריון בדבר יעודו של השירות הימי, ולמרות שהגדרת יעדי השירות מתחילה הועידה לו תפקידים החורגים ממשמר חופי, הרי שסוגיה זו ליוותה את החיל הצעיר לכל אורך תקופת הקמתו, והיא הוכרעה למעשה רק עם סיום המלחמה, כאשר הוכרע מעמדו של החיל בתוך הצבא וכפיפותו למטכ"ל, והוגדרו מחדש יעדי הלחימה שלו.

את הקמת חיל הים ליוו שני דיונים כפולים ומקבילים. הויכוח הראשון הוא הויכוח על יעודו של חיל הים: האם מדובר על משמר חופי (כאשר חבלה ימית הופכת להיות חלק מכח מח"ץ יבשתי בעיקרו), או מדובר בחיל ים הכשיר ללוחמה ימית ובעל מטרות ארוכות טווח. הויכוח השני הוא על מבנהו של השירות הימי, ועד כמה אם בכלל הוא יכול להתבסס על הרחבת הפלי"ם. הדיון הראשון הוא בטחוני באופיו. הדיון השני הינו בעל אופי בטחוני, אבל גם חברתי ופוליטי.

גם בענין זה ישנו פער בין הרעיון הברור של בן גוריון לבין סקירת המהלכים בשטח. בן גוריון דגל בהקמת חיל סדיר, על פי דגם של הצי הבריטי (או מקצת האמריקאי). תפיסה זו תאמה את תפיסת תפקידיו המיועדים של החיל: חיל המיועד ללוחמה ימית סדירה צריך להיות בעל מבנה סדיר, ומבנה הצי הבריטי היה זמין ונוח בזכות יוצאי הצי היהודים. מאחר ולפלי"ם לא היה מה להציע מבחינת ידע ימי או ארגון ימי, הרי שהקו המתבסס על הצי הבריטי נדמה כקו מקצועי והגיוני.

לפן המקצועי מצטרף גם הפן החברתי והפוליטי. בן גוריון לא רצה גוף סקטוריאלי בתוך "צבא העם" (כפי שראה את הפלמ"ח) והפלי"ם לא יצא מכלל זה. גישה זו מאפינת את המהלכים הראשונים של בן גוריון, והכוונה להכרעה בדבר ניתוק הפלי"ם מהפלמ"ח ומינוי גרשון ז"ק כראש המטה הימי, מהלכים שלוו בסערה והתנגדות מצד אנשי הפלמ"ח והמטכ"ל. למרות שמעמד השירות עדיין לא הוגדר, התפקידים שיועדו לו כללו לחימה ימית, והיה ברור שמדובר בשירות המציע יותר ממשמר חופים. לשירות כזה לא יכל הפלי"ם לתת תשובות מקצועיות.

למדינת ישראל הצעירה לא היו מאגרי כ"א אין סופיים. גם למצדדים במבנה של צי סדיר היה ברור כי מאגר כ"א הבונה אותו יהיה מבוסס ברובו על הפלי"ם. בן גוריון הורה להעביר את הפלי"ם כולו לשירות הימי. הכוונה היתה להעזר באנשי הפלי"ם כתשתית האנושית של החיל, תוך שינוי מוחלט של מבנה, כפיפות פיקודית ואופי הלוחמה וההכשרה. המתח הנוסף בין בו גוריון לבין הנהגת הפלמ"ח (מתח פוליטי, צבאי ואישי) גרם לכך שהמעבר מגוף פלמ"חי לגוף צבאי יהיה סוער וילווה בתחושות בטן קשות של חלק מיוצאי

[342] יש להזכיר כי דו"ח סלומון ממליץ על רכש של כלים קטנים ומהירים על פני משחתות וספינות קרב, אולם אין הוא שולל את תפקידי הלוחמה הימית כחלק מתפקידי החיל. סלומון מתבסס על יכולת רכש ואימון חילים לטווח הקצר. חיל הים אימץ גישה זו לאחר שכבר מימש את הרכש של שלוש הקורבטות שהגיעו חודש לאחר פירסום דו"ח סלומון.

הפלי"ם. (העובדה כי השירות האוירי עבר למעשה אותו תהליך, ללא עוצמות קשות כל כך של תחושות הבטן נובעת הן מחולשתו היחסית של השירות האוירי והן מהעובדה כי חיל האויר נשען ברובו המכריע על יוצאי ה RAF, וראה בפרק ז').

כאשר קיבל ז"ק את המינוי, הורה לו בן גוריון להישען מקצועית על יועצים ימיים, מומחים מציים אחרים. מהלך זה התבקש מעצם העובדה כי ז"ק לא היה איש ים, וכי למערך כ"א המקומי לא היה איש ים צבאי. אולם ז"ק, בנוסף ליועצים הללו, פנה גם אל אנשי הפלי"ם (ינאי, טנקוס). ז"ק התנה את הקמת השירות הימי בהעברת הפלי"ם לכוחותיו, ורצה לשתף ככל הניתן את ראשיו בפיקוד. לז"ק לא היה ספק, כי למרות החולשה המקצועית, הפיקוד המבצעי הימי צריך להישען על הפיקוד הפלי"מי לשעבר.

ההכרעה הרעיונית של הקמת חיל ים סדיר, הכשיר ללוחמה ימית, היתה ברורה לכאורה בלבד. היא באה לידי ביטוי בהכרעות בן גוריון לגבי מינויים, יותר מאוחר היא תבוא לידי ביטוי בהכרעה על מידת עצמאותה של הזרוע הימית. תכניות המבנה, כפי שהתפתחו במהלך חודשי המלחמה (ובמיוחד מאוקטובר 48') ניסו ליצור מערך כזה. אולם ההכרעות בשטח לא תמיד היו זהות.

אמנם היו תחומים שהתבססו על יוצאי הצי הבריטי. התחום הטכני התבסס עליהם בלעדית, וגם בתחום המנהלי היה תפקידם רב. יחד עם זאת בתחום הפיקוד הימי ובתחום המבצעי, מקומם של יוצאי הפלי"ם היה המשמעותי יותר, הן מבחינה מספרית, והן מבחינת קביעת אופי הפעילות. יחידת החבלה היתה המשך ישיר של 'החוליה', הן מבחינת הפיקוד והן מבחינת ההרכב האנושי. בספינות, הנסיונות לשלב פיקוד מקצועי, יוצאי צי הסוחר או ציים אחרים בדרך כלל לא עלה יפה. גם אנשי מח"ל לא נקלטו בדרך כלל בתפקידי פיקוד גבוהים בספינות. האופן בו פעלה שרשרת הפיקוד והאופן בו התנהלו האניות הלם יותר רוח פלי"מית מאשר רוח צבאית מאורגנת. אחת התוצאות היתה העובדה כי חיל הים פיגר אחרי הצבא בקביעת נהלים, שיגרת עבודה, דרגות וכו' – מאפיני הצבא הסדיר.

הטענה העיקרית שהושמעה ע"י יוצאי הפלי"ם היא כי העובדה שהחיל לא נשען על הפלי"ם גרמה במידה רבה ליכולתו החלשה יחסית במלחמה. לדעתי אין הדבר נכון. בראש ובראשונה, כפי שהראתי בפרק ז' אין לבטל בשישים את תרומת החיל למאמץ המלחמתי. ענין נוסף הוא, כי אמנם חיל הים היה צריך להשקיע זמן ומאמץ רבים בארגון ובבנין. הצורך להתגבר על הפערים הרבים והחיכוכים בין הקבוצות השונות היה רב, והאט מאוד את תהליך הבניה. אין ספק שלו היו פחות חיכוכים על רקע מקצועי ואישי היה תהליך ההתבססות קל ומהיר יותר, דבר שהיה משפיע ללא ספק על היכולת המבצעית של החיל. עובדה זו נכונה לא רק לגבי קבוצת יוצאי הפלי"ם, אלא למערכות היחסים המורכבות שנוצרו בחיל (ושלא נוצרו בח"א לדוגמא), והן נובעות גם מאי הגדרה ברורה של יעדי החיל ומיקומו המטכ"לי. יחד עם זאת אי אפשר להתעלם מהעובדה, שגם לו היה החיל נשען על קבוצת הפלי"ם המגובשת, ללא הסערות שנלוו לפירוקה

– כי אז לא ניתן היה להגיע בסופו של דבר לקו מקצועי סדיר ברור, שכן מאגר הכח והידע שהביא איתו הפלי"ם לא כלל נתונים אלו.

השיקולים הפוליטיים והשיקולים הבטחוניים מבניים כרוכים זה בזה. מי שרצה לבסס את השירות הימי על הפלי"ם ראה שירות ימי המיועד כמשמר חופי, ואת היכולת של חולית החבלה כפן נפרד. במבנה כזה יכול גרעין הכח הפלי"מי להתרחב ולמלא את יעדו. מי שראה את החיל באור אחר, היה חייב לראותו מבוסס על כוחות אחרים, מיומנים יותר. אין ספק כי חיל הים הפסיד חלק מהכח הימי שעמד לרשותו, ושהצטיין במוטיבציה גבוהה, יכולת נתינה וכן הלאה. אולם לטווח ארוך, איפשר מהלך זה את בניתו של חיל סדיר ומקצועי יותר, המתאים ליעדים הנדרשים לבטחון מדינת ישראל.

בנסיון להשוות את התפתחות חיל הים לחיל האויר ניתן להצביע על מספר מרכיבים. ערב מלחמת העצמאות היתה התשתית התעופתית בישוב מצומצמת עוד יותר מהתשתית הימית. הפעילות האוירית נשענה בעיקר על תשתית אזרחית (חברת 'אוירון', מועדון 'הגמל המעופף' ו'קלוב התעופה הארץ ישראלי' שקם ב 1935, ולידו נח"ת – נשים חובבות תעופה)[343] גרעין לתעופה צבאית ניתן לראות בזרוע האוירית שהקים האצ"ל בדצמבר 1938 (בי"ס לתעופה שהקים אדווין ליבוביץ', טיס יהודי ששימש מפקד להק בכוחות הרפובליקנים בימי מלחמת האזרחים בספרד, ואשר הכשיר 13 טייסים). בפלמ"ח היתה ראשית הפעולה האוירית ב 1943, במסגרת קורסי דאיה תוך השתלבות והסוואה במסגרת הקורסים האזרחיים, בשלב מאוחר יותר הוכשרו עוד 10 אנשי פלמ"ח בטיסה במטוסים קלים. למעשה ערב מלחמת העצמאות לא צברו אנשי מחלקת הטיס של הפלמ"ח נסיון קרבי ולא היוו גורם משמעותי כגרעין לבנית חיל אוירי.

לעומת כל אלו, פתחה מלחמת העולם השניה פתח להשתלבות טייסים יהודים וארץ ישראלים, בעיקר ב RAF. בחיל האויר הבריטי היה המספר הגדול ביותר של מתנדבים ארצישראלים – 1863 מתנדבים ששרתו במגוון תפקידים ופוזרו בכל העולם. אמנם כפי שהיה בצי הבריטי, שרתו רוב המתנדבים בתפקידי קרקע ותפקידי שירות וטכניים, אולם היה גם גרעין שהוכשר והשתלב בצוות אויר. (גיוס לצוות אויר התאפשר מ 1942 ואילך).[344] חיל האויר הבריטי קלט סה"כ 2600 מתנדבים ארצישראלים, כולל 8000 בנות. קבוצה גדולה זו, אשר הוכשרה ושירתה במסגרת סדירה במהלך הקרבות, יכלה להוות תשתית עיקרית להקמת חיל אוירי, בצרוף אנשי אויר יהודיים ששרתו בעיקר כטייסים בצבאות ארה"ב ודרום אפריקה והגיעו במסגרת מח"ל.

בהשוואת התשתית האווירית בישוב לתשתית הימית עולה, כי אמנם נפח הפעילות האוירית המסחרית והפרטית היה נמוך מהמקבילה הימית לו. אולם מאידך הוקם מערך הכשרה לשלבים טרום טיסתיים

[343] פרוט של התשתית האוירית בארץ ניתן למצא אצל: אמבר ע', אייל א', כהן א', שורשי חיל האויר, הוצ' משהב"ט, תשנ"ח. פרק ג'.(להלן: אמבר, אייל, כהן, שורשי חיל האויר).
[344] שם, עמ. 56.

(דאונים וטיסנים) ולהטסת מטוסים קלים. רמת ההכשרה המבצעית, הפיקודית והטכנית שנצברה בשירות בחיל האויר הבריטי היתה גבוהה בהרבה מזו שנצברה ע"י הבחורים הארץ ישראלים בצי. כמו כן ניתן לומר כי למרות הקשיים הגדולים בכינונה של מחלקת הטיס בפלמ"ח, נדמה שדווקא העובדה שמתחילה לא היה לה יעוד ברור איפשרה את השתלבותה טוב יותר בצרכי המלחמה. הפלי"ם אשר הוקם לשירות מוסד ההעפלה, יועד והוכשר למטרות אחרות, והמעבר להכרה בשינוי בהכשרה, בכלים ובתכניות היה בעיתי ביותר.

התכניות להקמת חיל האויר עברו דרך דומה לאלו שעלו להקמת חיל הים. בן גוריון ביקש תכניות מאנשים שונים – בדק את היכולת בפלמ"ח, וביקש תכניות הן מפיקוד ה'הגנה' לשעבר, הן מיוצאי הצבא הבריטי והן מגורמים אזרחיים[345] הנסיון לקיים אנטגרציה של כל הכוחות המקצועיים העומדים לרשות הישוב ניכר כאן, כמו גם במהלך שהוביל בן גוריון לגבי חיל הים. יחד עם זאת, בניגוד לדרך שעבר חיל הים, נראה כאילו הקמת חיל האויר לוותה בפחות "כאבים" וסכסוכים על הדרך ועל ההרכב. הסיבה נעוצה לדעתי בכמה גורמים. בראש ובראשונה באופי הזרוע. התשתית הימית שהיתה בארץ ערב מלחמת העצמאות כוונה ברובה למטרות ההעפלה. אופי ההכשרה והגדרת היעדים היו מתועלים לטובת מפעל חשוב זה. מאחר וספינות ההעפלה הובלו בדרך כלל בעזרת צוות מקצועי זר, היה הידע הנצבר בתיפעול עצמאי של כלי שיט גדולים מצומצם למדי. זרוע המחץ של ההגנה – יחידת החבלה, רק היא התאמנה והוכשרה לביצוע משימות בעלות אופי צבאי, אולם גם היא פעלה כיחידת גרילה לכל דבר. הכח האווירי שהתפתח בארץ כלל בראש ובראשונה מערך הכשרה אזרחי, שאיפשר ידע בהפעלת המטוסים. נסיון התיפעול התאים למערך כלי הטיס שהיה ברשות הישוב, כך שלא היה תהליך ראשוני ואנטנסיבי כל כך של הכשרת כח אדם לא מיומן לכלים חדשים לו.

סיבה נוספת נעוצה במישקלם של המתנדבים הארצישראלים בRAF. כפי שכבר נכתב, קלט הRAF את המספר הגדול ביותר של מתנדבים ישראלים. העצמה הכמותית היה לה תפקיד חשוב בהכרה המידית של הכוחות כאן בארץ בדבר הצורך לבסס על יוצאי חיל האויר המלכותי את השירות האווירי העברי. פיזורם הגדול בשדרות החיל איפשר בראיה כוללת צבירת נסיון וידע מגוונים. אמנם מרבית המתגיסים שירתו במערך השירותים ובמערך הטכני – בכך אין הם שונים ממתנדבי הצי, אשר גם הם צברו את עיקר הידע וההכשרה במערך הטכני, ושם היתה גם תרומתם הגדולה לבנין החיל. אולם בחיל האוויר המלכותי היו גם כאלו שהגיעו לדרגות קצונה בכירות, וחשוב מכך – לתפקידי טיס פיקודיים. צעירים ארצישראלים אשר סימו קורסי טיס בRAF שירתו במהלך מלחמת העולם השניה במקומות שונים בעולם וצברו ידע מבצעי רב. ערכו של ידע זה לא יסולא בפז לחיל המתחיל. לחיל הים לא היה יתרון זה. מתנדבים ארצישראלים לא הגיעו

[345] וראה אצל גלבר י', גרעין לצבא עברי סדיר, עמ. 39, 40. וכן אצל אמבר, אייל, כהן, שורשי חיל האויר עמ. 101, 109.

לתפקידי קצונה ימית, ונסיון קרבי ימי הובא בעיקר ע"י אנשי מח"ל (עובדה שהיה בה בכדי לעודד את הניכור ואי הקבלה, על רקע היותם "זרים" במידה רבה).

מחלקת הטיס של הפלמ"ח לא עמדה בחוד החנית של הפעילות הלאומית ערב הקמת המדינה, כפי שעמד הפלי"ם. תחושת החשיבות והסיפוק של העוסקים במלאכה הימית היתה גדולה מטבע הדברים. לעומתם, ההגנה על שמי הארץ בימי מלחמת העולם היתה נתונה כמובן לRAF ולא למח' הטיס של הפלמ"ח. אין זה אומר כי הוויתור על מעמדו של הפלמ"ח בתוך הזרוע הימית לא עבר ללא "כאבי בטן" בפלמ"ח: ב15.3.48, בעת דיון עם ראשי הפלמ"ח והפלי"ם על דרישתם להשארת הכח הימי במסגרת הפלמ"ח בגלל יתרונות הנובעים מאופיה החלוצי של המסגרת אמר טבנקין לבן גוריון כי:" אילו הם (הפלמ"ח) סדרו אוויריה, היו עושים הרבה יותר משרות האויר הקיים".[346] אלון כתב לימים על העברת מחלקת הטיס לשירות האוויר כי:" היה זה האיבר הראשון שנותק מגוף הפלמ"ח וגדול היה צערה של החטיבה ושל הטייסים כאחד. אולם את מעונם פקדה גם השימחה שיוזמת הפלמ"ח בפיתוח התעופה לא היה לריק. ואמנם לא ארכו הימים וטייסים אלו קנו להם שם בשל טיסותיהם הנועזות במטוסים זעירים שנתפרסמו בכינוי פרימוסים.."[347]

שאלה משותפת לחיל האויר וחיל הים היתה שאלת מעמד החיל במטכ"ל וכפיפותו המקצועית. פקודת ההקמה של חיל האויר (מיום 1.12.47) הגדירה כי השירות יוקם ע"י המטכ"ל וראש השירות יהיה אחראי בפני הפיקוד העליון. למרות שהיו כוחות בחיל שמשכו לכיוון הענקת מעמד של זרוע נפרדת לחיל (כמו גם בחיל הים) היה זה בן גוריון שהכריע לבסוף והגדיר כי: "חיל האוויר יהיה ענף מיוחד בכוחות הבטחון של ישראל, ויעמוד תחת פקודת ראש המטה הכללי של צבא ההגנה לישראל. במשרד הבטחון יהיה סגן מיוחד לחיל האוויר, ומפקד חיל האוויר יוכל..לפנות לסגן שר הבטחון לחיל האוויר בכל הענינים הנוגעים לחיל האוויר ושכלולו. סגן שר הבטחון לחיל האוויר יהיה גם המפקח הכללי של חיל האוויר. מפקד ח"א ישתתף בישיבות המטה הכללי שבהן יקבעו הפעולות המלחמתיות. קצין המבצעים של חיל האוויר ישתתף באגם מבצעים של המטה הכללי"[348] נראה כי שאלת כפיפותו הארגונית של החיל נפתרה באופן דומה הן בחיל הים והן בחיל האויר. כפי שהוראה, בשני החיילות הוגדרה כפיפות מבצעית וארגונית למטכ"ל, תוך מתן אוטונומיה מסוימת בנושאים יעודיים כגון מודיעין, הדרכה ובאופן חלקי גם בעניני רכש. התפיסה התלת זרועית לא קימת למעשה בצה"ל ומפקדי חילות האוויר והים נותרו כפופים לרמטכ"ל. נראה כי עיקר המאבק על מעמד חילות האוויר והים התבצע דווקא בחיל האוויר, בעיקר כיוון שחיל הים היה עדיין מוגבל בהיקפו ובהיקף פעולתו.

---

[346] בן גוריון ד', יומן המלחמה ,הוצ' משהב"ט, 1982. כרך א, 15.3.48, עמ. 300. (להלן: בן גוריון, יומן המלחמה).
[347] אמבר, אייל, כהן, שורשי ח"א, עמ. 129
[348] בן גוריון, יומן המלחמה 26.7.48 עמ 622, וכן אצל אוסטפלד, צבא נולד, עמ. 554-555.

ניתן לראות הרבה מן הדמיון בהתפתחות ובנית שני החילות. מעצם היותם שונים ויעודיים מהצבא כולו, הוכתבו בעיות יחודיות וצרכים יחודיים, אשר דרשו פתרונות אחרים מאשר הצבא כולו. שני החיילות התחילו למעשה בחסר רב בידע מקצועי ובציוד. לשני החיילות דרוש היה רכש יחודי, הדרכה יחודית וגיוס יחודי בכ"א לפחות עבור התפקידים המבצעיים. בשני החיילות עמדה לדיון שאלת הקשר עם הצבא והכפיפות למטכ"ל.

יחד עם זאת גדול השוני. נראה כי חיל האוויר הצליח להתגבר מהר יותר על "מחלות הילדות", וגם היה בעל מקום משמעותי יותר במלחמה. עובדה זאת ניתן להסביר בנתונים הבאים:

I. בניתו של חיל האוויר לוותה בפחות משברים פוליטיים ואישיים על רקע ניתוק מח' הטיס מהפלמ"ח, וזאת כיוון שהשירות נבנה בתחילה עוד במסגרת ה'הגנה'. גם לאחר קום המדינה העדיף בן גוריון להימנע מחיכוכים עם המטכ"ל בשאלת מבנה וכפיפות החיל. ניתוק הפלי"ם מהפלמ"ח היה סוער יותר, בין היתר כיוון והפלי"ם היה גוף משמעותי מאוד במסגרת המאבק בבריטים וראה עצמו כמוביל במשימות הלאומיות.

II. בשירות האווירי היתה עליונות מקצועית ברורה ליוצאי חיילות סדירים (ה RAF ואחרים) הן בצוותי האוויר והן בצוותים הטכניים. המעבר לחיל סדיר בעל נורמות עבודה המקובלות באוויריות סדירות היה מהיר יותר.

III. בגלל ההרכב האנושי והמקצועי של החיל, הצליחו להתגבר מהר יותר על ההבדלים בין קבוצות הגיוס השונות, ולהגיע לכלל עבודה משותפת. לא נפקדו מקומם של בעיות על רקע שונות: אנשי מח"ל נתקלו במידה ידועה של חשדנות ואי קבלה, המתח הנתון בין יוצאי ה'הגנה' ליוצאי הצבא הבריטי התבטא בעיקר בסוגיות פיקוד, אבל בראיה כללית נראה כי גיבוש החיל לגוף אחד היה מהיר יותר. בחיל הים לא היה למעשה גוף מקצועי גדול מספיק של יוצאי ציים זרים בעלי עבר קרבי אשר יכול היה להכתיב נורמות עבודה ותפיסת לחימה. לעומת זאת היה גוף גדול ומגובש של יצרי הפלי"ם שהיו בעלי מסורת ארגונית, מוטוויציה גדולה וראו עצמם ובצדק כציר המרכזי שנשא בנטל המשימות הלאומיות עד כה, אלא שנסיונם והידע המקצועי שלהם לא התאים ליעודו של צי סדיר.

IV. הצורך של צה"ל בכח אווירי שיוכל להשתלב בתפקידים מקצועיים כבר בימי הקרבות לא היה מוטל בספק. הדרישה של חיילות היבשה לשת"פ וסיוע אווירי והצורך לשמור על שמיים נקיים הכתיבו גם מערכת תקציבית גדולה לרכש וגיוס. ההכרה בנחיצותו של שירות אווירי טוב ובהקצאת משאבים לו גובשה עוד לפני פלישת צבאות ערב. לדוגמא ניתן להראות שינויי תקציב שערך בן גוריון בתקציב ה'הגנה' ב 4.2.48: במכתב לזברסקי (גזבר ההסתדרות ואחר כך גזבר משרד הבטחון בימי המלחמה) הוא מנחה אותו ".. בסיכום התקציב ששלחת לי יש לעשות תיקון אחד לא קטן – לאויריה ידרשו

489,200 לא"י, ולא 60,000 לא"י. בכבוד"[349]. חיל הים נדרש לשת"פ עם כוחות היבשה בעיקר לפעולות נחיתה, ולא הצליח להוכיח את יכולתו בתחום זה. למעשה לא היה לו תפקיד מרכזי במהלך הלחימה אלא יועדו לו תפקידי סיוע בלבד – ענין זה גזר גם את יחס המטכ"ל ועוד זמן רב לאחר סיום הקרבות היה על חיל הים להוכיח את נחיצותו לצבא.

כפי שנכתב, תקופת הפיקוד של שמיר על חיל הים הוגדרה כתקופת בניה. היא התאפינה בין היתר בסיום המחלוקת על אופי החיל. המערך המיבני הוכרע, מעמדו של החיל התגבש – וכך גם תחילת גיבוש הנהלים והאופי הפנימי שלו. אלו נשאו אופי של צבא סדיר לכל דבר. המטה התבסס יותר על אנשי מח"ל, והתשתית הטכנית על יוצאי הצי הבריטי. חלק ממפקדי הפלי"ם לא הסכינו עם השינויים ופרשו מהשירות, ובמידה מסוימת זהו הפסד לחיל (והדוגמא הטובה ביותר היא עזיבת יוחאי בן נון ויוסף דרור את שייטת 13, מפנים את מקומם לאיזי רהב שהשכיל לשלב את השייטת בחיל ודפוסיו). אולם סביר להניח כי תהליך עזיבה היה קורה בכל מקרה עם המעבר מימי המאבק על הקמת המדינה.

חיל הים הוקם כתוצאה ממאמץ משותף של יוצאי הפלי"ם, יוצאי הצי הבריטי, מתנדבי מח"ל ואחרים (חלקם מצי הסוחר). עוד תקופה ארוכה צריך היה החיל להילחם על מעמדו וחשיבותו למערך ההגנה של מדינת ישראל. יש אומרים כי מאבק זה להכרה הושלם רק בימי קרבות הסטי"לים של מלחמת יום הכיפורים – הרבה מחוץ לתחום השנים בהם עוסקת עבודה זו.

[349] אמבר, אייל, כהן, שורשי חיל האויר, עמ. 150.